

SOMMARRESTAURANTEN FRAMFÖR ANDRA

SALTSJÖBADEN

BAD · SEGLING · TENNIS · DANS
Resa tur och retur samt lunch eller middag: Kr. 5
DANS TISDAGAR, TORSD., LÖRD. OCH SÖNDAGAR

NACKABOKEN 2007

NACKABOKEN 2007

43

ÅRSBOK FÖR NACKA KOMMUN
FYRTIOTREDJE ÅRGÅNGEN

Utgiven av Kulturnämnden i Nacka

Redaktör
Catharina Wikström

Konsult
Arne Jenwald

Layout
Gabor & Co

Tryck
Alfaprint

ISSN 0281-6385
ISBN 978-91-975379-4-2

Omslaget visar ett vykort på mellanbadet i Saltsjöbaden från 1950-talet
samt en affisch av konstnären Ernst Åkerbladh från 1920-talet.

Mångfaldigande helt eller delvis av i denna bok ingående text och bild får ske
endast efter medgivande av redaktionen för Nackaboken. Härvid skall källan anges.

INNEHÅLL

Saltsjö-Duvnäs – ett villasamhälle med anor	7
<i>Marianne Lundström och Monica Rönquist-Germanis</i>	
I Linnés anda	45
<i>Nils-Erik Landell</i>	
Nackas äldsta boplatser – på spaning efter 8 000 år gamla säljäger- och fiskelägen	61
<i>Mattias Pettersson och Roger Wikell</i>	
Bataljen om Stockholm 1719 – arkeologisk undersökning av ett slagfält i Nacka	71
<i>Tomas Englund</i>	
Skogsö kyrkogård och kapell – nybarock i naturparken	83
<i>Liisa Wilhman</i>	
Saltsjöbadens friluftsbad	95
<i>Tulla Grünberger</i>	
Drakar, uppvärmda stenar och geometriska figurer – skolgården i fokus	107
<i>Marika Bogren</i>	
Nackabokens författare	121
Artiklar i tidigare årgångar	123
Sakregister	127
Personregister	129

Författarna är själva ansvariga för artiklarnas innehåll.

SALTSJÖ-DUVNÄS

- ETT VILLASAMHÄLLE MED ANOR

Marianne Lundström och Monica Rönquist-Germanis

Villasamhället Saltsjö-Duvnäs firar 100-årsjubileum i år. Under året har omfattande kultur- och lokallistoriska evenemang, sportturneringar och social gemenskap ingått i firandet.

Den 18 april firades Saltsjö-Duvnäs 100-årsdag med stora festligheter. Initiativtagare till detta 100-årsjubileum har varit Claes Öhman, vars farfar Emric Öhman var den som 1907 undertecknade ett markköpeavtal mellan Dufnäs Övre Gärd och det nybildade AB Saltsjö-Dufnäs villatomter. På så vis lades grunden till det moderna villasamhället.

Med de olika aktiviteterna under året har duvnäsborna fått möjlighet att se tillbaka på det gångna seklet samt att delta i återupplivandet av livsstil och gamla minnen. I samband med 100-årsjubiléet har Nacka kulturnämnd funnit vår artikel om Saltsjö-Duvnäs i Nackaboken 1990 aktuell igen, varför vi än en gång låter publicera den, nu i något uppdaterat skick.

S om duvnäsbor under många år har vår nyfikenhet väckts på detta villasamhälles tillkomst-historia, när vi promenerat i omgivningarna. Går man utmed Strandpromenaden anar man snart att detta är en gammal kulturbygd. Det som gör Saltsjö-Duvnäs till ett spännande samhälle är nämligen den rika blandningen av gammalt och nytt.

Vid tiden för detta villasamhälles tillkomst fanns här redan ett levande lantbrukssamhälle med äldre gårdsbebyggelse och statarlängor, jämsides med det uppväxande villasamhället.

Någon egentlig litteratur som gäller Saltsjö-Duvnäs villasamhälles tillkomst och dess byggnader finns inte. Däremot är den äldsta gårdsbebyggelsen tämligen väldokumenterad i artiklar i flera årgångar av Nackaboken. Saltsjö-Duvnäs är inte heller på samma sätt dokumenterat som t.ex. Djursholm, Saltsjöbaden och Storängen, vilket kan ha sin förklaring i att det inte varit av lika stort intresse att dokumentera vårt samhälle. En orsak kan ha varit att första rangens arkitekter inte varit verksamma här i någon större utsträckning även om här finns en god och intressant arkitektur speglade tidens byggnadsideal.

I första delen av artikeln ger vi en bild av Saltsjö-Duvnäs villasamhälles tillkomsthistoria och utveckling fram till våra dagar. Fortsättningsvis handlar det om den tidigaste villabebyggelsen och då i första hand om de rådande stilidealen rent allmänt och i Saltsjö-Duvnäs i synnerhet. Olika typer av villor från den här tiden beskrivs. Avslutningsvis presenteras mycket kortfattat några exempel på senare tiders byggnation.

Tidigaste bebyggelsen

I olikhet med de flesta andra villasamhällen om-

kring Stockholm har Saltsjö-Duvnäs en lång historia. Duvnäs som är det ursprungliga namnet spelade redan under medeltiden en viss roll i Sveriges historia. I en ballad står följande rader att läsa: ”Herr Sten den unge Sture Han stridde i Duvnäs skog”. Vid mitten av 1500-talet lät Gustav Vasa flytta hospitalet, på grund av stanken, från Gråmunkeholmen till Danviken, i det sistnämnda ingick en del gods och gårdar, bl. a. ”Dufwenäas”.

Flera olika arrendatorer eller ägare finns namngivna. Den första var borgmästaren i Stockholm, Mårten Bunge. Han tillträdde arrendet 1688 och fick ladugårdsfrihet 1692. Var exakt Bunges gård låg är svårt att fastställa och likaså är dateringen oklar. Bland de intressantaste kan nämnas en skotsk industriman, Robert Finlay, som friköpte Duvnäs i mitten av 1700-talet. Han anlade ett klensmideri och en nålfabrik på den s.k. Nedre gården. Under denna tid anlades troligen också en kvarn och ett brännvinsbränneri nere vid Duvnäs-viken och på Duvnäs holme, nuvarande Duvnäs udde, fanns redan ett tegelbruk. I botten-våningen på tegelslagarens bostadshus låg ett utskänkingsställe för sjöfarande. Detta hus har pietetsfullt bevarats och är idag privatbostad.

Dock torde den äldsta bebyggelsen i Saltsjö-Duvnäs vara ”Prästgården”, även kallad ”Östra Dufnäs”, den finns med på kartan från 1690, där angiven som ”Dufnäs gård”. På samma karta finns även ett värdshus utmärkt nämligen ”Kolbottens Wärdshus”, som på sin tid lockade en kräsen publik, t.ex. Carl Gustaf Tessin och Årstafrun. Denna en gång så berömda krog låg i närheten av Saltsjö-Duvnäs station. Här förbi passerade den livligt trafikerade vintervägen från Värmdö kyrka över Hammarbysjön till Stockholm. Ur en av-

handling ”Något om Krogar och Fläsk-Pankakor” skriven av O. von Dalin 1813, citerar vi följande: ”Krogar äro av tvåne slag – sämre och bättre. Af de bättre: Nacka, Stallmästargården, Ropsten, Liljeholmen, Kålbotten.”

I början av 1800-talet köptes Duvnäs av Jakob Dubbe känd som en hård och snål köpman. Ryktet förtäljer också att han en tid varit sjörövare innan han bosatte sig i Duvnäs. Han lät troligen bygga till den av Finlay tidigare uppförda manbyggnaden på Övre gården, där han lär ha levt kvar som spöke. Några mindre hus i närheten tillskrivs också Dubbe.

Vad gäller den Övre gårdens allra tidigaste historia är mycket höljt i dunkel och källorna är motstridiga beträffande dateringen. Det står emellertid helt klart att Övre gården uppfördes under 1700-talet. Det vittnar de gamla bevarade källarvalven under huset om, där köksregionerna troligen var belägna. Den egentliga huvudbyggnaden brann dock ner till grunden 1832.

År 1863 förvärvades Duvnäs av köpman Robert Küsel. Egendomen stannade i familjen Küsel ägo ända fram till 1907 då den övertogs av AB Saltsjö-Duvnäs Villatomter, därefter kan knappast Duvnäs längre betraktas som en sammanhållen egendom. Stora markområden kring Duvnäs övre

gård bl.a. trädgården eller humlegården, som den benämns redan på 1690 års karta, behölls dock av familjen Küsel.

Ångbåtarnas och sommarhusens epok

Tack vare nyöppnade ångbåtsförbindelser i nackaområdet växte de första sommarhusen upp kring stränderna. Området började troligen trafikeras med

ångbåt 1860. Då bildades Ångslupsbolaget Örnén, som började angöra bl.a. Duvnäs med ångslupen Svalan. Ångslupen gjorde två dagliga turer i vardera riktningen och det fanns alltså möjlighet för familjefadern att göra dagliga resor till och från arbetet i staden. Från och med 1862 fanns t.o.m. en ångslup med namnet Duvnäs som lade till vid någon av ångbåtsbryggorna i Duvnäs på sin väg till Baggensstaket.

I familjen Küsel's ägo fanns sedan tidigare en del villor och mindre sommarhus, som låg koncentrerade kring den gamla bebyggelsen. De uthyrdes till sommargäster, medan

andra själva byggde sina hus på arrenderad mark. Merparten av dessa sommarhus var små och tämligen oansenliga.

Konstnärskolonin

Duvnäs var sedan lång tid tillbaka en känd plats för konstnärer och författare. Redan Bellman lär på sin

Affisch utförd av Olle Nyman 1932 i samband med en reklamkampanj. Arkiv Öhman.

Logbacken.

Foto Ernest Florman,
1907. Arkiv Öhman.

tid ha suttit uppe vid Sågtorp och skaldat: ”*Träd fram du nattens gud*” i Fredmans sång no 32.

I början av seklet samlade konstnären Ernst Küssel några konstnärskollegor omkring sig i den så kallade Hans lada, däribland fanns Hilding Nyman, Knut Stangenberg och Albert Engström. Även Anders Zorn och Oskar Andersson lär ha syns som gäster där under somrarna. Väggarna i Hans lada var bemålade med möbler, kakelugn och tavlor – riktiga möbler hade man inte råd med.

Under 1940-talet bildades Saltsjö-Duvnäsgruppen, en beteckning som konstnärerna själva helst inte kändes vid. Olle Nyman talade i stället om ”antagonisterna”. Centrum för dessa konstnärer blev Övre gården, Olle Nymans gamla släktgård sedan mer än hundra år tillbaka. I gruppen ingick förutom Olle Nyman även Evert Lundquist,

Roland Kempe och Staffan Hallström. Att miljön i Saltsjö-Duvnäs varit av stor betydelse för deras skapande framskymtar i många uttalanden av konstnärerna själva.

Sedan fem år tillbaka finns Kafé Koloni i trädgården vid Olle Nymans ateljé. Hans bostad invigdes under jubileumsåret i maj månad 2007 till galleri och museum.

Konstnärstraditionen har levt vidare och ännu idag finns

en betydande koloni av konstnärer i Saltsjö-Duvnäs. Förutom Olle Nyman bodde och verkade här Carl-Eric Bodén samt konstnärsparet Bertil och Yvonne Öhlund. Av nu verksamma författare kan nämnas Lennart Hellsing och Niklas Rådström.

Järnvägens tillkomst

En förutsättning för villasamhällets tillkomst i Duvnäs var den år 1893 öppnade järnvägslinjen Saltsjöbanan, som sträckte sig mellan Saltsjöbaden och Stadsgården i Stockholm. Ångslupar trafikerade sedan sträckan Stadsgården–Karl XII:s torg. Tack vare bröderna Gustaf och Knut Wallenbergs stora intresse och ekonomiska engagemang färdigställdes banan på den korta tiden av ett och ett halvt år. En prestation för den tiden med tanke på

de topografiska förhållandena i trakten.

Redan 1895 fick Duvnäs en egen station med stationsbyggnad, som fortfarande är i bruk. I stationshuset inrymdes väntsal, post, godsexpedition samt en kiosk och på övervåningen fanns personalbostäder. I likhet med de andra stationshusen utmed banan utfördes byggnaden med nationalromantiskt inspirerad röd träpanel, gulockra spröjsade fönster, lister och taksparrar samt ett stort valmat tegeltäckt tak. Teglet är nu utbytt mot brun plåt. Stationsbyggnaden är i dag ett av de mest välbevarade stationshusen utmed Saltsjöbanan.

Idag är stationshusets undervåning omgjord dels till restaurangen Stazione, och dels till heminredningsbutiken Duvnästet.

Saltsjö-Duvnäs Villatomters bildande

År 1907 bildade B.E. Lundström, E. Öhman och G. Juhlin-Dannfelt ett konsortium med namnet AB Saltsjö-Duvnäs Villatomter, i fortsättningen kallat Duvnäsbolaget, som genom ett köpekontrakt daterat 18 april 1907 förvärvade ca 175 hektar mark av godsägare Robert Küsels arvingar mot en överenskommen köpeskilling av en miljon kronor, enligt originalköpekontrakt. Den del som Küsels arvingar behöll, den s.k. Övre gården med dess stora trädgård och park, har delvis senare exploaterats, men ännu finns flera av de gamla anläggningarna kvar, som visar hur den stora egendomen kring Duvnäsviden vuxit fram: Nedre gården, Övre gården, Duvnäs holme samt

Systrarna Hallgrens sommarhus från 1890, Strandpromenaden 12.

Foto Ernest Florman, 1908. Arkiv Öhman.

den s.k. ”Prästgården”. Och den inköpta egendomen, som i väster begränsas av Storängen, i öster av Skurusundet och Duvnäsviden, i söder av Saltsjöbanan samt i norr av Ektorp, uppdelades i ungefär 1 600 tomter. Dessa var relativt små om man jämför med t.ex. Djursholm.

Minsta villatomtsareal skulle dock vara 1 000 m² och en tiondel av tomtytan fick bebyggas, detta enligt byggnadsordningen för Saltsjö-Duvnäs Villasamhälle 1908. Nya byggnadsordningar har sedan utfärdats 1929, då byggnadsplanen från 1908 fastställdes. Åren 1967 och 1974 har vissa förändringar av såväl byggnadsordningen som stadsplanen gjorts. Duvnäsbolaget hade även följt bestämmelsen i den 1874 utgivna byggnadsstadgan, att en byggnadsnämnd med minst tre personer skulle inrättas, av vilka två utsågs av tomtägarna och den

tredje av bolagets styrelse, att fungera under en fyraårsperiod. Dess främsta uppgift var att se till att de olika bestämmelserna i byggnadsordningen följdes. Av Duvnäsbolagets tidigaste protokoll framgår att de välkända arkitekterna Per Olof Hallman och Ferdinand Boberg ingick i denna byggnadsnämnd.

Det nybildade Duvnäsbolaget finansierade till en början sin verksamhet genom att sälja av Kùsels tidigare utarrenderad mark, som redan var bebyggd.

Storslagna planer

Ambitionsnivån för Saltsjö-Duvnäs var hög. Ursprungstanken var uppenbarligen att skapa ett helt självstyrande municipalsamhälle. Arkitekt Hallman, som för övrigt planerat flera av dåtidens villasamhällen fick omgående i uppdrag att upprätta en

Duvnäs station 1895.
Vykort Menzinsky,
1904.

*Fastighetsägare-
föreningens arkiv.*

plan över Saltsjö-Duvnäs. Hallman var vid denna tid en av de mest progressiva stadsplanerarna och hade tagit djupa intryck av Camillo Sittes teorier i boken "Der Städtebau" (1889). Han propagerade för en mer oregelbunden stadsplan med den medeltida stadsbilden som förebild. Bebyggelsen skulle smidigt anpassas till terrängen.

I Saltsjö-Duvnäs fall fick byggnadsplanen följa den starkt kuperade terrängen och det nya vägnätet fick anpassas härtill, men hänsyn togs också till den äldre bebyggelsen och de gamla vägarna med något undantag, t.ex. Gamla Allén som före Hallmans plan sträckte sig ner mot Duvnäs vikens strand, men nu avkortades genom Herrgårdsvägens tillkomst. Än idag kan man se de gamla alléträden som fortfarande står kvar mitt på tomterna. Denna plan som blev färdig 1908 utfördes

till största delen. Av hans framtidsperspektiv förverkligades aldrig torget eller kyrkan, inte heller skolan kom till i det skedet.

År 1907 hade däremot en saluhall i nationalromantisk stil uppförts med knuttimmerimiterade väggar, smårutade fönster och torvtak. Handlare från Klarahallen kom hit ut två till tre dagar i veckan för att idka torghandel där. Senare uppläts lokalen till diversehandel, för att 1916 bli Saltsjö-Duvnäs samlingslokal – Ringparksstugan. Huset revs år 1966 och ersattes med ett nytt i samma stil ritat av Carl-Ivar Ringmar.

Det skulle dröja ända till 1952 innan någon egen skola byggdes och först i mitten på 70-talet uppfördes den av Hallman ursprungligen planerade radhusbebyggelsen mellan Långsjön och Ringnavägen. Endast ett tiotal radhus byggdes emel-

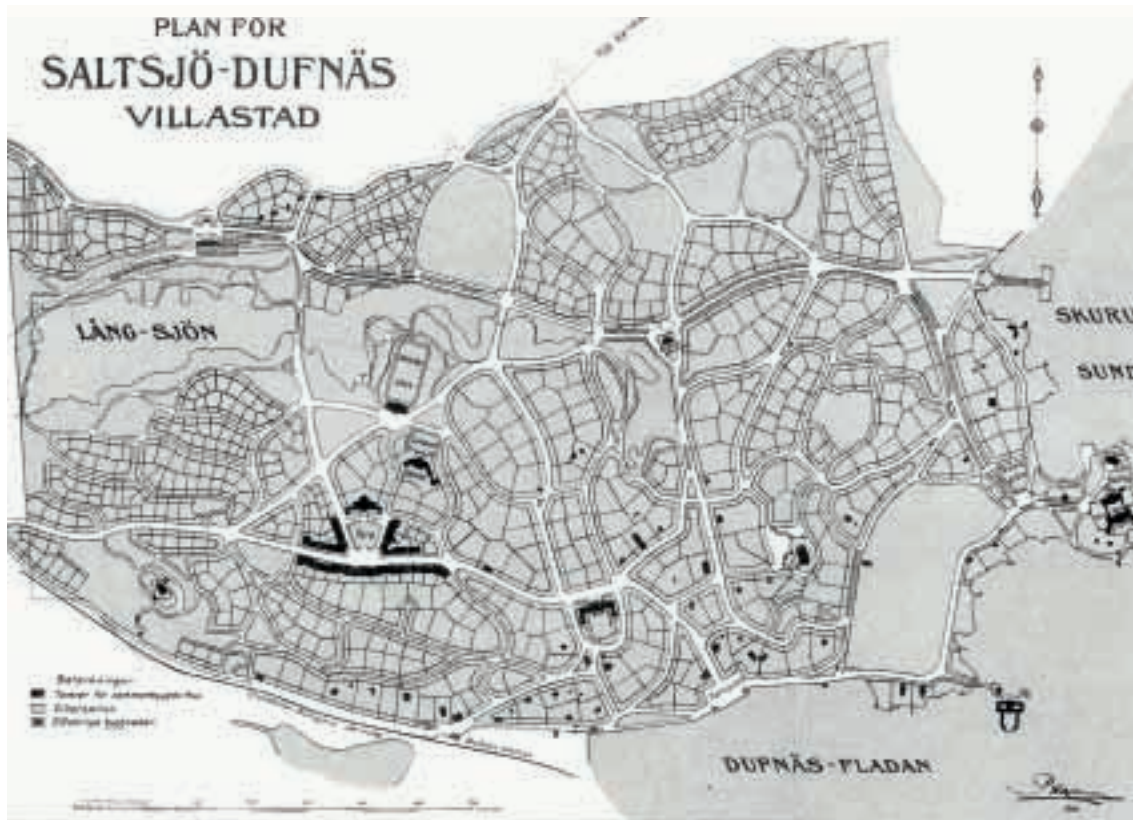

Duvnäs station idag.

Foto Karl Gabor, 2007.

Per Olof Hallmans
stadsplan för Saltsjö-
Duvnäs 1908.

*Nacka lokalhistoriska
arkiv.*

lertid, den övriga bebyggelsen består av fristående hus av varierande storlek och material.

Hallman hade vidare planer på ett förnämligt hotell med restaurang ute på Duvnäs holme. Detta projekt realiserades aldrig. Inte heller förverkligades hans planer på en badanläggning på Gotlandsholmen, eller den projekterade tennisplanen vid Strandpromenaden. De båda sistnämnda projekten utfördes långt senare på andra platser, efter starka påtryckningar från villaägarna.

Att ambitionsnivån var hög visar även det fak-

tum att Boberg tidigt engagerades. I protokollen framgår, som tidigare nämnts, att han satt med i byggnadsnämnden för Saltsjö-Duvnäs, hans godkännande och namn finns på flera ritningar. Bland annat kan nämnas hans storslagna förslag till badanläggning på Gotlandsholmen, vilket innebar att en av Bobergs redan uppförda byggnader från Industriutställningen i Stockholm 1896 skulle flyttas dit. Det var ett förslag som vida överträffade Hallmans plan enligt Duvnäsbolaget. Han gjorde även förslag till magnifika villor i Saltsjö-Duvnäs,

som finns med i ett av Duvnäsbolagets allra tidigaste annonstryck.

Vid närmare studier av protokollen har också framkommit att man önskade samarbete med Djursholm och Lidingö för gemensamma annonskampanjer.

Kommunikationer

Tillgången till kommunikationer var villasamhällets förutsättning. Före Saltsjöbanans tillkomst fanns ju endast båtförbindelser med storstaden, då vägförbindelserna var mycket dåliga. Med Saltsjöbanan tog man sig till staden på 15 minuter. Tågen gick en gång i timmen i vardera riktningen och årskortet kostade 75 kr.

I Hallmans stadsplan fanns ursprungligen en tåglinje planerad från Storängen till Skuru och längre fram även till Värmdö, med en hållplats vid nuvarande Ekängen. Enligt protokollen gjorde Hallman två alternativa förslag till denna sträckning, en söder och en norr om Långsjön. Banan blev emellertid aldrig förverkligad.

Efter Skurubrons tillkomst 1915 ökade buss-trafiken. Duvnäsbor som ansåg sig missgynnade av järnvägsbolaget – för få turer och för höga biljettpriser – gjorde i slutet på 20-talet en framställning till bussbolaget, som varit i gång sedan 1921. I januari 1929 öppnades en direkt busslinje Stockholm – Saltsjö-Duvnäs.

Planering

De tidigaste villorna uppfördes i anslutning till den redan befintliga bebyggelsen, som till större delen låg utefter Duvnäsviden, och byggdes på lagom gångavstånd från stationen.

För att attrahera spekulanter, uppförde Duv-

näsbolaget ett antal mönstervillor på spekulation, eftersom det också fanns en efterfrågan på färdiga villor. För 16 000 kronor sålde bolaget tomt med villa om fem rum och kök, hall, badrum, W.C., värmeledning m.m. En magnifik herrgårdsvilla om sju rum och kök, hall badrum, W.C., värmeledning m.m. jämte särskilt ekonomihus, tomt och ordnad trädgård såldes för 35 000 kronor. Kostnaden för dessa villor ansågs understiga priset för motsvarande villor i andra villastäder. Vid en jämförelse visar det sig dock att vid ungefär motsvarande tid kostade en femrumsvilla i Storängen ca 13 000 kronor och en större och elegantare sjurumsvilla 27 000 kronor.

Vägbelysningen ombesörjdes av Duvnäsbolaget. Redan 1908 uppsattes s.k. Globe-lampor, antalet utökades efter påtryckningar från fastighetsägarna. År 1911 var elektrisk belysning genomförd både för vägar och privat bruk. Priset för elektrisk ström var detsamma som i Stockholm.

Vad beträffar renhållningen upprättades 1908 ett entreprenadkontrakt med åkaren K.S. Johansson. Samme åkare hade även åtagit sig att mot ett pris av en krona per tunna köra hem dricksvatten till villaägarna. Redan tre år senare fanns ett modernt vattenverk som ägdes av Långsjöns Vattenledningsaktiebolag. Detta hade man gemensamt med Storängen. Styrelsen för Duvnäsbolaget beslöt också att anställa en ordnings- och hälsopolis i Saltsjö-Duvnäs, enligt protokoll av den 5 september 1911, eftersom det visade sig att villaägarna inte kunde hålla ordning vad gällde sopor och avskrädeshögar m.m.

Samma år började man gräva för avloppsledningar. Avloppssystemet var ordnat så att varje villa kunde få W.C. Av ritningar framgår att de

Ringparksstugan.

Foto Karl Gabor, 2007.

flesta villorna hade eget badrum, något som inte var en självklarhet på den här tiden. Även väghållningen sköttes av Duvnäsbolaget.

Som tidigare nämnts var tomterna i Saltsjö-Duvnäs minst 1 000 m². För att få en större boyta valde många att köpa flera intilliggande tomter. Beroende på tomtens tilltalande läge varierade priserna mellan fyra och sex kronor per kvm. Betalningsvillkoren var förmånliga och beroende på tomtens storlek och läge bestämdes köpeskillningens storlek, minst en fjärdedel skulle dock betalas kontant. Som ett försäljningsargument framhölls de låga kommunalskatterna som endast uppgick till 1/3 av Stockholms.

Kommunens övertagande

Mot en viss avgift ombesörjde Duvnäsbolaget fram till 1947 väghållning, vatten och avlopp. Den av bolaget tillsatta byggnadsnämnden ansvarade för byggnationen. Diskussioner om kommunens övertagande av dessa uppgifter hade pågått en längre tid. En bidragande orsak till att vatten- och avloppsfrågan nu ytterligare aktualiserades var den ständigt sjunkande vattennivån i Långsjön, där Saltsjö-Duvnäs vatten hämtades. Nu beslutades att Nacka kommun, som köpte vatten av Stockholms stad, skulle överta Långsjöns Vattenledningsaktiebolag med tillhörande inventarier.

Frivilliga brandkåren
övar brandsläckning
hos Stangenbergs.

*Foto Ernest Florman,
1915. Arkiv Öhman.*

Dessutom övertog kommunen väghållningen, som utlämnades på entreprenad. Även byggnadsnämndens funktion övertogs av Nacka kommun. Vägmarken däremot övergick inte i kommunens ägo förrän våren 1988. Vad beträffar skolverksamheten övergick ansvaret till kommunen på 1920-talet efter beslut i rådstuga. Tidigare hade Duvnäsbolaget ombesörjt lågstadieskolverksamheten.

Sociala kategorier

Om de goda kommunikationerna var ett av konsortiets försäljningsargument var det natursköna läget ett annat, som drog storstadsborna till sig. Egnahemsrörelsen låg i tiden även för medelklassen som längtade bort från det bullrande och osunda storstadslivet tillbaka till naturen. Slagordet för dagen i detta sammanhang var: ”*Ett eget hem är tidens lösen.*” Vilka var det då som lät sig

lockas till detta nyetablerade samhälle?

Till stor del var det tjänstemän, företagare och akademiker. Liksom i Saltsjöbaden och Storängen hittade också många konstnärer hit, men befolkningen var inte lika homogen som i Storängen, där till en början endast tjänstemän som tillhörde Tjänstemännens egnahemsförening fick bosätta sig. Nybyggarna i Saltsjö-Duvnäs och Storängen skulle kunna karaktäriseras som medelklass samt lägre överklass.

Invånarnas traditioner

Sedan 1916 har Ringparksstugan fungerat som den naturliga samlingsplatsen för duvnäsborna vid firandet av årets högtider. Så har man där t.ex. vid midsommar en gammal tradition med åkturer i lövade skrinor för barnen från ladugården till festplatsen, dans och lekar kring majstängan.

En tradition som är svårare att upprätthålla idag eftersom många duvnäsbor firar midsommar på sina sommarställen. Även årlig julbön och julotta har hållits i Ringparksstugan. På nyårsnatten tågar fortfarande många invånare med facklor i händerna hit och i klockstapeln bredvid rings det nya året in.

Klockstapeln har sin egen historia.

Wettersviks affär vid Saltsjöbadsvägen.

Vykort
Menzinsky, 1904.
Fastighetsägare-
föreningens arkiv.

Konditoriet ute på Gotlandsholmen.

Foto L. Liebenfeld.
Fastighetsägareföreningens arkiv.

Redan på 1700-talet fanns en klockstapel med vällingklocka vid Duvnäs gård. Därefter placerades den vid nuvarande tennisbanan framför arrendatorsbostaden. Stapeln blåste ned och förstördes 1927. Genom en insamling av Saltsjö-Duvnäs Fastighetsägareförening kunde stapeln rekonstrueras med hjälp av gamla fotografier och placerades då vid ladugården. Numera står den vid Ringparksstugan sedan slutet av 1960-talet. Klockstapeln fyller en viktig funktion för duvnäsborna, som varje lördag ringer till helg, i tur och ordning enligt en ringarbok med nyckel, som cirkulerar.

På initiativ av Otto Edelstam och Knut Stangenberg, legendariska duvnäsbor, tillkom på 1920-talet "Duvnäs Studentnation". Denna förening håller fortfarande sina årliga sammankomster under ceremoniella former, enligt universitetsmönster, i Ringparksstugan. Fastighetsägareföreningen som alltid varit mycket aktiv i Saltsjö-Duvnäs står än i dag för flera arrangemang varje år till duvnäsbornas trivsel.

I början av seklet fram till 1930-talet höll sig Saltsjö-Duvnäs också med en frivillig brandkår, som utgjordes av duvnäsborna själva. Utanför

Lodéns bageri blåstes larmet från en brandtuta när elden var lös. Brandmännen infann sig snart möjligt vid ladugården där brandattiraljerna förvarades. Brandstationen som fanns med redan på Hallmans stadsplan uppfördes aldrig och i dag sköts brandförsvaret av Nacka kommun.

Handel

Allteftersom samhället växte kom också handel och hantverk i gång. Mjölk kunde köpas i ladugården där både hästar och kor fanns ända in på 1950-talet. Duvnäsbolaget förvärvade hela gården och arrenderade ut den. Daglig mjölkutkörning sköttes av ladugårdsförman Månsson. Ladugården står kvar i relativt oförändrat skick, idag som ”La-gårn”, förskola och lågstadieskola. I Ceders affär intill Ringparksstugan kunde man också köpa bröd och mejeriprodukter. Mjölken fick bäras hem i medhavda mjölkkrukor.

Färskt bröd fanns att tillgå i Lodéns bageri vid Ringparken. Bagare Lodén höll även häst och vagn för att kunna distribuera brödet direkt hem till de duvnäsbor som så önskade. Flera affärer låg samlade kring stationen, bl.a. ett bageri och konditori, dessutom en riktig lanthandel med allehanda matvaror. Fisk kunde inhandlas i ett litet stånd.

Inte långt från Lodéns bageri, vid Duvnäs-viken, låg Wetterviks speceriaffär, kanske den förnämli-gaste då den helst betjänade de duvnäsbor som bodde utmed Strandpromenaden. En sybehörs-affär och färghandel fanns också i samhället. På Strandpromenaden, bort mot Skurusundet, lär ha funnits ett hönseri som levererade färska ägg till pensionat i Stockholm.

Vid Reginavägen, tidigare gammal sjöbotten,

var jorden mycket bördig och därför anlades inte mindre än två handelsträdgårdar där, som försåg samhället med blommor och grönt.

Hantverk

Flera hantverksgrupper var verksamma i samhället vid den här tiden som t.ex. skräddare, skomakare och cykelreparatör. Naturligt för ett samhälle som Saltsjö-Duvnäs var det stora utbudet av snickare, murare och målarmästare. Tvättgummorna vid Stubbsund ersattes snart av Duvnästvätten i början på Reginavägen. Tvätteriet var i funktion från 1910 till 1979 då pannorna frös sönder.

I Saltsjö-Duvnäs finns inte längre någon egentlig privat handel kvar. Än mindre finns några utö-vande hantverkare att tala om.

Genom bilismen har en koncentration av han-deln möjliggjorts och därmed reducerat de små lokalbutikernas överlevnadsförmåga. Exempel på detta är Tippens affärscentrum i Saltsjöbaden och Ektorps centrum.

Sedan 1989 finns ett nytt jättelikt affärskom-plex vid Värmdövägen – Forum Nacka – pro-jekterat av FFNS-arkitektgrupp AB – ett nytt Nacka centrum, som ytterligare förstärkt denna utveckling. Och ett stenkast ifrån Forum Nacka etablerades Ica Maxi 2002.

Skolor

Närmaste skolor låg till en början i Skuru, Järla eller Saltsjöbaden. Givetvis fanns planer på en egen skola i Saltsjö-Duvnäs – den var ju utmärkt redan i Hallmans stadsplan – men det skulle dröja många år innan de förverkligades. Av protokollen framgår att Duvnäsbolaget uppdrog åt arkitekt C. Kempendahl att komma med olika förslag till en

skolbyggnad. Av ekonomiska orsaker sköts förslagen på framtiden. Likaså skrinlades långtgående planer på en gemensam skola med Storängen, förmodligen av samma skäl. Storängen fick sin egen skola 1912.

I brist på nya skollokaler fick de yngsta barnen hålla till i den s.k. ”pluttskolan”. Den var inhyst en trappa upp i konditoriets hus i Duvnäs vid järnvägsstationen. Alla barnen undervisades i samma lokal av fröken Anna Sjögren. En gång i veckan skulle trägolven skuras och barnen var tvungna att gå till fots till skolan i Storängen.

Sedan 1952 har barnen en egen låg- och mellanstadieskola i Saltsjö-Duvnäs belägen på ungefär samma plats där Hallman en gång planerade den. Någon högstadieskola finns fortfarande inte i Saltsjö-Duvnäs utan barnen får gå till Skuru skola. I slutet av 1950-talet fick Nacka eget gymnasium som tillsammans med samskolan i Saltsjöbaden bl. a. har Saltsjö-Duvnäs som upptagningsområde.

Fritidsverksamhet

Före villasamhällets tillkomst var Duvnäs en genuint lantlig miljö. Naturen erbjöd utmärkta rekreativsmöjligheter: sommartid natursköna promenadstråk, vintertid skid- och kälkåkning i den kuperade terrängen och skridskor på Duvnäs-viken. För dem som sökte sig hit fanns några få inrättningar, t.ex. ett café med tillhörande pensionat på Gotlandsholmen.

I villasamhällets barndom fanns inga rekreativsanläggningar. Trots att det var ett välordnat samhälle med goda förutsättningar fick man nöja sig med att bada i de få privata badhusen som fanns, eller nyttja friluftsbaden längs stränderna. Först 1925 åtgärdades detta.

Med hjälp av fastighetsägarnas egna medel uppförde Duvnäsbolaget, i viken innanför Duvnäs holme, en badinrättning med fem omklädningshytter, bassänger och svikt, med särskilda öppetider för herrar, damer och barn.

På grund av de naturliga förutsättningarna har intresset för segling alltid varit stort i Saltsjö-Duvnäs. Duvnäsbolaget har dessutom bidragit ekonomiskt för att stödja detta intresse. Ett resultat var bildandet av Måsungeklubben 1931 som sedan dess varit verksam. Få är de barn i Saltsjö-Duvnäs som inte deltagit i Måsungeklubbens lägerverksamhet med tillhörande regattor. Dessutom finns också segelevenemang för vuxna som startade redan på 1940-talet t.ex. föräldrakappsegling som gick av stapeln varje midsommardag.

En annan populär sportgren i Saltsjö-Duvnäs har varit tennis. Tidigt fanns planer på att anlägga tennisbanor. Så småningom anlades också en tennisbana vid Gamla Allén. Trots att den inte var i särskilt gott skick spelades flitigt och varje sommar anordnades många tävlingar, däribland en mycket viktig turnering, den s.k. ”Silverbollen” med Storängens Tennisklubb. På 1970-talet fick Saltsjö-Duvnäs Tennisklubb ett tillskott med två nya tennishallar, till glädje för alla tennisentusiaster.

Dufnäs-kamraterna hette samhällets egen idrottsförening. På deras program stod såväl sommaridrott, t.ex. friidrott och terränglöpning, som vinteridrott med backhoppning i hoppbacken vid Stubbsund. Dessutom arrangerades Dufnäs-stafetten på skidor, en årligen återkommande tävling mellan Saltsjö-Duvnäs, Storängen och Saltsjöbaden.

Alla dessa aktiviteter bidrog till att förstärka sammanhållningen i samhället, i första hand mel-

lan ungdomarna, men även de äldre säger att det var viktigt för gemenskapen och befäste en känsla av byggemenskap. Saltsjö-Duvnäs var på den här tiden ett tämligen slutet samhälle och ett tillfälle som gavs till umgänge över gränserna var just sommarens tennisturneringar med Storängen.

Byggnadsbestämmelser

Grundläggande för all bebyggelse i tätorter med stadskaraktär var den år 1874 utgivna byggnadsstadgan för rikets städer. Varje villasamhälle reglerades dessutom av sin egen byggnadsordning för att dels bevara samhällskaraktären av villastad, dels upprätthålla olika krav på säkerhet, t.ex. vid brandrisk. Men även såväl hygieniska som estetiska krav fastställdes här.

Mest avgörande för samhällets utseende var bl.a. husets placering i förhållande till tomtgränsen. Det var önskvärt med ett grönt stråk utmed gatulinjen och det vanligaste avståndet torde ha varit sex meter. Före 1918 fick husen inte läggas intill tomtgränsen. För Saltsjö-Duvnäs gällde sex meter även till närmaste granne.

Endast ett bostadshus av villakarakär om två våningar fick byggas på varje tomt. Om man t.ex. inredde bonings- eller arbetsrum på vinden, eller i källaren räknades detta som en våning. Förutom denna byggnad kunde en gårdsbyggnad få uppföras. Varje villa fick endast innehålla ett kök men undantag kunde dock medges.

Redan i originalköpekontraktet mellan Küsels arvingar och Duvnäsbolaget fanns en paragraf som förbjöd fabriksanläggningar och uppbyggda tomter. I 1929 års byggnadsordning gjordes emellertid undantag från denna regel vad gällde hantverksrörelse.

För varje fastighet upprättades ett köpekontrakt mellan Duvnäsbolaget och den nye ägaren. Förutom själva köpeavtalet ingick i detta kontrakt många regler för den allmänna trevnadens och hygienens skull som t.ex. förbud att anlägga ladugård eller svinhus, kompost eller hålla salubodar. Inte heller fick man utskänka öl eller spirituosa.

Något som skiljde de olika kontrakten från varandra vad gäller paragrafer var uppgifter om den tid inom vilken tomten skulle vara bebyggd samt det antal rum som huset måste innehålla.

Förutom köpeskilling och lagfartskostnader tillkom en rekognitionsavgift på 3 % av köpeskillingen till Danvikens Hospital – en skyldighet specifik för köpare i Nacka. Danvikens Hospital hade lösningsrätt av tomter, men enligt protokollen försökte Duvnäsbolaget nå en överenskommelse att denna lösningsrätt inte skulle utnyttjas för en tid av 25 år, enligt protokoll av den 28.5.1934. Avgiften avskaffades enligt riksdagsbeslut 1962.

En viktig punkt i varje byggnadsordning tycks ha varit frågan om stängsel. Husägarna var tvungna att sätta stängsel mot gatan, som regel inte högre än 1,50 m, och även mellan tomterna skulle stängsel uppföras. Vad gäller Saltsjö-Duvnäs byggnadsordning av 1908 finns inte något som avviker från andra närliggande villasamhällens regler i det här avseendet.

Mellan de olika husen råder en stor variationsrikedom i utförandet. Stort utrymme gavs åt den individuella smaken i val av byggnadsstil.

Förebilder för villabebyggelsen

I Sverige fanns ingen egentlig tradition vad gäller villabebyggelse. Förebilderna fanns att hämta i England, Tyskland och USA. Här följer en kort

resumé av de stilinfluenser som var rådande kring sekelskiftet och något om stilutvecklingen fram till våra dagar.

Borgarklassens utflyttning från staden påbörjades 1889, då det allra första villasamhället anlades i Djursholm. Några år senare började Saltsjöbaden bebyggas i samband med Saltsjöbanans tillkomst 1893. Bebyggelsen i dessa första villasamhällen var starkt influerad av engelska och amerikanska förebilder med oregelbundna planlösningar. Fasaderna, oftast av trä, var rikt dekorerade med svarvade snickerier. Stora verandor var vanligt förekommande. Taken uppfördes i plåt och uppvisade omväxlande takformer gärna med torn och takkupor. Utvecklingen gick dock mot enklare former. Grundplanen blev rektangulär och takfallen höga. Torn och andra utbyggnader försvann.

Kring sekelskiftet började arkitekterna, efter studier utomlands, att söka nya nationella former. Intresset för svenska allmogehus blev påtagligt. Villorna byggdes i timmer eller träpanel och målades ofta röda med vita småspröjsade fönster och vita knutar. Man kan vid samma tid spåra influenser från Tyskland av jugendformer, ofta blandas de enskilda stildragen tillsammans med nationalromantiska stilelement.

Omkring 1910 uppfördes en del större villor med den karolinska herrgården som förebild. Denna stil tycks ha svarat mot byggherrens vilja att markera social status. Stilen förenklades och standardiserades emellertid så småningom för att på 1920-talet övergå i en mer klassicistiskt inspirerad arkitektur med kolonner och pelare. Hus med klassicistisk prägel förekommer dock sällan i renodlade exemplar.

Vid sidan av den klassicistiska stilen utvecklades

en mer anspråkslös villatyp som gick under namnet egnahem. Uppförandet av denna villatyp möjliggjordes av den statliga egnahemslånefonden, som grundades 1905. Egnahemsrörelsens grundtanke var att arbetare och tjänstemän skulle få möjlighet att bygga en enklare villa utanför storstaden. Många av dessa villor uppfördes efter standardritningar i mönsterböcker som utgavs åren 1910–1920.

I och med Stockholmsutställningen 1930 introducerades funktionalismens idéer i Sverige. Idéer som gick ut på att framhäva byggnadernas funktion och konstruktion. ”*Det ändamålsenliga är det sköna*” blev dagens slagord. Alltsedan 30-talet har den funktionalistiska stilen mer eller mindre varit den allena rådande, även om dess djärvaste former klingat av.

Under 1980-talet tycks det småskaliga åter ha blivit idealet. Vårt intryck är att det är småstaden som står som förebild för dagens förortsbyggnade. Man vågar idag i större utsträckning än tidigare pröva experimentella former, en återgång till det mer idylliska samhället ligger i tiden. Ett exempel på detta är Jarlaberg i Nacka, även detta projekterat av FFNS-gruppen. Vad villasamhällena beträffar byggs numera mest serietillverkade småhus, en del enhetligt – andra individuellt utformade. Utvecklingen på senare år visar att endast enstaka mer påkostade arkitekturritade villor uppförts.

Stilsituationen i Saltsjö-Duvnäs

Villabebyggelsen i Saltsjö-Duvnäs kom att präglas av tidens arkitektoniska strömningar och ge en intressant provkarta på olika stilinfluenser. Eftersom byggnationen satte fart först kring 1908 saknar

Saltsjö-Duvnäs exempel på den allra första typen av villabebyggelse med den fria planformen, upplösta volymen och de oregelbundna takfallen.

Omkring sekelskiftet var intresset för nationalromantisk villaarkitektur mycket stort och kom också att prägla villabebyggelsen i Saltsjö-Duvnäs i hög grad. De första villorna från omkring 1910 är också till större delen uppförda i denna nationalromantiska stil, ibland med inslag av jugend. Ett par exempel på karolinska herrgårdar med 1700-tals karaktär finns även representerade från den här tiden. Den enklare klassicistiska ”herrgårdsstilen” från 1920-talet finns det också prov på. Egnahemsvillor av den typ som finns i t.ex. Lillängen förekommer däremot inte.

För övrigt har Saltsjö-Duvnäs följt samma stilutveckling som t.ex. Saltsjöbaden, fram till våra dagars skiftande småhusbebyggelse, även om de allra främsta arkitekterna inte varit verksamma här. Detta förhållande gäller också vid en jämförelse med Storängen, där man kan konstatera att bebyggelsen är mer homogen. En förklaring till detta kan också vara Saltsjö-Duvnäs långsammare tillväxttakt och att byggnationen fortsätter till skillnad mot Storängen som har haft en relativt kort tillkomsttid. Få moderna villor har tillkommit inne i samhället.

Mönsterbäckers och tidskrifters betydelse

Genom olika tidskrifter, annonsblad och reklam-broschyrer blev fotografier och ritningar till arkitekturade villor snart mönsterbildande. Dessutom blev det allt vanligare omkring sekelskiftet att använda sig av s.k. mönsterböcker för egna hem. Syftet med dessa böcker framgår kanske av inledningen till en sådan: ”*Afsikten med denna publikation*

är att gifva dem, som tänka bygga sig ett eget hem, några vinkar om, hur ett sådant lämpligen kan gestaltas.”

Ann Katrin Pihl Atmer skriver i sin avhandling ”Sommarnöjet i Skärgården” (1987) om dessa böcker: ”*Det som kan sägas allmänt om de nämnda skrifterna är att de presenterade byggnadstyper som sträckte sig från små stugor på ett rum och kök till villor på upp till åtta rum. Författarna vände sig till småbrukare, arbetare men också en mer välbärgad medelklass. En förutsättning för böckerna var troligen, även om det inte utsades direkt, att byggherren skulle kunna undvara en arkitekt och med ledning av ritningarna själv uppföra sitt hem.*”

Duvnäsarkitekten framför andra

Carl Kempendahl (1870-1943) var en mycket aktiv stockholmsarkitekt som redan tidigt knöts till Saltsjö-Duvnäs. Dessförinnan hade han haft åtskilliga uppdrag i Västervik.

Duvnäsbolaget som i mycket stor utsträckning kom att prägla Saltsjö-Duvnäs, i de fall då de tillhandahöll såväl byggmästare som arkitekt, anställde Kempendahl som sin egen arkitekt 1908. Av protokollen framgår att han redan samma år förevisade egna ritningar, då han presenterade planer på dels enfamiljshus, dels sammanbyggda hus av olika storlek jämte kostnadsförslag. Ett utmärkande drag för dessa tidiga hus av Kempendahl är ett kraftigt förhöjt takfall, som ger husen ett närmast ”sockertoppsliknande” utseende från gavelsidan. Detta stildrag återkommer även i hans senare produktion. Han kom så småningom att anlitas för mångahanda olika uppgifter för Duvnäsbolagets räkning och blev på så sätt en av de mest produktiva arkitekterna i Saltsjö-Duvnäs.

Kempendahl medverkade också till ritningar i

Herrgårdsvillan ritad av Carl Kempendahl 1911. Fasad mot söder.

Foto Ernest Florman.
Arkiv Öhman.

en av de ovannämnda mönsterböckerna: Ritningar till "Svenska Sommar- och Egnahemsvillor af trä" (1905), som gavs ut av J. J:son Gate, Frithiof Svensson, C. Kempendahl, Axel H. Forsberg, Gustaf Lindén och Theodor Kellgren.

Omkring 1910 introducerades en villatyp som hade karaktär av 1700-tals herrgård och av samtiden kallad för villan med herrgårdsstil. Den kännetecknades bl.a. av en huvudbyggnad med rektangulär yttre plan, sadeltak eller brutet tak samt symmetriskt uppbyggda fasader. Ett exempel på denna villastil är Ferdinand Bobergs Bergsgården på Djurgården uppförd 1910.

Herrgårdsvillan

En av Kempendahls första och förmodligen största uppgifter i Saltsjö-Duvnäs blev just denna typ av villa, nämligen den s.k. Herrgårdsvillan vid Ringparken 3. I olika källor finns uppgifter om att Ferdinand Boberg skulle vara villans arkitekt. Sedan vi återfunnit originalritningarna hos Claes Öhman, sonson till en av Duvnäsbolagets grundare, vet vi med säkerhet att så ej var fallet, då de är signerade av Kempendahl. Som tidigare nämnts uppfördes den som mönstervilla och stod färdig den 20 juni 1911. Innan den såldes till dr Holger Nyblom 1912, hölls där bl.a. Duvnäsbolagets ordinarie bolagsstämmor.

Huset är uppfört i brunsvart träpanel på förvandring på en grå gjuten sockel. Huvudlängan har brutet, delvis valmat tak av tvåkupigt rött tegel samt två skorstenar. Övervåningen är inbyggd under det stora taket. Fönstren i denna våning är omgivna av takkupor i plåt. På båda långfasaderna finns segmentbågformade frontespiser som är beklädda med vit fjällpanel. Mot trädgården i söder balkonger med vita träbalustrader i över- och undervåningen. Här skjuter också två mindre envåningsflyglar ut på var sida. Flyglarna har sadeltak. Den kraftiga vita takfoten löper som ett brett band längs hela huvudfasaden och även över de små flyglarna.

Fönstren, som är oregelbundet placerade, är smårutade med vita fönstersnickerier och omgavs ursprungligen av gröna luckor. På den norra fasaden bildar entrén med sin vita dörr en mittaccent i huvudfasaden. Entrén är omgiven av vita kolonner, som bär upp övervåningens balkong. Framför entrén finns en halvcirkelformad trappa. Denna sida har också en flygelbyggnad sammanbyggd med huvudbyggnaden. Våningen ovanpå är klädd med stående vit, slät panel, vilket ger ett sammanhängande intryck med huvudlängans kraftiga vita takfot.

Planen uppvisar hur den välsituerade överklassen krävde olika utrymmen för boendets alla funktioner. Ändå kan den enkla grundplanen spåras, fast utbyggd och kompletterad för olika ändamål. I Herrgårdsvillan i Saltsjö-Duvnäs var emellertid jungfrukammaren, tvättstugan, strykrummet m.m. placerade i en särskild flygelbyggnad.

I allmänhet strävade man vid den här tiden efter en differentiering mellan hemlivet och hushållsarbetet. Köket, som i allmänhet låg åt norr, var endast avsett som arbetsplats och inte tänkt för samvaro. Jungfrukammaren och övriga biut-

rymmen hade också norrläge, ofta med separat ingång.

För familjens medlemmar fanns rum, dels för gemensam samvaro, t.ex. brashörnet och övre hallen, dels utrymmen för mer privat bruk, t.ex. herrummet, biblioteket, fruns rum, frökens rum och gossarnas rum. Barnens rum var oftast försedda med handfat. Representationsutrymmena var viktiga och flera rum lades gärna i fil för detta ändamål. Dessa planlösningar tjänade till att upprätthålla traditionellt borgerliga livsformer.

Herrgårdsvillan ligger på norra sidan inbäddad i lummig grönska som mot Ringparken bildar en väldig mur av syrenhäckar. Mot söder utgörs tomten av en sluttning med stora gräsmattor, rosenplanteringar samt björkar och fruktträd. Villan är fortfarande i mycket gott skick.

Villa Cajanus

Ett annat storslaget hus är Villa Cajanus, Kristinavägen 44 ritat av Kempendahl 1912 för det finska hovrättsrådet Cajanus. Huset ligger högt med utsikt över Skurusundet. Med sin tunga murverkan skiljer sig detta stenhus, så när som på ett undantag, nämligen Stenvillan/Kyrkvillan belägen vid Gamla Allén-Rättarbacken, från övriga villor i Saltsjö-Duvnäs. I motsats till herrgårdsvillans mer geometriska och harmoniska former är Cajanus villa ett exempel på det oregelbundna och massiva, som ger byggnaden en ålderdomlig prägel. Här har dessutom byggherrens egna önskemål starkt hävdats. Med sina tunga, släta, slutna murar och därpå godtyckligt placerade ankarslut ger det tillsammans med portvalven ett nästan medeltida intryck, någonting mellan riddarborg och kyrka. Man kan här ana ett inflytande från Benckerts

Villa Cajanus ritad
av Carl Kempendahl
1912. Fasad mot
öster.

Omarbetad ritning av
C.I. Ringmar.

villa, Lagercrantz i Djursholm och Westmans murbehandling av rådhusets fasad i Stockholm.

På en sockel av kraftig natursten reser sig de beigeputsade tegelfasaderna. Taken på de olika huskropparna är enkla röda tegeltäckta sadeltak, som saknar utskjutande taksprång. De smårutade fönstren med bruna karmar ligger i liv med muren. Det är en medveten rytmik i deras placering.

Vinkelrätt mot huvudkroppen ligger en lägre huskropp, med fyra regelbundet placerade bågformiga, närmast gotiska fönsterformer på långsidan och tre likadana på gavelsidan. Tillsammans ger det ett intryck av långhus. Däremot saknade västsidan ursprungligen fönster. Denna arkitektur var mycket medveten eftersom långsidans fönster

mot öster vetter mot sjön och placerades där, dels för utsiktens skull, dels för att få in maximalt ljus. Någon gång under 1950-talet gjordes tyvärr ett fönster även på västsidan som bryter mot de för övrigt så väl uttänkta fönsterformerna.

Mellan det s.k. långhuset och östgaveln bildar ett mindre utsprång en entré bestående av en trappa med en kraftig murbarriär, som leder upp till en större mörk valvöppning mot söder och ett litet bågformat fönster mot öster. Från den östra gaveln på huvudkroppen, som också är huvudfasad, bildas ett burspråk av ett i vinkel utskjutande murparti. I övervåningen består det av en loggia med två stora bågformade öppningar, som sammanbinds av två kraftiga

kolonner i huggen granit. Denna loggia är sammanhållen av ankarjärn. I undervåningen motsvaras dessa öppningar av likformiga smårutade fönster. Gaveln i övrigt är utformad med olika fönsterformer som har anpassats med hänsyn till rummen innanför.

Västgaveln ger ett öppnare intryck med sina många oregelbundet placerade fönster av olika form och storlek. På mellanvåningen ligger en liten balkong med indragen valvöppning. Mot den gulbeiga muren står de röda tegeltaken i välbalanserad harmoni.

Planen har en vinkelform med rum i fil som tar in sjöutsikten. Karaktäristiskt för den här byggnaden är de tjocka tegelmurarna och de djupa fönsternischerna. Planutformningen ger intryck av en sorts frihet som också återspeglas i fasaderna.

Villa Cajanus omges av en stor trädgård – många gamla tallar har fått stå kvar på tomten för att ge intryck av naturtomt enligt den store engelske arkitekten och idégivaren Ruskins teorier om arkitekturens organiska sammanhang med den omgivande naturen. Här bodde under många år operachefen Seth Svanholm med hustru och sex barn. Då hölls musikaliska aftnar i salongen som bl.a. rymde två flyglar.

I Villa Cajanus finns mycket bevarat av den ursprungliga karaktären så t.ex. i den nyss nämnda salongen. Det höga, mörkbruna trätaget och de djupa fönsternischerna i detta imponerande rum är dekorerade med slingor i guld, rött och blått av Isaac Grünewald. I de angränsande rummen finns två kassettak i trä bevarade intakta, likaså målningar i fönsternischer och många andra originella detaljer. Den gotiska formen är genomgående i dörröppningar, dörröverstycken, nischer och fönster, såväl exteriört

som interiört. I dag är huset privatbostad.

Denna historiserande arkitektur, som troligen via arkitekt Isak Gustaf Clasons undervisning direkt leder tillbaka till Ruskin, var aktuell vid denna tid och väckte mycket beundran, men kritiken uteblev inte heller. Villatypen är mycket ovanlig i Saltsjö-Duvnäs, däremot kan man finna liknande hus såväl i Djursholm som på Lidingö. Villan är väl bibehållen och i mycket gott skick.

Stenvillan/Kyrkvillan

I samma arkaiserande stil är den redan nämnda Stenvillan/Kyrkvillan byggd vid ungefär samma tid som Villa Cajanus. Den överensstämmer på många punkter med denna villa och även om ritningarna saknas finns den omnämnd till försäljning i Duvnäsbolagets protokoll av den 20 april 1915. Detta förhållande gäller endast Kempendahls villor. Av den anledningen drar vi slutsatsen att Kempendahl är den troliga arkitekten även till detta hus.

Vid en jämförelse visar det sig också att den är byggd efter ungefär samma idé som Villa Cajanus, men ej så pretentiös eftersom den både är mindre och enklare i utförandet. Murbehandling och färgsättning var desamma. Likaså taken där gav-larna i båda fallen saknar utskjutande taksprång. Båda byggnadernas huskroppar är dessutom uppförda med olika takhöjder. Smårutade fönster med bruna snickerier i olika former och storlekar återfinns även här, likaså regelbundet placerade s.k. kyrkfönster. Även om Stenvillan/Kyrkvillan inte uppvisar samma rikedom i uttryck som Villa Cajanus, vilket delvis sammanhänger med storleken, finns där också utskjutande murpartier och burspråk med balkong ovanför.

Stenvillan ritad av Carl
Kempendahl 1912.
Gavel mot söder.

Foto Karl Gabor, 2007.

Arkitektvillan

En annan arkitektonisk stil, som var aktuell vid den här tiden, var den nationalromantiska. Den kännetecknas av stora tunga, ibland nästan kompakta volymer. Stora takfall och spröjsade fönster med många små rutor. Väggarna är vanligen klädda med träpanel, oftast mörkbrunt laserade. Grunden är hög med kraftig natursten, någon gång är endast enstaka stenar synliga i den vita murade grunden efter inflytande från amerikanska villabyggnader. Ett fint exempel är villan i Skepparbacken 1. Kempendahls egen villa, som uppfördes före 1911, den s.k. Arkitektvillan vid Knut Pernos väg 2, är också typisk för den här stilen.

Villan är uppförd i trä med liggande bruntjärad panel på en tegelfärgad putsad sockel. Taket, som är ett sadeltak med en liten brytning nära takåsen, består av grön plåt, i väster finns en liten takkupa. Huset ligger i soutteräng med källarvåningen mot söder. Det är svårt att få någon riktig överblick av villan då den ligger i en skogsbacke inbäddad i frodig grönska. Huset vänder en stor och bred gavel mot söder där den översta delen är ljusstudsad. På bottenvåningen finns en något indragen balkong med brun träbalustrad.

Norra gavelns övre del är klädd med stående brun panel, på denna sida finns också en entré. I husets sydvästra hörn finns två murade valvöpp-

Villa Reginavägen
34 ritad av Carl
Kempendahl 1917.
Västfasad och
entrégavel mot norr.

Foto Karl Gabor, 2007.

ningar av runda stenar, ett mot söder och ett mot väster, troligen tänkt som huvudentré. Fönstren är smårutade med grågröna fönstersnickerier och även blyinfattade fönster förekommer.

Slutningen utgörs av gräsmattor och på tomtens finns flera stora ekar, i synnerhet på den norra delen. Här finns emellertid en mycket intressant huggen sten, som vid närmare efterforskning visade sig vara ett stort ekollon av sten. En gång i tiden har det prytt det gamla riksbankhusets tak.

Villorna på Reginavägen

Kempendahl är förmodligen den som bäst representerar Saltsjö-Duvnäs bebyggelse från den här första epoken. Dels var han under många år anställd av Duvnäsbolaget som byggnadschef och rådgivare, dels utförde han ett stort antal hus i olika stilar och storlekar under en lång tidsperiod. De senaste villorna byggda i Kempendahls namn uppfördes på spekulation och finns upptagna så sent som 27 mars 1917 i Duvnäsbolagets protokoll. Då byggdes fyra likartade hus på Reginavägen 34, 36 och 38 samt hörnet Bergbacken-Reginavägen. Gemensamt för dessa hus är de jugendinspirerade svängda takformerna i en för övrigt nationalromantisk stil. Husen har felaktigt tillskrivits arkitekt J. J:son Gate.

Andra arkitekter verksamma i Saltsjö-Duvnäs

J. J:son Gate

Jacob J:son Gate (1881–1938) har ritat ett antal andra jugendinfluerande villor i Saltsjö-Duvnäs. Han hade inte någon fullständig arkitektutbildning, men däremot lång praktik och flera utländ-

ska studieresor bakom sig bl.a. till Danmark, Tyskland och USA. Han var anställd hos såväl Liljekvist som Grut mellan 1904–1907. Gates produktion var stor, ca 1 500 villor och radhus, framför allt på Lidingö, där han uppförde sitt eget hus Stenåsen 1908. Hans planlösningar var alltid samlade, smidiga och väl genomarbetade. Gate medverkade också i ett flertal skrifter och mönsterböcker, bl.a. ”Några hem” (1908), som han gjorde tillsammans med Alf Landén.

Utmed Reginavägen byggdes tre hus i rad ritade av Gate 1911. Dessa hus uppvisar stora likheter i grundidén. De är en typ av timmerhus som Gate redan hade lanserat på Lidingö i flera versioner. Han hade vid denna tid ett starkt intresse för timmerbyggnadskonst. Idén går igen från hans eget hus Stenåsen, men är här i ett betydligt stramare utförande. Hela bottenvåningen har han behandlat som sockel och putsat den ljus, oftast vit eller gul. På denna höga sockelvåning har han lagt en timmerstuga, som är något utkragad över den. Det mest typiska stildraget för samtliga hus av Gate i Saltsjö-Duvnäs är bottenvåningens speciella fönsterformer, som ursprungligen fanns på dem alla.

Det enda huset som har kvar sina originalfönster är tidigare ägaren arkitekten Ingeborg Waern Bugges, för övrigt en av de kvinnliga pionjärerna i yrket. De övriga husen har fått sina smårutor helt eller delvis utbytta.

Övervåningarna med panel på förvandring är brunbetsade och vilar på dessa höga putsade, gula sockelvåningar. De ursprungliga taken hade tvåkupigt tegel, ett av dem med den för Gate karaktäristiska brytningen nära takåsen. Huvudfasaderna mot söder är individuellt utformade med frontespiser och balkonger. Ursprungligen var hu-

sen prydda med vitt fönsterfoder och listverk.

År 1913 ritade han ett något annorlunda hus för direktör Jean Nicou i hörnet av Kristinavägen-Herdevägen. Originalritningarna visar ett hus med rektangulär planform, som är tre fönsteraxlar brett, men villan är uppförd i fyra axlars bredd. Vid närmare efterforskningar visade det sig vara en senare tillbyggnad, där en av de tre skorstenarna är en attrapp. Noteras kan att Kempendahl godkände ritningarna med förbehållet ”att utbyggena mot öster och söder gifves en bättre form”.

Här är hela fasaden grovputsad och avfärgad i gult, sockeln är putsad i grått. Stort brutet tak

med valmade gavlar i enkupigt rött tegel. Under det tunga takfallet ryms en vindsvåning med stora takkupor. På huvudfasadens östsida bildar en av de fyra takkuporna t.o.m. en liten balkong. Under balkongen ett burspråk med tre fönster, varav det stora mittfönstret har den för Gates typiska fönsterformen. Ursprungligen var alla fönstren i huset smårutade. I dag är de alla utbytta mot hela fönster med vita foder. De ursprungliga bruna fönsterluckorna finns kvar. En kraftig brun takfot bildar övergången mellan tak och fasad. Hörnen accentueras av breda vita hörnlisener. I norra fasaden ligger huvudentrén som är något indragen

Villa Reginavägen
43 ritad av Jacob
J:son Gate 1911.
Huvudfasad mot
söder.

Foto Karl Gabor, 2007.

i huskroppen. Den vita färgen går igen i valvet som inramar entrén.

Den rektangulära planformen är strikt symmetriskt uppbyggd och binder därmed planlösningen. Sällskapsrummen, som dominerar planen, ligger i fil förenade med breda skjutdörrar. Alla biutrymmen får en något undanskuffad placering för att inte störa det representativa intrycket. Symmetrin bryts dock på entrésidan och likaså på den norra gaveln av medvetet placerade utbyggnader.

En stor terrasserad trädgård ligger i en sydostslutning med planteringar, buskar och gräsmattor, på sin tid en av de vackrast anlagda trädgårdarna i

Saltsjö-Duvnäs. Läget erbjuder en vid utsikt över Skurusundet och delar av Duvnäsviden.

På en tomt i hörnet av Reginavägen-Duvnäs-
vägen, där Erskines villa ligger idag, låg ett numera nedbrunnet hus av Gate. Denna tomt ligger förövrigt i nära anslutning till Gates övriga hus på Reginavägen. Även på Kvarnbacken 3 ligger ett hus som troligen också är ritat av Gate. Det uppvisar nämligen stora likheter i utförandet med ett av Gates hus på Reginavägen. På den höga vitputsade sockelvåningen ligger övervåningen med panel som i dag är målad i en grönblå färgton. Här finner man också Gates fönsterformer. Eftersom

Villa Nicou
Kristinavägen-
Herdevägen ritad av
Jacob J:son Gate
1913. Huvudfasad
mot öster.

Foto Karl Gabor, 2007.

Villa Kvarnbacken 3 ritad
av Jacob J:son Gate.
Entrégavel mot öster.

Foto Karl Gabor, 2007.

originalritningarna är försvunna kan vi inte med säkerhet styrka dessa påståenden.

I Gates stora produktion av skiftande hustyper tycker vi oss ha funnit några genomgående drag, nämligen de speciella fönsterformerna och de ibland oväntade takbrytningarna i de tunga takfallen. Det är inte endast i Saltsjö-Duvnäs som dessa egenheter förekommer. Det finns även på hus som han ritat på Lidingö.

Albin Brag

En av de mest framstående arkitekterna som verkade i Saltsjö-Duvnäs vid ungefär samma tid var Albin Brag (1878–1937). Han var en stockholms-

arkitekt på modet, något som framgår av hans många engagemang. Bl.a. uppfördes i Storängen storslagna trävillor efter hans ritningar åt konstnärerna Richard Bergh och Georg Pauli 1905, och året därpå åt Per Hallström. Samma år byggdes även ett pompöst och anspråksfullt stenhus, Villa Jacobsen, efter tyska förebilder. Brag hade nämligen studerat två år vid tekniska högskolan i München.

Efter rekommendationer av Richard Bergh blev Brag engagerad i planeringen av Kåbo vilastad i Uppsala 1910. Han inbjöds att föreläsa om hur man byggde och inredde det egna hemmet. Detta var säkert avgörande för hans kommande

Villa Bergvägen 16 ritad av Albin Brag 1911. Entréfasad mot öster. När huset uppfördes var den en av Saltsjö-Duvnäs paradbyggnader.

Foto Ernest Florman. Arkiv Öhman.

uppdrag här. Enkelhet var det han förespråkade i det här sammanhanget. Variationerna mellan bostadshusen skulle uttryckas genom olika färg och material. Brags fem hus i Kåbo är alla utom ett uppförda i trä med allmogekaraktär – ofta målade i mörka färger. De utmärks av brutna tak och varierad utformning av entréer, verandor, balkonger och takkupor.

Brag ritade ett pampigt hus som uppfördes på Bergvägen 16 i Saltsjö-Duvnäs 1911. Detta hus syns vara påverkat av dansk putsarkitektur, en speciell villatyp som utmärks av en fri plan, slätputsad mur och tätspröjsade fönster. Taket var ofta stort, brutet och ibland valmat. En förebild

för Brags hus på Bergvägen kan mycket väl ha varit Ulrik Plevsners villa för konstnären Peder Severin Krøyer uppförd 1897 i Köpenhamn.

Huset i Saltsjö-Duvnäs är ett vitt reveterat trähus på en putsad grund. Som framgår av ritningarna var fasaderna från början rikt utsmyckade med fältindelade lister i brunt trä, tyvärr har dessa dekorationer tagits bort och nu lyser de vita fasaderna tomma. På östra gaveln ligger en indragen entréveranda med en valvliknande öppning. På övervåningen finns ett mindre burspråk i brunt trä, som har ett litet snedställt tak. Huvudfasaden mot söder och Saltsjö-Duvnäs station har i bottenvåningen ett större burspråk med tre fönster. Övervåning-

ens balkong, med ett brunt utsirat träräcke, vilar på burspråket. De stora fönstren i bottenvåningen saknar spröjsar.

På den utskjutande delen av norra fasaden mot Bergvägen finns en köksveranda med en liten balkong ovanför. Taket är valmat och täckt med tvåkupigt rött tegel. På det i alla väderstreck uppbrutna taket reser sig en hög putsad skorsten, enligt ritningen avslutad med krona, men i dag obefintlig. I öster och väster finns takkupor, i de andra väderstrecken endast takluckor med fönster. Förutom de hela fönstren på södergaveln, som aldrig varit spröjsade, är de övriga fönstren smårutade med vita fönstersnickerier.

Planformen är i det närmaste kvadratisk, men

geometriskt friare och mer oregelbunden än t.ex. Gates samlade planlösningar som vi beskrivit tidigare. Våningsytan har tydligt disponerats för representation med stora rymliga och vackert utformade sällskapsrum, medan biutrymmena har fått en mer underordnad och mindre funktionell form. Som en kontrast mot dessa härliga rum benämns de t.ex. som kappvrå och serveringsrum i bottenvåningen och som borstrum, jungfrukammare och piskbalkong i den övre våningen.

Tomten som sluttar ner mot Stationsbacken är till största delen en naturtomt med lövträd. I denna södersluttning ligger en gulmålad pool av betong, troligen från 1960-talet.

"Stuga af sten"
Herdevägen 6, ritad
av Knut Perno 1910.
Gavelfasad mot norr.

Foto Ernest Florman.
Arkiv Öhman.

Knut Perno

Till skillnad från Brag, som troligen ritat endast ett hus i Saltsjö-Duvnäs, har efter arkitekt Knut Perno (1873–1939) uppförts åtskilliga villor här, bl.a. hovfotograf Ernest Flormans hus på Herrgårdsbacken 5. Huset, som ritades 1907, brann ned, men är nu åter uppbyggt i sitt ursprungliga skick. Nämnas kan att Florman haft stor betydelse för dokumentationen av villasamhällets historia. År 1907 var han engagerad av Duvnäsbolaget som fotograf och det är hans bilder som finns i bolagets alla annonstryck från den här tiden.

Perno föddes i Stockholm och hans namn var egentligen Knut Fredrik Peterson. Efter studier vid KTH anställdes han vid Stockholms fastighetskontor. Han var själv bosatt i Saltsjö-Duvnäs vid denna tid och har t.o.m. fått en väg uppkallad efter sig.

Ur Pernos produktion har vi valt att närmare beskriva ett originellt exempel på ritningen kallad ”Stuga af sten”, vilket vittnar om arkitekternas svärmeri för historiska stilar vid den här tiden. Huset är uppfört 1910 på Herdevägen 6 och vilar på en sockel av kraftig natursten. Fasadmaterialet är tegel som slammats mycket tunt i en gulbeige ton. Sadeltaket av tvåkupigt rött tegel är i öster uppbrutet av en takkupa. Takets båda skorstenar är idag klädda med brun plåt. Gavlarna saknar utskjutande taksprång. På långsidorna kraftig takfot med trappstegsliknande dekorer i hörnen.

Den norra gaveln mot vägen är osymmetriskt utformad och krönt av en vindflöjel i form av ett vikingaskepp med årtalet 1911 utstansat i seglet. På gavelns nedre vänstra sida bildar ett mot gaveln vinkelrätt utskjutande murparti ett ingångsvalv. Här lyser teglet helt igenom. Detta valv har

förmodligen ingen praktisk betydelse, det utgör endast en av husets många ovanliga detaljer. På gavelns högra sida är muren nedtill utdragen och bildar en bågform som ger en effekt åt tegelarkitekturen och dessutom utgör en del av köksentrén på husets västra sida. Över denna entré finns ett brunt snedtak. På västsidan har muren byggts ut extra tjockt som ger djupa fönsternischer i bottenvåningen. Ett litet snedställt tak finns också över den här byggnaden. Mittpartiet på husets södra sida utgörs av ett triangelformat burspråk med en balkong ovanför.

De olika fönsterformerna och deras ore-gelbundna placering är det mest utmärkande draget på huvudfasaden mot öster. I det stora fönstret i bottenvåningen bildar även fönsterglasen en triangel, där själva fönsterposten utgör spetsen i triangeln. Denna effektfulla fönsterplacering möjliggörs alltså av de djupa nischerna. Liknande egenheter vad gäller fönsterglasens placering förekommer även i övervåningen, vars smårutade fönster idag är utbytta mot hela glas. Hela huset har ursprungligen haft smårutade fönster med vita snickerier. På den östra fasaden ligger också huvudentrén och till höger om den hittar man, i en liten nisch i muren, den allra märkligaste dekorationen i form av ett stiliserat träd i avvikande material. Här och var i muren återfinns för övrigt konstfullt lagda tegelstenar på husets alla sidor.

Planen ger ett något ålderdomligt intryck i sin massiva enkelhet och är samlad i en fast rektangel. Trots en viss stilpåverkan är den ett uttryck för självständigt arkitektoniskt skapande. I den relativt fria rumsuppfattningen förmedlar den en föraning om funktionalismens kommande former.

Tomten är till större delen naturtomt. Slutningen mot öster utgörs av terrasseringar i kraftig natursten. Huset är mycket välbevarat och närmast i ursprungligt skick.

Övriga verksamma arkitekter

Den välkände arkitekten Elis Benckert, elev till Ragnar Östberg, ritade Villa Thiel i nationalromantisk stil åt bankir Ragnar Thiel 1912. Det blev hans sista arbete. Villan blev mycket omskriven och beundrad, av sin samtid. Den är tidigare utförligt behandlad, bl.a. i en uppsats av Johan Holmsten 1986. För närmare detaljer hänvisas till denna.

De produktiva arkitekterna Höög och Morsing, upphovsmän till åtskilliga stenhus i Stockholm, bl.a. på Karlavägen, Strandvägen och i Birka-stan, samt ett antal villor i Djursholm, Stocksund, Saltsjöbaden och på Lidingö har också ritat ett hus i Saltsjö-Duvnäs. Högt beläget på en terrasserad tomt vid Strandpromenaden 3 ligger detta pampiga, gulputsade hus som uppfördes 1911 åt järnhandlare Julius Sjögren. Stilmässigt är detta hus besläktat med Villa Nicou på Herdevägen-Kristinavägen, ritat av Gate.

Två andra arkitekter verksamma i Saltsjö-Duvnäs vid samma tidpunkt kan nämnas, nämligen Gustaf Fornander och Alf Sjögren.

På en liten udde längs Strandpromenaden ligger den s.k. Majgården – ett magnifikt hus, som från början inrymde Duvnäsbolagets försäljningskontor. Det avviker från den övriga bebyggelsen runt omkring med sin pompösa tyskinspirerade stil. Det tillhörande lilla vita templet längst ut på udden har haft sin betydelse för Saltsjö-Duvnäs villasamhälle. Under årens lopp har det fått utgöra villasamhällets

symbol i många sammanhang.

Protokollen visar att detta hus redan var uppfört omkring 1910, men det har inte gått att finna någon som helst dokumentation av byggnadens tillkomst. Detta beror säkert till en del på att fastighetsbeteckningarna för Saltsjö-Duvnäs har ändrats vid flera tillfällen, något som försvårar efterforskningar. Det enda vi funnit är köpekontraktet, men inga ritningar. Tidigare ägare påstår bestämt att Kempendahl inte är arkitekten och inte heller någon av de andra ovannämnda arkitekterna.

Villor efter 1920

Beskrivningen har i huvudsak begränsats till den södra delen av Saltsjö-Duvnäs. Den norra delen har kommit att bebyggas något senare först på 1920- och 30-talen framför allt efter Värmdöbussarnas tillkomst. Under mellankrigstiden var byggnadsaktiviteten låg och byggnationen kom åter igång i mitten på 40-talet. Då byggdes i stort sett området norr om Reginavägen. På grund av olika restriktioner, som hade tillkommit under kriget, är dessa hus inte av något större arkitektoniskt intresse.

Sven Markelius, som var en förkämpe för funktionalismens idéer framträdde på 1930-talet med flera kända byggnader i den funktionalistiska stilen bl.a. i Stockholm. Ett exempel på funkis-stilen i Saltsjö-Duvnäs av denne namnkunnige arkitekt vill vi gärna ge, nämligen Villa Öhman. Den uppfördes på en sjötomt vid Strandpromenaden åt sonen till grundaren av Duvnäsbolaget, Torgny Öhman mellan åren 1929–1930. Det var en av de första helt genomförda funkisvillorna i Stockholmstrakten. Fastigheten ägs av Kenyas

Villa Sjögren,
Strandpromenaden
3, ritad av Höög och
Morssing 1911. Fasad
mot öster.

Foto Karl Gabor, 2007.

Villa Öhman,
Strandpromenaden 6,
ritad av Sven Markelius
1930. Fasad mot söder.

Foto Karl Gabor, 2007.

ambassad, och fungerar som ambassadörsbostad. Markelius är också upphovsman till många andra privatvillor av hög klass förutom den egna i Djursholm.

Den skotske arkitekten Ralph Erskine, som varit verksam i Sverige sedan 1942 med åtskilliga uppdrag såsom shoppingcentra, industribyggnader och hela bostadsområden, har också ritat ett mycket originellt hus i Saltsjö-Duvnäs, i hörnet av Reginavägen-Duvnäs vägen. År 1947 byggdes ett lågt, rektangulärt vitputsat hus ursprungligen med klarblåa fönsterfo-

der och dörrar samt avdelande blåa fält under och över några av fönstren. Detta hus har en iögonfallande särpräglad profil i första hand genom det stora, tunga takets ovanliga brytning.

Först på 1960-talet satte byggnadsverksamheten i den södra delen fart på nytt. Då bebyggdes den del av den gamla parken, som fortfarande var i de Kùselska arvingarnas ägo. Trots grannarnas motvilja färdigställdes under åren 1964–1965 ett radhusområde nedanför Övre Gården mot Strandpromenaden. Byggherre var byggnadsfir-

man Ohlsson & Skarne AB, Stockholm, och arkitekter var A. Törneman och K. Tham. Området går under namnet Röda Raden och består av långa huskroppar i ett och ett halvt plan. Radhuslängorna av rött trä skiljs åt av små trädgårdar. Husen var i toppklass och priset därefter. Dessa frångående radhusbebyggelse något avvikande radhus vad gäller den arkitektoniska idén smälter trots allt in i den omgivande gamla kulturmiljön.

Samma byggnadsfirma uppförde två år senare den Vita Raden i samma område, parallellt med den Röda Raden. De vita husen är uppförda i stora, vita betongblock i en betydligt mer konventionell stil. Radhusområdet ansågs ännu mer exklusivt än det föregående och blev också landets dyraste radhus. På grund härav var de mycket svårsålda och stod länge tomma.

I slutet av 1960-talet fick Saltsjö-Duvnäs sin tredje enhetligt planerade villagrupp. Mitt emot Duvnäs udde, tidigare omnämnd som Duvnäs holme, högst upp i Fiskarbacken, ligger en grupp originella och fantasifulla ljusgrå putsade villor, så placerade att man får ett intryck av liten ”medelhavsby” – arkitekt är Jan Wiman. Längre ner i backen på samma sida finns några exklusiva villor från ungefär samma tid, individuellt utförda. På andra sidan utefter Fiskarbacken ligger ett antal enhetligt utformade trävillor i olika färg med gaveln mot gatan ritade av Peder Sager.

På Duvnäs udde ligger ca femton villor kring en liten ringväg

med tillhörande sjötomter, bryggor och utsikt mot Skurusundet och Lännerstaviken. Flera av de exklusivaste husen tillkom i början på 1970-talet och är uppförda som låga, långsmala villor i tryckimpregnerat trä med mycket glas, även andra palatsliknande villor omgivna av höga murar ligger där. Mitt ibland dessa påkostade moderna villor återfinns ett av de äldsta, och i vårt tycke det charmigaste huset, nämligen den gamla f.d. krogen från 1700-talet. Det bebos av familjen Silvander, sedan flera generationer duvnäsbor, som omsorgsfullt vårdar detta kulturhistoriska minne.

Den nya villabebyggelsen söder om Långsjön tillkom åren 1973–1978. Mot kommunens önskemål om en förtätning i boendet i form av radhus opponerade sig Duvnäsbolaget, som föredrog en bebyggelse med friliggande villor – de skulle mer smälta in i det äldre villasamhället. Åt FFNS-gruppen uppdrogs att specialrita ett an-

Villa Reginavägen-Duvnäsvägen ritad av Ralph Erskine 1947. Huvudfasad mot söder och gavelfasad mot öster.

Miljö & Stadsbyggnads-kontoret i Nacka kommun.

Röda Raden ritad av
av A. Törneman och K.
Tham 1965.

Foto Karl Gabor, 2007.

tal hus att utföras i tre olika versioner. De båda typerna Helena och Lena, som endast skiljer tre meter i längd, har mansardtak, d.v.s. yttertak med brutet takfall, och individuell färgsättning. De påminner därför om de gammaldags trävillorna, som dominerar den äldre bebyggelsen i Saltsjö-Duvnäs. Den tredje versionen, Tuva, uppfördes som en enplansvilla av modernare typ med stort platt tak. Med tanke på äldre duvnäsbor uppfördes dessutom, som tidigare nämnts, ett tiotal mindre enplansradhus i röd träpanel.

Mitt emot stationen, på platsen för den gamla skolan och konditoriet ligger det allra senaste tillskottet av 1980-talets villabebyggelse – ett antal serietillverkade hus – i skarp kontrast mot Kolbottens gamla, dovt röda 1700-tals torp på andra sidan stationshuset.

Intakt och mångfald

Vad är det då som gör Saltsjö-Duvnäs så speciellt som villasamhälle? Kanske ligger hela förklaringen i att samhället fått växa långsamt under

en tidsperiod av ca 70 år, något som vi till stor del kan tacka Torgny Öhman för. Han var son till en av Duvnäsbolagets grundare och kom genom sitt personliga engagemang att prägla samhällsutvecklingen under många år. Hans medvetna strävan var att skapa ett välplanerat samhälle. Tillsammans har dessa omständigheter bidragit till mångfalden av charmiga olikheter i byggnationen. Här hittar man intressanta exempel på i stort sett alla stadier av den moderna svenska villans tillkomst historia och utveckling fram till våra dagars boendeformer med t.ex. serietillverkade småhus och radhus.

Den relativt välbevarade sekelskiftesmiljön, sär-

skilt i de sydöstra delarna, de väl tilltagna trädgårdarna och det gamla vägnätet, som har bevarats i det närmaste intakt, bidrar också till Saltsjö-Duvnäs speciella charm. Dessutom finns, inom samhället, en del orörd natur med vikar och sjöar. Närheten till de stora strövområdena som t.ex. Nackareservatet och Erstavik är en verklig tillgång för samhället.

Känslan inför Saltsjö-Duvnäs villasamhälle kan inte uttryckas bättre än Olle Nymans egna ord ur Nackaboken 1969: ”*De strängt proportionerade husen, trädgården, de vackra lövträden och flikar av vatten bildar en harmonisk helhet på en gång monumental och idyllisk.*”

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Arkitekturmuseets katalog över arkitekter.

Arkiv Öhman: fotografier, kartor, köpehandlingar, ritningar, protokoll.

Fastighetsägareföreningens arkiv: fotografier.

Holmsten, Johan. "Villa Thiel". 40-poängsuppsats i konstvetenskap. Stockholms universitet. 1986

Miljö & Stadsbyggnadskontoret i Nacka kommun: kartor, ritningar.

Nacka lokalhistoriska arkiv: fotografier, byggnadsinventeringar, byggnadsordningen för Saltsjö-Duvnäs villasamhälle 1908, tidningsurklipp.

Muntliga källor

Intervju med Fabian Edelstam, Bengt Myhrén, Per Lindberg, Saltsjö-Duvnäs fastighetsägareförening, juni 1988

Intervjuer och kontinuerliga samtal med Claes Öhman, Duvnäsbolaget (numera Saltsjöortens båttransporter).

Muntliga uppgifter Carl Ivar Ringmar och Lars Gråby, juni 1988

Tryckta källor och litteratur

Tidningar och tidskrifter:

Aftonbladet. "Duvnäs Udde – en halvö för de rika." 9.5.1978

Dagens Nyheter. "Landets dyraste radhus öde." 19.1.1967

Nacka-Saltsjöbadens tidning. "Apla-dalen får radhus men ligger i Saltsjö-Duvnäs." 11.2.1965

Nacka-Saltsjöbadens tidning. "Mansardtak nyhet för villabyggen kring Långsjön." 8.8.1974

Nacka-Saltsjöbadens tidning. "Så här kommer husen vid Långsjön att se ut." 27.2.1975

Nyblom, Holger. "Saltsjö-Dufnäs." Svenska Hem. 1915

Platen von, Gustaf. "Sommarbrev till Kungl. Majt." i *Idun Veckojournalen*. 26.6.1964

Reklambroschyr. "Saltsjö-Dufnäs Villastad." 1911

Saltsjöbaden. "Saltsjö-Duvnäs får ordnad badstrand." 26.8.1939

Stockholms Tidningen. "Om krogar och fläskpannkakor. Unika tryck går på auktion." 26.10.1980

Stockholms Villastäder. Organ för egnahemsbyggarnas inköpscentral. Nr. 1, årg. III. Januari 1930

Litteratur:

Ahlstrand, J.T. Arkitekturtermer. Lund 1978

Bergold, C.E. Bostadsbyggande i Uppsala 1900-1950. Uppsala 1985

Focus. Konsten i. Stockholm 1970

Forsstrand, C. Nacka Socken. Uppsala 1924

Gate, J., Svensson, F., Kempendhal, K., Forsberg, A., Lindén, G. och Kellgren, T. Ritningar till Svenska sommar- och egnahemsvillor av trä. 1905

Gate, J. och Landén, A. Några hem. Göteborg 1908

Hammarlund-Larsson, C. Nacka kommun - Kulturhistoriska miljöer. Stockholm 1987

Hedlund, T. och Palme, U. Kring Saltsjöbanan. Malmö 1987

Lindfors, T. Villasamhällen och sportstugeområden i Stockholmstrakten. Stockholm 1930

Johansson, S. Sveriges allmänna konstförening publikation LXXXIX. Uddevalla 1980

Nackaboken. Samtliga årgångar. 1963-1987

Pihl-Atmer, A-K. Sommarnöjet i skärgården. Borås 1987

Resare, A. Boo vid vattnet. Klinten 1970

Selling, G. Säterier och gamla gårdar i Stockholmstrakten. Stockholm 1977

Stavenow-Hidemark, E. Villabebyggelse i Sverige 1900-1925. Lund

Strandman, B. Bygga och bo i Saltsjöbaden på 1890-talet. 1970

Svenska Teknologföreningen 1861-1936. Biografier del 1. Stockholm 1937

Tjustbygdens kulturhistoriska förening. Årsbok, meddelande nr 20. 1963

Åkerfeldt, I. Anteckningar om Duvnäs gård. Saltsjö-Duvnäs 1956

I LINNÉS ANDA

Nils-Erik Landell

Vår Carl von Linné någonsin i Nacka? De hundratals krolliljorna bakom Svindersvik tiger. I höstkylan vrider de ljudlöst sina hängande frökapslar hundraåttio grader tills de står rakt upp som kinesiska lyktor i vinden. De spricker i vertikala springor. Häftigt vaggas krolliljornas meterhøga vinterståndare av stormbyar. Skurar av tunga frön slungas genom frökapslarnas öppnade springor. De tunga fröna faller snabbt mot snön, åker kälke på skarsnön i sluttningen mot Svindersviken. Avvaktar vintern, gror om våren och reser sina gröna bladtempel till högsommarens blomning. Säkerligen är dessa mängder av krolliljor från Linnés tid. Men var han själv där i Svindersviks trädgård? Inga säkra bevis finns, men starka indicier.

Claes Grill lät uppföra Svindersvik, som sommarbostad, då Carl von Linné (1707–1778), som då hette Linnæus, arbetade i Stockholm 1738–1741. Sommarnöjet ritades av Carl Hårleman och älskades av Carl Gustaf Tessin. Bägge blev Carl von Linnés inflytelserika beskyddare.

Våren 1739 lämnade Carl Linnæus sin anspråkslösa våning på Österlånggatan 33 och flyttade till Tessinska palatset. Carl Gustaf Tessin ombesörjde att Linnæus fick föreläsa i naturalhistoria på Riddarhuset och bli chefsläkare för Kungliga krigsflottan på Skepps- och Kastellholmarna. Sjukhuset, som befinner sig på roddavstånd från Svindersvik, står än i dag kvar på Kastellholmens sydvästsida, men är tillbyggt med en våning.

Då Carl Linnæus, tillsammans med några vänner, grundade Svenska Vetenskapsakademien i juni 1739 dröjde det inte länge förrän Claes Grill blev invald. Det skedde 1740, samma år som Claes Grills sommarställe Svindersvik uppfördes. Grosshandlare Grill kom att fungera som Vetenskapsakademiens ekonomidirektör. Samtidigt ägde han Sveriges största handelshus. I verksamheten ingick byggnation och utrustning av fartyg, som seglade till fjärran länder. De hemförde ostindiskt porslin, tyger, kryddor och säregna, fantasieggande, dyrbara och prestigeladdade naturaliesamlingar.

År 1747 donerade Claes Grill åt Kungl. Vetenskapsakademien sin egen samling spritinlagda djur från Surinam i Sydamerika. Carl Linnæus mottog tacksamt samlingen och beskrev den 1748 i en avhandling med titeln ”Surinamensia Grilliana”.

Grosshandlare Grill hade omkring 4 000 anställda

i sina egna skeppsvarv, järnbruk, skeppsrederier och handelsrörelser. År 1748 blev han dessutom borgarståndets fullmäktige i Rikens Ständers bank. Så blev Claes Grill en av Sveriges mest inflytelserika och förmögna män. Carl Linnæus använde Grills inflytande för att sända sina elever med skeppen ut över världen.

Claes Grill blev så inflytelserik att han till slut vågade säga nej till självaste Linnæus. Kungl. Maj:t hade givit Kungl. Svenska Vetenskapsakademien rätt, att gratis få sända en lärling med varje skepp. Men då Vetenskapsakademien 1750, på uttrycklig rekommendation av Carl Linnæus, skulle sända eleven Pehr Löfling med ett segelklart skepp till Ostindien, satte Grill stopp för resan med besked att skeppet inte kunde ta fler passagerare!

Claes Grill vågade något år senare till och med tacka nej till en personlig inbjudan från den alltmärkrävande Linnæus. Grills nej framfördes med artiga fraser och undanflykter: *”Jag är herr Archiatoren högeligen förbunden för den ähran, som mig i går aftons bewiste med Invitation at komma hoos sig, men som hästarne wore förre spende, och min resa presserade för angelegne Sysslor her hemma, så kunde jag ey hafiva den ähran, som gunstigast bedes att Excusera.”*

Claes Grill blev allt mäktigare och utnämndes 1753 till direktör vid Ostindiska kompanierna. Carl von Linné, adlad 1757, blev ännu mäktigare. Så mäktig att Claes Grill till slut kände sig tvungen att rådfråga Linné när nya kaptener skulle utses på ostindienfararna.

Allt talar för att Carl von Linné någon gång inbjudits att gästa Svindersvik, vars behag livfullt skildrades av Carl Gustaf Tessin i hans dagbok våren 1757: *”En härlig utsikt åt stora segelleden, ett*

Svindersvik.

ombyte av skuggrika dälder och brantaste berg, angenäma promenader, god grannskap (staden undantagandes), ett på modellet av Svartsjö väl byggt och fullkomligen nätt inrett hus, en fruktbarande trädgård, ett väl försett bibliotek, målningar, kopparstycken, bekvämligheter. Med ett ord: naturens lek, herr Grills pung och smak samt min vän salig herr baron Hårlemans konst hava gjort av Svindersvik ett människonöje, som har få likar i täckhet och städning.”

När de gamla fruktträden börjar blomma framför Svindersviks huvudbyggnad, visar sig också om våren vit skogsförgätmigej, som ofta växer i gamla trädgårdar. Skogsviolerna blommar i halvskuggan under trädgårdens prydnadsbuskar. Murgroena klättrar på fasaden. Gräsmattor pryds av blommande *Bellis*. Blomman som i själva verket är många blommor. I den gula mitten sitter han- och honblommor, som Carl von Linné kallade gifta, och runtom sitter fer-

Krolliljans frökapslar.

Vit skogsförgätmigej.

Ängsbräsma.

Stenbräken.

tila honblommor, vilka Linné kallade skökor. I senare upplagor av Linnés ”Systema naturæ” kallades de konkubiner. Kom ihåg att konkubinerna också kan bli med barn och sätta frö, utropade Linné. Var och en av skökorna har ett vitt kroblad som skiftar i rött. Såväl frön från den gula mitten, som frön från kantblommorna, ger nya *Bellis*-plantor när de gror i jorden, som Linné poetiskt liknade vid blommornas livmoder.

Ståndare och pistiller skildrades av Carl Linnæus, som män och kvinnor, redan i förstaupplagan av ”Systema naturæ” 1735. Här lanserade Linnæus sexualsystemet med klasser allt efter antalet ståndare och deras utseende. Långt senare i ”Species plantarum” 1753 namngav Linné konsekvent alla växter med släktnamn och artepitet. Dessa korta latinska namn, jämte sexualsystemet, gjorde honom världsberömd. Carl von Linné använde *Bellis* som släktnamn och som artepitet valde han *perennis* (beständig). Namnet tusensköna för *Bellis*-blomman introducerades däremot av Johan Fischerström.

Alltmer målande i nya och utökade upplagor av ”Systema naturæ” beskriver Carl von Linné blommornas sexualsystem. I exempelvis *Pentandria* (femte klassen) befinner sig fem män i samma äktenskapliga säng som en kvinna. Hit hör förgätmigej. I *Syngenesia* (nittonde klassen) är de äkta männen upptill sammanvuxna och tillsammans med en kvinna. Hit hör violerna.

I slutet av april blommar tusentals ängsbräsmor runt Svindersvik. Stenbräken *Cystopteris fragilis* rullar just ut sina gröna ormbunksblad, växande i murbruket mellan jättelika stenblock i trädgårdens höga stödmur vid vattnet.

Öster om huvudbyggnaden på Svindersvik spi-

rar myskmadra. Krolliljor reser just sina gröna blad inför sommarens blomning. Här och där blommar blå-röda luktviol. Samma blommor som förekommer kanderade på tårtor och i violpastiller.

Överallt är Carl von Linné närvarande. Plötsligt får jag se den sällsynta alpsockblomman i skuggan av ett träd i Stora Nyckelvikens trädgård, belägen ett par kilometer öster om Svindersvik. Alpsockblomma är en genuint linneansk växt ty den såddes bevisligen av Linné på dennes sommarställe Hammarby sydost om Uppsala. Därmed inte sagt att Stora Nyckelvikens alpsockblomma härstammar därifrån.

Stora Nyckelviken inköptes på 1740-talet av ytterligare en framgångsrik och förmögen direktör vid Ostindiska kompaniet, nämligen köpmannen Herman Petersen. Dock tycks Carl von Linné inte ha umgåtts med honom. Ett tecken på detta var att Petersen inte valdes in i Kungl. Vetenskapsakademien, där alla Linnés vänner invaldes.

Alpsockblomma *Epidemium alpinum* har odlats för sina vackra gröna blad som rodnar i kanterna. I maj blommar alpsockblomma med små blommor som få uppmärksammar, varje blomma är ett litet konstverk i gult, vitt och purpur.

Stora Nyckelviken hör till de vackraste sjutton-hundratalsmiljöer, som finns i Sverige. En lång dalgång med böljande stig leder vandraren under mäktiga ekkronor ner mot huvudbyggnaden. I den rektangulära ruddammen speglar sig en flygel. Mäktiga barrskogsbevuxna berg omger trädgården, och på en liten höjd där står ett vackert lusthus. Nu ägnas trädgården nyttan. Här odlas de blommor som sätts ut i Nacka kommuns of-

Den sällsynta
alpsockblomman
i Nyckelvikens
trädgård.

Trädgårdens höga
stödmur
vid Svindersvik.

Kejsarkrona.

Äkta pimpinell.

Äkta johannesört.

fentliga miljöer. På Carl von Linnés tid ägnades all odling åt nyttan. Man sökte ersätta dyrbar import med inhemsk odling.

Linné genomförde alla sina landskapsresor i nytans tjänst, ty han skulle inventera allt som kunde användas och uppodlas inom landet. I Skånes milda klimat beundrade han mognande aprikoser. På Stora Nyckelviken mognar nu aprikoser sent om hösten på det gamla trädet, som står strax utanför växthusens sydgavel.

I Nyckelvikens trädgård odlas såväl köks- som prydnadsväxter, och här finns även en örtagård. Så arrangerades även 1700-talets trädgårdar. Här blommar kejsarkrona, som med sina stora brunröda blommor var en av den tidens mest älskade liljor. Här blommar pion, som uppkallats efter de antika gudarnas egen läkare *Paion*. Odlade gullvivsvarianter i alla färger smyckar en rund rabatt.

Örtagården är fylld av olika medicinalväxter. Jag hejdar mig inför *Agastache foeniculum* som har

Ung rapssugare
på kryddsalvia.

Anisop.

Silverarv.

många svenska namn: Anisisop, fänkålsisop, anisört och indianmynta. Anisisop odlades av Nordamerikas indianer och infördes till Europa av biodlare, därför att blommans nektar ger doftrik honung.

Insekter och blommor befinner sig i ömsesidigt beroende, poängterade Linné. Plötsligt får jag se en ung rapssugare energiskt ta för sig av örtagårdens kryddsalsvia. Rapssugare är en gul, vit och svart liten skinnbagge, som nu gynnas av de stora

rapsoodlingarnas monokulturer vilka livnär merparten av alla rapssugare.

Kryddsalsvia *Salvia officinalis* är den ört i Nyckelvikens örtagård, som rapssugaren lockas mest till. En medicinal- och kryddväxt, som härstammar från trakterna runt Medelhavet. Den infördes till Sverige av munkar under äldre medeltid. *Salvare* är latin för bota, läka, rädsla. Carl von Linné gav artepitetet *officinalis* åt mediciner

han ansåg särskilt effektiva. Kryddsalvia, *Salvia officinalis*, anses lugnande och kramplösande. Gurgelvatten på kryddsalvia är lindrande vid muninfektioner.

I kryddträdgården finns *Sanguisorba minor*, äkta pimpinell med vilken vinglasen garnerades under 1700-talet. Ett par av Linnés kärleksörter odlas i Nyckelvikens trädgård, nämligen äkta johannesört och sparris. Här finns också Carl von Linnés egen favoritmedicin smultron som han åt mot sin gikt. I sin avhandling om smultron påminner Linnés symtombeskrivning snarare om reumatoid artrit.

Oavsett vilken ledvärk Carl von Linné hade, så kan den knappast botas med smultron, låt vara att bären är C-vitaminhaltiga. Linné måste ha suggererat sig själv att bli frisk av smultron. Många

medicinalväxter användes efter den urgamla signaturlärans principer att lika botar lika. Hjärtstilan ansågs med sina röda blommor vara bra för hjärtat och mildra hastig puls.

I ett hav av vitblommande silverarv, *Cerastium tomentosum*, påminner mig en grön namnskylt med rostig patina att blommor är levande kulturhistoria. *Cerastium*-släktet finns redan i första upplagan av Carl von Linnés ”Systema naturæ” och *Cerastium tomentosum* namngavs i Linnés ”Species plantarum”. Silverarv eller sommarsnö odlades i Linnéträdgården under sjuttonhundratalet och odlas nu i Stora Nyckelvikens trädgård. Så vitt man vet besökte Carl von Linné aldrig Stora Nyckelviken. Ändå är miljön så linneansk som man kan tänka sig.

Foto Nils-Erik Landell, 2006–2007.

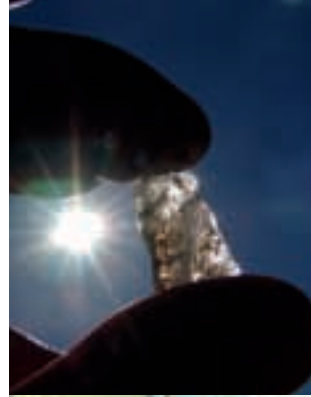
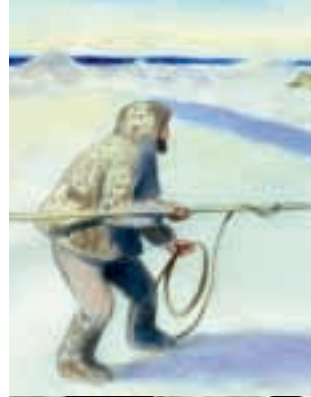
NACKAS ÄLDSTA BOPLATSER

– PÅ SPANING EFTER 8 000 ÅR GAMLA SÄLJÄGAR- OCH FISKELÄGEN

Mattias Pettersson och Roger Wikell

För 8 000 år sedan låg havsstranden i nuvarande Nacka kommun 50 meter över dagens nivå och landskapet såg helt annorlunda ut. Södertörn, inklusive Nacka, var en skärgård med tusentals öar av varierande storlek. Till denna forna skärgårdsmiljö, med sitt rika marina djurliv, sökte sig den äldre stenålderns jägar- och samlarkulturer vilkas ekonomi baserades på fiske och säljakt.

Det senaste decenniet har författarna genomfört inventeringar, framförallt i skogsområdena Hanveden och Tyresta. Resultaten av dessa visar på en omfattande bosättning under jägarstenåldern (8 000–4 000 f. Kr.). Som ett led i arbetet har även områden inventerats som under denna tid var de verkliga utskären – idag ser vi dessa som höga bergknallar i landskapet. Många intressanta fynd har påträffats på dessa platser, bland annat i Nacka kommun där spår hittats efter drygt 8 000 år gamla lägerplatser i skogen norr om Orminge. Genom dessa fynd har Nackas historia blivit minst tusen år äldre.

Tidigare gjorda fynd av bearbetad kvarts och enstaka stenyxor visar att det funnits människor i Nacka för 6 000–7 000 år sedan, men dessa sparsamma fynd har inom den arkeologiska forskningen inte ägnats någon nämnvärd uppmärksamhet. Däremot har intresset riktats mot den 5 000-åriga boplatsen vid Strålsjön, vilken räknas som Nackas mest kända fornlämning från stenåldern.

I likhet med så många andra viktiga fynd hittades Strålsjöboplatsen av en tillfällighet. Upptäckten gjordes sommaren 1971 av den forntidsintresserade Sven Sandqvist från Johanneshov. Under en skogspromenad såg han ”--- på ett ställe i skogen att jorden som en sork kastat upp verkade ovanligt svart. Han sparkade lite i marken och fick då fram en krukskärva.” Sandqvist anmälde fyndet till Länsstyrelsen, men tyvärr kom brevet på avvägar och återfanns först i maj 1977. Samma år besiktigade länsantikvarien Carl-Henrik Ankarberg fyndplatsen tillsammans med Riksantikvarieämbetets ombud Sven-Gunnar Broström, som tidigare hittat flera liknande platser på västra Södertörn. Man påträffade ytterligare keramikskärvor dekorerade med geometriska motiv och små gropar. Fyndmaterialet visade att det på platsen funnits en bosättning tillhörande den gropkeramiska kulturen ca 3 300–2 300 f. Kr.

År 2001 genomfördes en arkeologisk undersökning av Strålsjöboplatsen och man konstaterade att det var en välbevarad stenåldersboplats med rikliga lämningar från den gropkeramiska kulturen. Denna jakt- och fiskekultur har fått sitt namn efter sin karaktäristiska keramik ornerad med gropar. Boplatser med keramik av detta slag är särskilt vanliga längs ostkusten, vilket visar på en skärgårdskultur med kontakter över stora avstånd.

Ny kunskap om jägarstenåldern

När vi 1991 påbörjade vår inventering i Tyresta och Hanveden var den rådande kunskapen om stenåldern på östra Södertörn bristfällig. De enstaka ströfynden av stenyxor, som fanns registrerade i museernas samlingar, gav en felaktig bild av var den forntida människan valt att bo och vistas. Stenyxorna betraktades som resultatet av sporadiska besök i en ogästvänlig och obodd skärgård.

Vår inventering, som fortsatt fram till idag, kom att innefatta stora delar av östra Södertörn, vilket resulterat i en fullständigare bild av jägarstenålderns skärgårdsvärld. Även nya utgrävningar, utförda i samband med vägbyggen och andra exploateringar, kastar nytt ljus över jägarstenåldern i regionen.

Antalet nyfunna boplatser är förvånansvärt stort. Vi känner idag till mer än 1 000 boplatser på östra Södertörn, och genom fynden kan vi skönja ett regelbundet utnyttjande av det forntida landskapet. De föremål vi påträffat består främst av bearbetad kvarts, stenyxor, slipstenar och knackstenar, men vi har även hittat sotig jord, kol och skörbränd sten från härdar och kokgropar. Den rikliga mängden fynd utgör påtagliga tecken på forntida bosättningar.

Marina stenålderslandskap

Kvartsbitarna är ofta de enda spåren vi har från stenåldersmänniskans vardag. Dessa kasserade eggverktyg var nödvändiga redskap i en jakt- och samlarekonomi. Kvartsen lämnades kvar på lägerplatser nära vattnet, vid skyddade stränder i sund och vikar – d.v.s. vid goda naturhamnar. Begreppet boplats, som ofta används i dagligt tal,

Kvarts från
en fyndrik
stenålderslokal
i Tyresta
nationalpark.

*Foto Mattias
Pettersson, 2007.*

Slagen kvarts

Under stenåldern användes bearbetad sten till olika viktiga redskap och vapen, som t.ex. eggjar, skrapor och pilspetsar. I Mälardalsområdet nyttjade man framförallt mineralen kvarts. Flinta, som användes längre söderut och på Västkusten, finns inte naturligt i Mälardalen utan förekom sparsamt som en importerad "lyxartikel". De flesta kvartsbitar man hittar är spill från själva tillslagningen, men ibland finner man även eggjar, som genom användningen blivit nötta eller skadade, så kallade bruksretusch. Kvartsen är ofta vit eller genomskinlig, men finns även i andra nyanser, som rosa, blå, grå eller svart. Den plockades antingen på stränderna, som lösa stenar, eller bröts ur berget. Sådana kvartsbrott hittas ibland och då ofta i anslutning till boplatser.

Foto Mattias Pettersson, 2007.

är missvisande. Jägarstenålderns människor var inte hemma på en plats i nutida bemärkelse utan hemma i ett landskap, där olika platser hade olika funktion i ett säsongsbundet rörelsemönster. Det viktiga var närheten till vattnet och stranden. Här gick man iland för att slakta säl, rensa fisk, tvätta sig, reparera båtarna m.m. Det dagliga livet kretsade kring stranden, bytesdjuren och båten.

Landhöjningen med dess förskjutning av strandlinjen innebar att nya lägerplatser successivt hamnade på lägre nivåer, vilket konkret betyder att fyndplatser på samma nivå över dagens havsytta är från ungefär samma tid. Som en följd av landhöjningen har vi därför inte ett enda kulturlandskap från stenåldern i dagens skogar utan många på varandra följande, på olika nivåer i terrängen. En noggrann kartläggning av boplatserna, där vi tar hänsyn till naturmiljön, gör att vi kan spåra människornas rörelsemönster i svunna skärgårdsvärldar.

För att förstå förekomsten av stenåldersfynden måste vi för vår inre blick förvandla de höglänta skogsområdena till skärgårdsmiljöer. Vi kommer då att röra oss i ett torrlagt marint landskap där kvartalslokaler är markörer för människors färder, och strandnära aktiviteter, i skärgårdar som existerade för många tusen år sedan.

Vartefter landhöjningen fortskred blev skärgården allt större. Där tidigare varit öppet vatten bildades nya små ytterskärgårdar medan de centrala delarna av skärgården växte ihop till en innerskärgård med flera mil breda landmassor. Merparten av fynden från denna period, 8 000–9 000 år sedan, är funna vid skyddade sund och vikar inne i de sammanhängande dåtida inner- och mellan-skärgårdarna.

Först på senare år har vårt intresse riktats mot stenålderns ytterskärgård, vilket är relevant med tanke på att även denna med största säkerhet legat inom stenåldersjägarnas intressesfär. De människor som lämnat rikliga spår efter sig i den mer skyddade skärgården borde även ha besökt den yttre. Vid inventeringar av dåtida ytterskärgårdar, idag belägna på markanta bergknallar i landskapet, har vi gjort rikligt med fynd. Under stenåldern var bergen små, ibland ensamliggande holmar och skär belägna många kilometer ut i öppet hav. Dessa fynd ger oss ny kunskap om stenåldersjägarnas boplatser, åtminstone vad beträffar Mälardalsområdet.

När vi inventerade de små glesa ytterskärgårdar som legat i den forna Södertörnsskärgårdens sydöstra havsband, och som idag är belägna på bl.a. Gålö och Muskö, gjorde vi fynd i flera av boplatslägena. Det goda resultatet inspirerade oss att aktivt leta upp jägarstenålderns utskär. Ögat svepte norrut över kartan till nuvarande Nacka kommun. Här fanns för 8 000 tusen år sedan en gles och karg övärld, som utgjorde den stora Södertörnsskärgårdens nordöstra utpost.

Redan 1995 hade vi hittat slagen kvarts på 50-metersnivån i Nackareservatet, och i trakten av Orminge på andra sidan Skurusundet. Då förstod vi inte riktigt hur intressanta fynden var, men nu kunde vi se att det, precis som på Muskö och Gålö, handlade om bosättning på öar i yttersta havsbandet. Vi förstod även att fynden från 1995 knappast var unika utan att det i Nacka måste finnas många platser med slagen kvarts. Fynden är det enda som återstår av ett intensivt skärgårdsliv på randen till det öppna havet.

Nacka utskär för 8 000 år sedan

Våren 2006 återvände vi till skogen norr om Orminge där vi tidigare påträffat fynd från äldre jägarstenåldern. De båda höga bergen Kummelberget och Kvarnberget skiljs åt av ett smalt nord-sydligt dalstråk, som under jägarstenåldern var ett sund. Och på stigen, som följer sundets forntida strand, hade vi funnit slagen kvarts. Nu påträffade vi ytterligare kvartsfynd längs hela dalstråket.

De nyfunna platserna i norra Orminge låg vid tiden för bosättning som ett pärlband utmed sundet som delade den större ön i den lilla arkipelagen. Detta är ett typiskt mönster, som vi återfinner i alla typer av mellansvenska skärgårdar under jägarstenåldern. Fyndplatserna brukar ligga som sammanhängande zoner av aktivitet runt sundens stränder. Särskilt fyndrikt brukar det vara där flera sund möts. En sådan korsning är optimal utifrån ett kommunikationsperspektiv. Sundet vid Orminge har varit attraktivt för stenåldersjägarna. Idag utgör de små skogssjöarna Krokträskan och Svartpotten de sista glittrande resterna av en livligt trafikerad båtled. De omgivande bergen, 60–65 meter höga, har inte enbart erbjudit gott skydd för vågor och vind utan också varit goda spaningsplatser ut mot öppna havet.

Det blev en utmaning att hitta bosättning på ännu mindre, mer isolerade stenåldersöar, och vi åkte vidare österut. Så småningom kom vi fram till det sjuttio meter höga Himlaberg. Berget, som stupar brant ned i Baggensfjärden, är den högsta punkten i Stockholms innerskärgård. På sydsidan växer en vacker tallnatskog där de äldsta träden är närmare 400 år gamla. Och nära bergets topp finns ett imponerande klapperstensfält, ett påtagligt bevis på havets närvaro i en avlägsen tid

då Himlaberg var en kärv marin miljö. Klapperstensfältet med svallade stenar visar tydligt på havets krafter för 9 500 år sedan när den höga toppen endast utgjorde ett av få utslängda skär.

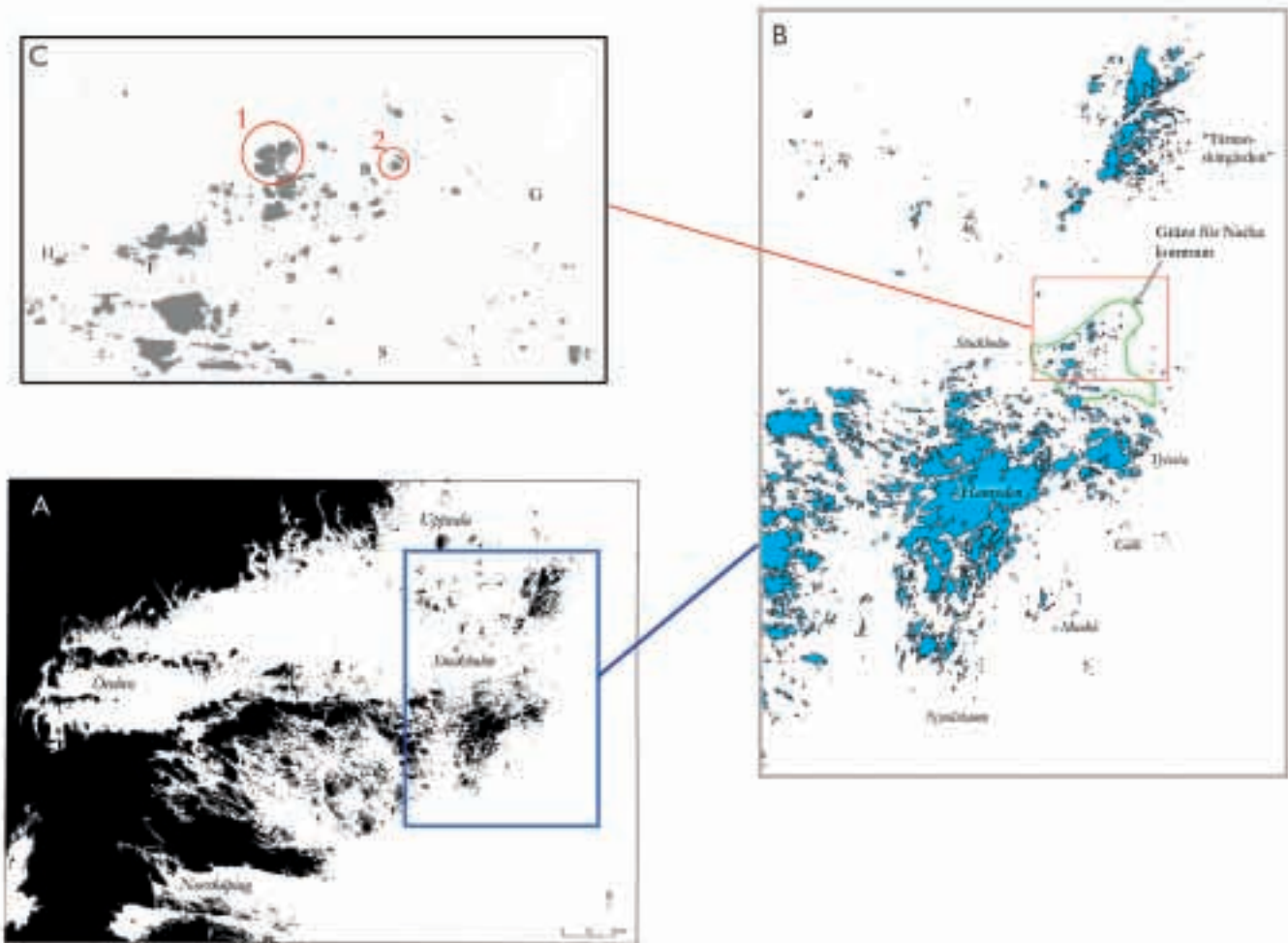
Vi påträffade inga fynd på dessa högsta partier, men längre ned, kring 50–55 meter, fanns bättre hamnförhållanden. En mindre mosse på bergets väst-sida utgjorde för 8 000 år sedan en skyddad grund och bred vik – en *flad* som det heter på dagens sjökort. Här satte vi hackorna i jorden, men gjorde inga fynd.

De eventuellt kvarlämnade föremålen i mariken kan vara så få, att de undgick vårt tämligen glesa nät av provgröpar. Möjligt är även att inga landstigningar alls gjorts på denna plats. Vid kall nordvästvind måste den glesa ögruppen varit ett bistert ställe. Men samtidigt hade platsen fördelen att den – tack vare läget nordost om den stora Södertörnsskärgårdens landmassor – låg relativt skyddad från grov sjö vid vindar från sydväst, vilka även för 8 000 år sedan var de förhärskande.

Vår inventeringsfärd 2006 i säljagarnas kölvatten gav flera bestående intryck: de många fina hållmarkerna med gammal tallskog som den på Himlaberg, en gång ensliga skär och öar med ett rikt fågelliv, samt inte minst den rika boplatsmiljön i sundet vid Orminge.

Efterord

För den som vistades i jägarstenålderns nackaskärgård var det dominerade intrycket öppet hav och obruten horisont. Vid hård vind från ost måste grov sjö legat på, och vi kan föreställa oss vilka brötar av is som här tornat upp sig under vårvintern. Under några korta sommarmånader blommade skären upp, gynnade av mycket solljus,

Nordöstra delen av Södertörnsskärgården för 8 000 år sedan. Det som idag är Nacka kommun utgjorde vid den här tiden den mest maritima delen av Södertörnsarkipelagen, belägen längst uppe i nordost med endast det öppna havet samt enstaka smärre kobbar. Ännu längre norrut fanns en större skärgård, i nuvarande Tärnanskogen norr om Åkersberga, och öarna i Nacka utgjorde den sista hållplatsen vid färder till denna skärgård. Nackaskären är således genom sitt strategiska läge en viktig bit i det arkeologiska pusslet.

På karta C finns de två platserna markerade med röda cirklar: Skogen norr om Orminge (1) samt Himlaberg (2), där vi letade efter fynd 2006.

Illustration Mattias Pettersson, 2007.

Säljakt.

Illustration Mattias
Pettersson, 2007.

tång och fågelgödsel. Mot de grå klipporna prunkade en färgrik vegetation med fackelblomster, vänderot och strandkvanne.

Nyttjandet av de yttersta skären under stenåldern är något nytt i den arkeologiska forskningen i Svealand. Vi vet nu att utskären, tillsammans med vinterisarna, var den ena ytterligheten i det årliga rörelsemönstret, sett ur ett såväl lokalt som regionalt perspektiv. De nyupptäckta boplatserna talar för en livlig bosättning i utskärgårdarna för 8 000 år sedan.

Mönstret är obrutet: För 10 000 år sedan besökte de allra första pionjärerna de då yttersta öarna i nuvarande Hanveden, och för skärgårdsbefolkningen har den resursrika miljön varit livsviktig ända fram i historisk tid – tills industrialismen och den moderna tiden gjorde livsföringen på utskären otidsenlig och ekonomiskt överflödig.

I Skärgårdsstiftelsens årsbok "Havsskärgård" (1986) skriver skärgårdshistorikern Bertil Hedenstierna: "Erövringen av utskären är en lång och oskriven historia, men indirekt förstår man, att

Skinberedning.

Illustration Mattias Pettersson, 2007.

den var samtida med bosättningen i skärgården över huvud taget. Utskärgårdarna ingick som en del i skärgårdsbons livsrum och var infogade i arbetsårets rytm på samma sätt som övriga naturtillgångar och nyttigheter.”

Vi kan som en generell modell för livsföringen i skärgården under jägarstenåldern anta att olika grupper av fiskarfamiljer bodde på de större centrala öarna i den dåtida Södertörnsskärgården (se karta B sid. 67), där man i skyddade vikar och sund uppförde bostäder av året runt-karaktär. På utskär,

som de i Nacka, bedrevs regelbundet säljakt och strömmingsfiske. Här bör små enkla tjäll – hyddor och bodar – ha funnits på säsongsboplatserna.

Stenåldersjägarna har hemtamt rört sig över skärgårdens hela spektrum, från de större öarna till de sista utskären. För denna livsföring krävdes sjövärdiga båtar och gott sjömanskap. Schablonbilden av en primitivt urholkad stock är således missvisande, och vi kan med säkerhet fastställa, att för stenåldersjägarna var det av största vikt med såväl en duglig båt som ett styvt handhavande.

KÄLLFÖRTECKNING

Tryckta källor och litteratur

Broström, Sven-Gunnar. "Stenåldersboplats vid Strålsjön" i *Nackaboken* 1981

Carlson, Susanne & Ytterberg, Niklas. "Gropkeramik i Erstavik – undersökning av en 5 000-årig stenåldersboplats" i *Nackaboken* 2002

Flink, Gerhard. "Ny fornminnesinventering i Nacka" i *Nackaboken* 1983

För fördjupade kunskaper i forntida och nutida utskärgårdar rekommenderas:

Barthel, Sven & Svensson, Roland. *Gillöga – en utskärgård.* Stockholm 1945

Hedenstierna, Bertil. *Utskären. Havsskärgård. Skärgårdsstiftelsen.* Stockholm 1986

Pettersson, Mattias & Wikell, Roger. "The outermost shore: Site-location in Mesolithic seascapes of Eastern Central Sweden. With a case-study in a burnt-off forest area in Tyresta national park." Knutsson, H. (red.). *Coast to Coast – Arrival: results and reflections.* Coast to Coast Books 10. Uppsala 2004

Pettersson, Mattias & Wikell, Roger. "Mesolitiska boplatser i Stockholms skärgård. Fiske och säljakt på utskären under 10 000 år" i *Fornvännen* 2006

Rinaldo, Sten. *Vägen till Skarv. Berättelser från utskären.* Stockholm 2002

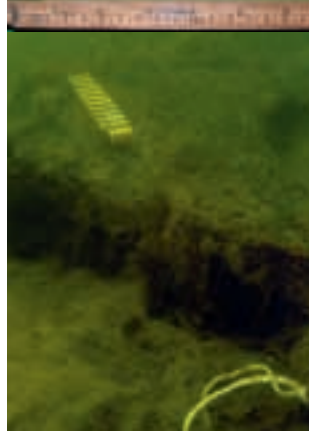
Svensson, Roland. *Skärgårdsliv i gången tid.* Stockholm 1961

BATALJEN OM STOCKHOLM 1719

- ARKEOLOGISK UNDERSÖKNING AV ETT SLAGFÄLT I NACKA

Tomas Englund

Ryska grenadjärer iförda eldröda uniformer stormade fram vid Knapens håll i ett försök att inta de svenska timmerskansarna. Handgranater exploderade och kulor från tusentals avfytrade muskötter ven förbi. Krutröken låg tät och samtidigt som ryska galärer besköt de svenska ställningarna dundrade vilt tjutande kosackförband in mellan skansarna för att skapa oreda. I redutterna kämpade tremänningar och sörmlänningar mot en övermäktig fiende.

Bataljen är mera känd som Slaget vid Stäket (nuvarande Baggensstäket) och utspelade sig en sensommardag 1719. Kring Baggensstäkets stränder i Nacka gick flera tusen ryska elitsoldater i land i ett försök, att inta de skansar och bryta upp de försänkningar, som hindrade den ryska galärflottan från att ta sig vidare in till Stockholm. Även om händelsen inte har gjort sig påmind, som något av de största slagen på svensk mark, så var det otvetydigt ett avgörande ögonblick för Sveriges framtid. Ryssarnas vidare framfart mot Stockholm stoppades bevisligen, men var det verkligen en svensk seger?

Enligt svensk tradition har Slaget vid Stäket setts som en svensk triumf, och enligt rysk hävd givetvis som en rysk framgång. Men för trettio år sedan publicerades en banbrytande artikel av en svensk historiker, Arne Stade, där han bl.a. hävdade, att en av de svenska befälhavarna lät förfalska sin stridsregörelse för att framhäva sin egen insats i striden. Författaren hävdade t.o.m. att befälhavaren kanske inte ens hade deltagit i striden med sitt förband.

Forskningsprojektet

Hösten 2003 inledde jag ett forskningsprojekt, som har fått namnet "Slagfältsarkeologi vid Södra Stäket". Avsikten med projektet är att med arkeologins hjälp öka kunskapen om den drabbning, som ägde rum den 13 augusti 1719 strax utanför Stockholm mellan ryska och svenska förband. Ett syfte är att undersöka de slagfält, skansar, försänkningar, ryssugnar och massgravar, som finns inom, och i anslutning till stridsområdet. Ytterligare ett syfte är att fastställa om ryska skepp gick under i striden, som en skriftlig källa och den muntliga traditionen hävdar. Genom att i en arkeologisk undersökning

rekonstruera drabbningens händelseförlopp kan man pröva källornas tillförlitlighet.

Forskningsprojektet bedrivs i samarbete med Armémuseum, Osteologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet, Marinarkeologiska sällskapet samt tre av de lokala hembygdsföreningarna: Saltsjöbadens hembygdsförening, Boo hembygdsförening och Värmdö Skeppslags fornminnesförening. Förberedelsearbetet mellan hösten 2003 och sommaren 2005 bestod av arkivstudier, fältinventering bland de boende kring slagfältet, terränganalys och en begränsad provundersökning med metalldetektor. Flera av de bosatta samt medlemmar i kolonilottföreningen på Skogsö kunde ge värdefull information om platserna för tidigare påträffade fynd.

Utifrån fynden genomfördes en begränsad metalldetektorundersökning, vilket genererade ett trettiotal föremål. Det positiva resultatet låg senare till grund för planeringen av det fortsatta arbetet. I augusti 2005 blev projektet en del av Riksantikvarieämbetet och under våren 2006 gjordes en första officiell undersökning vid en utvald del av slagfältet. Men innan resultatet av undersökningen presenteras följer först en återblick på bakgrundsorsakerna till slaget vid Stäket.

Historisk bakgrund

Stora Nordiska kriget (1700–1721) inleddes efter att en allians bestående av Danmark, Ryssland och Sachsen-Polen förklarade Sverige krig. Revenschlusten var stor hos angriparna då Sveriges stormaktsvälde var ett resultat av deras tidigare landavträdelser. Under flera år av framgångar för Sverige började motgångarna rada upp sig, och stormaktsväldet krossades slutligen i och med Karl

XII:s död i samband med belägringen av Fredrikshald i Norge. Redan halvåret innan konungens död hade tsar Peter påbörjat iscensättandet av en plan som skulle få Sverige på fall.

Planen var att transportera över en armé på omkring 30 000 man med hjälp av 130 galärer, 100 slupar och 20 örlogsfartyg. Det primära målet var att sätta Stockholm i brand, men även att härja utmed de svenska kusterna för att förstöra så mycket som möjligt. Hur flottan slutligen var, när den lämnade Lemland på Åland den 10 juli 1719, är fortfarande okänt. Härjningarna pågick under tre somrar åren 1719–1721, och resulterade i att åtskilliga städer, järnbruk, slott, gårdar, byar, kvarnar samt gruvor brändes ner och förstördes.

När den ryska flottan närmade sig Stockholms skärgård under generalamiral Fjodor Apraksins befäl var tanken att man skulle ta den vanliga farleden förbi Vaxholms fästning in till huvudstaden. Men vid fästningen låg även amiral Evert Didrik Taubes Stockholmseskader ankrad, som effektivt hindrade ryssarna från att ta sig igenom. I mitten av juli undersökte en mindre rysk galärenhet möjligheten att ta sig till Stockholm genom Södra Stäkets inlopp för att därmed undgå Vaxholms fästning. Platsen var då under svag bevakning av svenskarna.

Tremänningarna befäster Stäkets inlopp

Svenskarna, som befarade att ryssarna skulle komma tillbaka, gav uppdraget att befästa inloppet till fortifikationsöversten och krigsveteranen Baltzar von Dahlheim. Hans åtagande blev att spärra inloppet och befästa sundet för att därmed förhindra ryssarna och galärerna att ta sig igenom. Till sitt förfogande hade han över 400 tremänningar, som var den tidens hemvärn.

Den första naturliga flaskhalsen i inloppets centrala del, Knapens håll, blockerades med tre skutor som sänktes. Alldeles i anslutning till spärren på Skogsösidan uppfördes flera timmerskansar vars funktion var, dels att beskjuta försänkningen ifall ryssarna skulle göra ett försök att hugga

upp den från sjösidan, dels att hindra en rysk styrka på landsidan.

Den andra flaskhalsen låg vid Stäkesund omkring 600 meter sydväst om den första. Även här sänkte man tre skutor för att blockera infarten. Och i anslutning till försänkningarna på Gammeludden på boosidan uppförde man en jordskans. Vid Lännerstasundet, alldeles väster om Stäkesund, lät man placera en galäreskader bestående av 4–10 båtar. Galärernas uppgift var, dels att bestryka båda försänkningarna med eld vid ett försök till genomträngning, dels att bistå skansen vid Stäkesund vid en rysk attack. Både

Ett s.k. karolinskt nödmynt överpräglat till 1 öre kopparmynt 1719 påträffat inom skansområdet.

Foto Lars Winroth, 2006.

skansarna och galärerna bemannades med de 400 tremänningarna.

Ryssarna går i land vid Södra Stäket

Den 13 augusti upptäckte kapten Fritz Wachtmeister en rysk galärenhet på väg in i Baggensfjärden. Vål tillbaka på Skogsö lät han meddela generaladjutant Filip Tessin, som i sporrsträck red till fältmarskalken Carl Gustaf Dückers högkvarter i Hökarängen för att meddela nyheten. Södermanlands regemente, som låg närmast placerat, beordrades omedelbar truppörflyttning. Ungefär samtidigt hade sex ryska bataljoner, med omkring 3 600 man, landstigit vid Södra Stäkets stränder under Apraksins befäl. Tre bataljoner gick i land på Skogsö, och tre på Boosidan. Bataljonernas uppgift var att inta skansarna och bryta upp försänkningarna för att bereda väg för galärernas vidare väg in till Stockholm.

Omkring klockan sju på kvällen anlände Andra bataljonen under överstelöjtnant Henrik Johan von Essen med 350 man. Häftig eldstrid utbröt omedelbart då man besköts från det öppna fältet söder om Skogsö gård. Essen själv sårades och flera av hans män stupade.

När solen gått ner, omkring en timme senare, anlände överste Rutger Fuchs med 470 man från Livbataljonen. Ryssarnas stridlinje utsattes nu för intensiv beskjutning med omfattande förluster. Samtidigt pågick strider på andra sidan inflödet vid Stäkesund på Gammeludden (boosidan) där ryssarna försökte inta skansen. Befälhavaren på galären Phoenix, kapten Hedenhjelm, larmade Dahlheim, som begav sig över sundet med en reserv om 50 tremänningar och några kanoner från galärerna. Tillsammans med eldgivning från galärerna och skansen drev man iväg ryssarna.

Vid Knapens håll på Skogsö pågick striderna för fullt. Ryssarna försökte hugga upp försänkningen samtidigt som deras galärer besköt skansarna. Två bataljoner med grenadjärer, den tidens elitsoldater, stormade fram i ett våldsamt försök att inta timmerskansarna, men deras handgranater nådde aldrig fram bakom palissaden utan briserade bland förhuggningarna. Dessa bestod av träd som placerats i anfallsriktningen. Svenskarna besvarade anfallet med eldgivning från skansarna samt kanoneld från de svenska galärerna.

På platsen rådde fullständigt kaos där tilltagande mörker och tät krutrök, tillsammans med kuperad terräng, inte gjorde det möjligt att slutligen skilja på vän respektive fiende. Efter några timmars hård strid avbröt kombattanterna aktionen. Av de ca 1 200 svenska man som deltog i striderna sårades eller stupade ca 100, och ryssarna förlorade ca 500 man.

Som tidigare nämnts talar de senaste rönen för att ryssarna behöll valplatsen och att svenskarna fick retirera. Men om det nu var en taktisk seger för ryssarna var det en strategisk seger för svenskarna genom att man lyckades hindra ryssarna från att nå Stockholm. Ryssarna embarkerade sina galärer och lämnade Skogsö, troligtvis redan vid midnatt, för att inte angripas av de svenska förstärkningar, som hade anlant kort tid efter striden.

Slagfältsundersökningen på Skogsö 2006

Under våren 2006 kunde vi äntligen genomföra en fullskalig undersökning efter generösa bidrag från Berit Wallenbergs Stiftelse, Nacka kommun, Saltsjöbadens hembygdsförening, Kunglig Södermanlands regementes officerares kamratförening, Södermanlands regementes museiförening och

Hans Graucob.Vi var åter tillbaka vid Knapens håll där vi avslutade den tidigare provundersökningen. Slagfältsteamet representerades av artikelförfattaren och ytterligare tre personer från Riksantikvarieämbetet. Tillsammans med två medlemmar från Saltsjöbadens hembygdsförening genomsöktes under fem dagar närmare 15 000 kvadratmeter, och 198 metallfynd härrörande från bataljen påträffades. Det massmediala intresset var mycket stort med TV 4, SVT och de lokala tidningarna på plats.

Timmerskansarna på Skogsö

Frågorna vi hade med oss ut i fältet var flera. Den första bestod i att fastställa var i terrängen timmerskansarna uppfördes. Timret är ju av förståeliga skäl nedbrutet efter nästan 300 år, och de historiska dokumenten ger oss dessvärre begränsad information. En analys av terrängen visade att flera av höjdlägena bör ha varit av central betydelse att försvara för svenskarna. Följdaktligen borde åtminstone ett antal av skansarna ha placerats där. I sammanhanget

Ett urval av de verktyg, som påträffades från tremänningarnas bygge av timmerskansarna. Fr.v.: yxblad, järnkil, borr och järnspik.

Foto Tomas Englund, 2006.

bör sägas att slagfältet på Skogsö, med sitt kuperade landskap, skiljer sig markant från stormaktstidens slagfält i Lund, Landskrona och Helsingborg där ytorna är oändligt stora och platta.

Att det på Skogsö överhuvudtaget har utspelats en strid upplevs som minst sagt märkligt när man är på plats. Det visade sig att de påträffade fynden var både fler och av mer varierande slag än vad vi hade kunnat förvänta oss. Fynden bestod av grova spikar, ett yxblad, borrar, kilar och bultar. Rester som lämnats kvar från tremänningsarnas arbete med skansarna, och som gick att följa som en röd tråd genom terrängen. Utifrån topografin tycktes fynden häröra från vad som kan ha varit själva huvudskenen.

Anfall med handgranater

Enligt de svenska källorna anföll de ryska grenadjärerna skansområdet med handgranater, vilka hade svårt att nå fram innanför redutterna då de hindrades effektivt av förhuggningarna. Fynden av handgranatsfragment var många och låg utspridda runtomkring i skansområdet. Skärvorna bekräftade grenadjärernas våldsamma försök att inta skansarna. En handgranat kunde kastas iväg 20–30 meter vil-

ket gör det möjligt att räkna ut var grenadjären stod vid utkastet. En handgranat, som påträffades i ett vattensjukt område, var till och med fullt intakt.

Precis som vid provundersökningen fann vi en hel del muskötkulor varav flera hade mycket kraftiga anslagsskador. Dom ryska muskötkulorna var i jämförelse med de svenska kulorna både mindre, lättare och hade märkligt nog gjuttapparna kvar. Forskare har ansett att kulor med gjuttappar

inte gick att avfira i och med att kulan då skulle få en sämre precision när den tumlade fram i luften. Att kunna skilja mellan ryska respektive svenska kulor är av central betydelse för att rekonstruera själva händelseförloppet. Vi fann även andra projektiler som är av intresse för frågan om kavalleriet.

Olika typer av blyprojektiler. Druvhagel, muskötkula respektive pistolkula med och utan gjuttapp, hagel samt deformerade kulor.

Foto Tomas Englund, 2006.

Ovisst om kavalleri deltog

Enligt svenska källor deltog varken ryskt eller svenskt kavalleri i bataljen. Dock nämner ryska källor att ett svenskt kavalleriförband var engagerat i striden. Kan den ryska källan åsyfta Östgöta kavalleriregemente, som under Nils Palmstiernas befäl var på plats med sitt manskap på Skogsö dagen efter striden för att hjälpa till i evakueringen

av sårade svenska soldater? Omständigheterna blir inte mer klargörande då en svensk krigskarta från 1756–1757 visar ett kosackförband placerat nere vid Skogsöträsk. På kartan ses den taktiska uppställningen i ett visst skeende av slaget.

Dessutom påträffades i slutet av 1800-talet vid Neglinge i Saltsjöbaden en sabel tillsammans med ryska mynt präglade av tsar Peter I. Då kosacker använde sablar (svagt böjda svärd) och svenska kavallerister, såväl som infanterister, var utrustade med raka värjor skulle fyndet kunna härröra från en stupad eller sårad kosack som en svensk soldat plundrat.

Inne i skansområdet bland kullarna påträffade vi, helt överraskande, flera hästskor. Hade vi upptäckt föremål från en okänd rytteristrid? Dessa

fynd av hästskor var av ovanlig typ, och skilde sig helt från de hästskor som påträffats vid våra undersökningar av slagfälten vid Borst (1644), Lund (1676) och Landskrona (1677). Fynden härrörde med största sannolikhet inte från svenska hästar, och inte heller från dragdjur som oxar. Om hästskorna tillhört ryska hästar hade vi då att göra med kosacker?

Fynden av pistolkulor och hagel bekräftar åtminstone att rytteri var involverat i striden. Pistolkulorna hade en diameter på 14–16 mm, varav en del hade anslagsskador. Pistoler var endast kavallerister utrustade med, men även officerare av högre rang inom infanteriet satt till häst. Dessa infanteriofficerare red fram och tillbaka utmed stridslinjen för att spana efter eventuella genom-

Annika håller i en intakt handgranat.

Foto Bo Knarrström, 2006.

Hembygdsmedlemmen Hans Graucob håller i ett fragment av en nickhake, som var en mindre kanon.

Foto Tomas Englund, 2006.

Utmaningarna var många. På bilden t.h. ser vi hembygdsmedlemmen Lars Winroth iförd vadarbyxor och med undervattensdetektor.

Foto Tomas Englund, 2006.

Dykarna Jens Lindström, Roa Eduardo och Per Ahlgren på Fladen. I bakgrunden syns Hans Graucob.

Foto Tomas Englund, 2006.

Bottenstock från vraket i Fladen.

Foto Jim Hansson, 2006.

Krigskarta upprättad av Fredrik von Dahlheim 1756–1757, som visar den taktiska uppställningen i slaget. A) Timmerskansarna vid Knapens hål, B) Försänkningarna, C) Alvarpet, D) Fladen, E) Försänkningarna vid Stäkesund, F) Lagunen samt G) Jordskansen vid Gammeludden.

Karta i Riddarhuset.

brottsförsök av fienderna. I sadeln förvarades två pistoler. Den ena var laddad med en kula, och den andra med hagel eller metallskrot. Även en del av haglet, som vi fann, hade anslagsskador.

Mysteriet med nickhaken

Innan striden uppstod hade von Dahlheim beställt två stycken trepundiga artilleripjäser för att kunna försvara Baggensstäkets inlopp. Ifall artilleripjäserna kommit på plats i tid till skansarna, för att kunna möta en rysk anstormning från såväl sjösidan som

landsidan, är fortfarande okänt. Ett fullkomligt sensationellt fynd av en halv nickhake påträffades inne i en av skansarna. Nickhake var en liten kanon som förekom på relingen av skepp och användes som närstridsvapen vid antringar. Kanske hade den under striden demonterats från en av de svenska galärerna i syfte att förstärka det svenska försvaret.

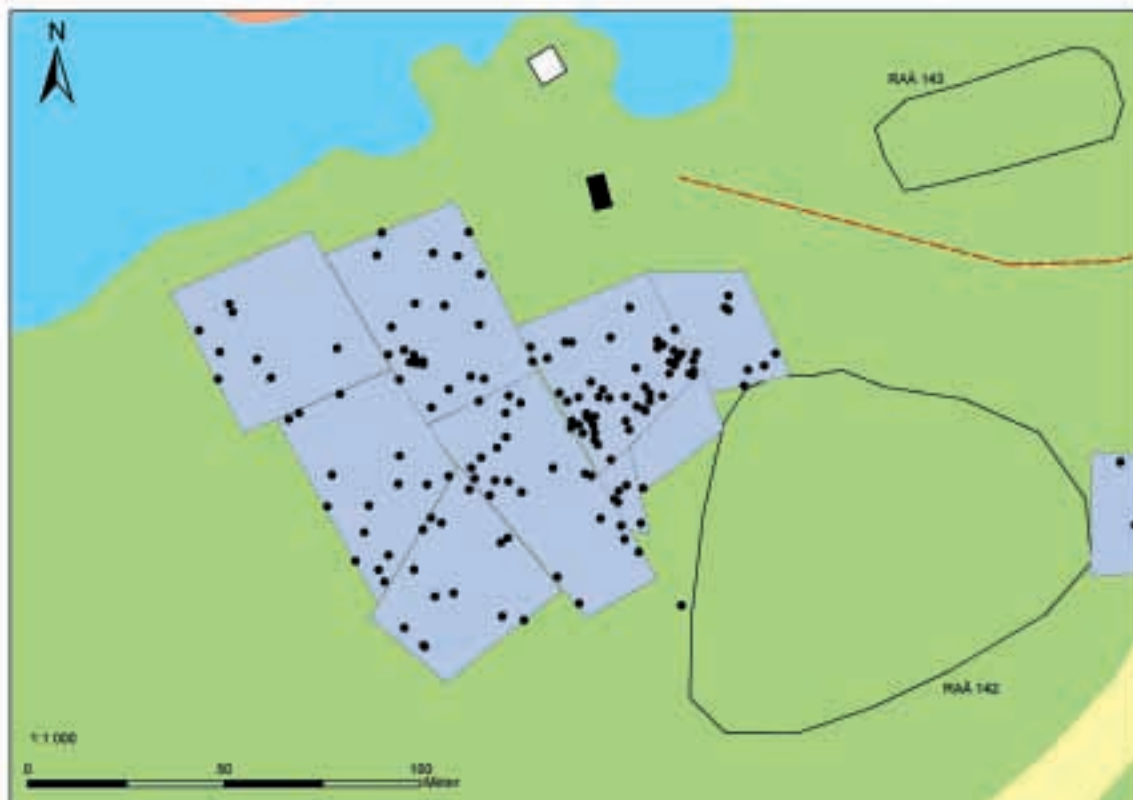
Vrakdelar påträffades

Under hösten 2006 fortsatte projektet i samarbete med föreningen Marinarknologiska sällska-

Karta med punkter, som visar platsen för samtliga påträffade föremål från den arkeologiska undersökningen av slagfältet.

Illustration Tomas Englund, 2007.

pet. Syftet var nu att dels undersöka om det fanns rester kvar av försänkningarna i inloppet, dels att fastställa om ryska skepp förliste i Baggensstäket och Baggensfjärden i samband med striden. Inför dykningarna i oktober beslutades, att påbörja en systematisk inventering av sjöbotten i Baggensstäket med början i dess västligaste del. Som utgångspunkt för det första dyket hade vi en arkivuppgift som är mycket speciell, en teckning föreställande Södra Stäket, som sjöofficeren Georg Henrik Barfot ritade 1756–1757.

På teckningen markerade han platsen för tre förlista fartyg betecknade som ”ryska pråmar”, placerade i en lagun alldeles sydväst om Stäkesund. Men hur hamnade pråmarna där? Kanske pråmarna övergavs av ryssarna efter striden och bogserades till lagunen av svenskarna, eller lämnades de kanske kvar av ryssarna 1744?

År 1743 var en rysk armé inkallad av Sverige för att skydda Stockholm från att invaderas av de fientligt sinnade danskarna. I november samma år då ryska armén skulle gå i vinterläger förlades manskapet på

Boosidan av Baggensstaket. Och först i juli 1744 lämnade de ryska förbanden Baggensstaket.

Med hjälp av armeringsjärn sonderade vi botten på de platser, som motsvarade läget för två av de markerade pråmarna. I ett av områdena konstaterades ett större område med trärester, beläget ca en meter under botten, men för att kunna fastställa att det verkligen rör sig om ett fartygsvrak behövs ytterligare undersökningar genomföras.

Att fastställa försänkningarnas konstruktion visade sig bli komplicerat. Frånsett att de togs bort efter slaget, för att åter öppna inloppet, så har de två naturliga förträngningarna i inloppet utsatts för åtskilliga muddringar under århundradenas lopp. Vid dykningarna i Fladen påträffades löst liggande vrakdelar, som möjligtvis kan härröra från en av de skutor som sänktes vid upprättandet av försänkningen. Ytterligare ett vrak påträffades, som enbart bestod av spridda spant och fartygsbotten. I Alvarpet påträffades löst liggande vrakdelar vilka ännu inte kunnat kopplas till något vrak.

Under härjningarna av den svenska ostkusten hade ryssarna med sig skepp av olika konstruktioner, som t.ex. galärer, skärbåtar och pråmar. Stommen utgjordes av galärer av varierande längd, 30–50 meter, utrustade med 2–10 kanoner och 10–40 nickhakar samt en besättning på 150–250 man. En del av galärerna kunde även transportera hästar.

Fortsatta undersökningar

I april 2007 och t.o.m. hösten fortsatte slagfältsundersökningen på Skogsö. Nästa år, när denna är avslutad, kommer undersökningar av det andra slagfältet, som ligger på Gammeludden, att genomföras.

Men även fortsatta undersökningar är av intresse på Skogsö, dock av ett annat slag. För att kunna fastställa skansarnas exakta utbredning och placering är det nödvändigt att företa arkeologiska utgrävningar. Ett annat delmoment i forskningsprojektet är, att med geofysiska metoder lokalisera och arkeologiskt undersöka ryska massgravar, som enligt skriftliga källor skall finnas på Skogsö. En osteologisk analys av ett skelettmaterial skulle ge ovärderlig information om soldaternas hälsa och sociala bakgrund.

Dykningarna i Baggensstaket återupptogs i juni i år, och fortsatte under hösten, med inventeringar och bottenundersökningar. När dessa undersökningar är slutförda blir nästa steg, att datera och fastställa geografiskt ursprung av de mest intressanta vraken. Om det skulle visa sig att några av vraken är ryska går projektet in i en ny spännande fas, som innebär att utifrån en marin arkeologisk undersökning bestämma dess konstruktion och ändamål. Även Baggensfjärden är av stort intresse, då flera muntliga traditioner omtalar förlisningar av ryska fartyg där.

År 2008 planerar vi att undersöka delar av Baggensfjärden med hjälp av en s.k. sidescansonar. Havsbotten scannas då av med hjälp av ett ekolod, och vid träffar på föremål framträder skuggbilder. Vid de platser i Baggensfjärden där resultatet från sonarundersökningen pekar på möjliga vrak kommer dykningar genomföras. Påträffas vrak, som kan härröra från träffarna, kommer virket att analyseras för att fastställa datering och geografiskt ursprung, precis som med vraken i Baggensstaket.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

- Barfot, Georg Hindrich Barfot.** *Teckningar utförda 1756-1757. Förvaras vid det numera nedlagda regementet P10 i Strängnäs.*
- von Dahlheim, Baltzar.** *Skiss över försvaret av Baggensstäkets inlopp. Förvaras i Krigsarkivets kartsamling Sveriges krig, nr 14:108.*
- von Dahlheim, Fredrik.** *Krigsplansch från 1756-1757 föreställande den taktiska uppställningen i slaget vid Stäket. Förvaras i Riddarhuset och Krigsarkivet.*

Tryckta källor och litteratur

- Englund, Tomas.** *"Slaget vid Södra Stäket 1719 – skansarna på Skogsö och Boo sidan" i Borgbrevet 2005*
- Englund, Tomas.** *"Slaget vid Södra Stäket – vad kan en arkeologisk undersökning bidra med vid Gammeludden?" i Koldalsbladet nr 93 2005*
- Englund, Tomas.** *"Slagfältsarkeologi vid Södra Stäket" i Info Artefact nr 2 2006*
- Englund, Tomas.** *"Arkeologi vid Södra Stäkets slagfält" i Skärgård nr 73 2006*
- Englund, Tomas, Annika Knarrström, Bo Knarrström och Håkan Svensson.** *"Södra Stäket 1719 – timmarna som räddade Sverige" i UV Syd Lund rapport 2006:4 2007*
- Englund, Tomas & Jens Lindström.** *"MAS-projekt Baggensstäket – slagfältsarkeologi på och under vattnet" i Marinarkeologisk tidskrift nr 4 2006*
- Englund, Tomas & Jens Lindström.** *"Slaget om Stockholm – Arkeologer i spåren efter huvudstadens mest dramatiska händelse" i DYK nr 5 2007*
- Englund, Tomas & Mimmi Öberg.** *"Södra Stäket 1719 – ryska massgravarna på Farstalandet och Ingarö" i Värmdö Skeppslags Fornminnesförenings årsskrift 2007*
- Iko, Per.** *"Södra Stäket 1719. Ryssarna vid Stockholm" i Svenska slagfält. 2003*
- Jonsson, E.** *Skärgårdskriget 1719. 1961*
- Leijonhufvud, Erik.** *"Anteckningar om ryssarnas anfallsförsök mot Stockholm 1719" i Meddelanden 23 från Föreningen för Stockholms fasta försvar 1919*
- Mörner, Magnus.** *"Vår östersjökust nedbränd 1719-1721. Terror avpassad för att framtvinga fred" i Militärhistorisk tidskrift 2004*
- Petri, Gustaf.** *"Försvaret mot öster 1719" i Meddelanden 26 från Föreningen för Stockholms fasta försvar 1922*
- Seitz, Heribert.** *"Den stora förödelsern år 1719 och striden vid Stäket" i Karolinska Förbundets årsbok 1960*
- Sobeus, Urban.** *300 år av försvarsansträngningar. Baggensstäket/Fällström, Hörningsholm/Södertäljeinloppen. 1997*
- Stade, Arne.** *"Segern vid Södra Stäket 1719. En källundersökning och dess Konsekvenser" i Aktuellt och Historiskt 1975*
- Stade, Arne.** *"Nytt källmaterial om striden vid Södra Stäket" i Aktuellt och Historiskt 1976*
- Stade, Arne.** *"Stäketminnet än en gång" i Kungliga Krigsvetenskapsakademiens handlingar och tidskrift 1995*
- Sundberg, Ulf.** *Slaget vid Stäket. 2006*
- Ullman, Magnus.** *Rysshärjningarna på ostkusten sommaren 1719. 2006*
- Åberg, Alf.** *"Slaget vid Stäket". Utgivet av Boo Kulturnämnd. Föredrag hållet av fil. dr Alf Åberg med anledning av 250-årsminnet av slaget vid Södra Stäket 1969*

SKOGSÖ KYRKOÅRD OCH KAPELL

- NYBAROCK I NATURPARKEN

Liisa Wihman

När den svenska trädgårdskonsten under 1900-talet diskuteras nämns ofta Erik Bülow-Hübes namn. Som upphovsman till framförallt Pildammsparken i Malmö (1923–1928) har han kommit att räknas som en av den moderna trädgårdskonstens introduktörer i Sverige. Bülow-Hübes verksamhet som förste stadsingenjör i Malmö från 1921 fram till pensioneringen 1946 är relativt välkänd. Däremot är hans verksamhet i Saltsjöbaden 1913–1921, som chef för Järnvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjöns fastighetsavdelning, inte lika känd. Under denna period arbetade Bülow-Hübe med bl.a. tomtstyckningar samt att rita villor och privata trädgårdar. Han fick även uppdraget att skapa kyrkogården och kapellet på Skogsö.

Skogsö kyrkogård, officiellt Saltsjöbadens kyrkogård, tillkom under åren 1914–1921 för det nyligen uppförda samhället Saltsjöbaden, som grundats på initiativ av K A Wallenberg 1889. Efter att ha tillhört Nacka blev Saltsjöbaden en egen församling 1913, och samma år invigdes Uppenbarelsekyrkan, ritad av arkitekten Ferdinand Boberg.

I uppbyggnaden av det nya samhället ansågs en egen begravningsplats som en viktig del av dess identitet, men den mycket kuperade terrängen i Saltsjöbaden försvårade möjligheten att hitta en lämplig plats för kyrkogården. Efter omfattande markundersökningar valdes ett område på sydvästra Skogsö, intill skansarna vid Baggensstaket. Området, som till största delen består av berg och skog, visade sig kunna erbjuda både tillräcklig dränering och gravdjup.

De finansiella resurserna hade en avgörande roll i hur kyrkogården och kapellet på Skogsö kom att utformas. I oktober 1916 gavs uppdraget till Erik Bülow-Hübe, och när han i november 1916 presenterade sin första detaljritning fanns 800 gravplatser och ett begravningskapell inritade samt, enligt kyrkorådets önskan, ett krematorium. Kostnaden för anläggningen bedömdes dock vara för hög, och antalet gravplatser reducerades kraftigt. Dessutom uteslöts krematoriet.

Bülow-Hübe ombads därefter att leverera ritningar till kapellet i tre olika utföranden och prisklasser. De slutgiltiga detaljritningarna för Skogsö kyrkogård godkändes av kyrkorådet i oktober 1918, och för kapellet och klockstapeln i februari 1920. Kyrkogården blev färdig och invigdes 1921, och samma år lämnade Bülow-Hübe Saltsjöbaden för att tillträda som förste stadsingenjör i Malmö.

Under drygt fyrtio år nyttjades anläggningen på Skogsö uteslutande för begravningsändamål, men från mitten av 1960-talet används kapellet även för gudstjänster, dop, vigslar och musikevenemang.

Planritningarna för kyrkogården

Redan i det första planförslaget från 1916 presenteras den planlösning som slutligen kom att genomföras. Kyrkogårdsvägen, vid infartsleden från Saltsjöbaden till kyrkogården, formar en central axel, som via huvudingången och en stentrappa leder fram till kapellet. Direkt efter ingångsporten finns en liten entréplan med en tydlig trevägsklyka – en patte d’oie – vars tre gångar leder till de viktigaste platserna på kyrkogården: krematoriet (som aldrig blev uppfört), kapellet och gravområdena. Gångarna slingrar sig sedan genom kyrkogårdens backiga terräng för att återigen mötas i skogsområdet vid Stäketsundets strand bakom kapellet.

I originalförslaget upptar de inplanerade områdena för gravar en stor del av kyrkogården. Den branta tallbacken mellan kapellet och huvudingången avsågs att terrasseras, och på bägge sidor av huvudaxeln, som utgörs av stentrappan, skulle i det närmaste symmetriska gravkvarter anläggas. En stenvmur att inhägnat kyrkogården med finns också inritad.

Krematoriet skulle uppföras på västra sidan om ingången, mellan försvarsskansen och begravningskapellet. Klockstapeln saknas i planen från 1916 eftersom Bülow-Hübe avsåg att placera en klocka i en lanternin på kapellets tak. Kungl. Byggnadsstyrelsen motsatte sig dock en sådan placering med motiveringen, att sprickor skulle uppstå av de svängningsrörelser som ringningarna åstadkom, och därför utformades en separat klockstapel.

Den övergripande dispositionen av ytor och utformningen av gångar förblev i stort desamma även i de reviderade kyrkogårdsritningarna från 1918. I östra delen av denna plan har tillkommit gravkvarter omgärdade av häck. Kyrkogårdsmuren finns kvar, men ingången har fått en ny form med en halvcirkelformad entréplan. Kapellet utgör nu en slutpunkt till en axel som formas av Kyrkogårdsvägen, ingången och trappan till kapellet. Området kring kapellet var tänkt att omgärdas av privata gravkamrar, men endast en blev byggd, och klockstapeln är inritad på den plats där den högra stigen leder till kapellet.

Det första, och dyraste förslaget på kapell som Bülow-Hübe presenterade visar en stenbyggnad,

som för tankarna till både medeltidens och barockens byggnadskonst. Ett nytt, mer anspråkslöst kapellförslag, ritades av honom 1919. Dessa ritningar visar en kapellbyggnad i trä som, förutom byggmaterialet, i stort sett är identisk med den tredje och genomförda versionen i sten. Från det första förslaget utformning med bl.a. medeltida referenser hade Bülow-Hübe nu övergått till ett renodlat nybarockt uttryck. Eftersom trä inte ansågs passa som fasadmateriäl för en offentlig byggnad ombads Bülow-Hübe därför att lämna uppgift på hur mycket byggnaden skulle kosta att uppföra i sten.

Kapellet, som uppfördes enligt ritningar från 1920, är murat och vilar på en hög sockel av granit utförd av på platsen befintlig sprängsten. I väster

Ingången till Skogsö kyrkogård med kapellet i bakgrunden.

Foto Liisa Wihman, 2005.

Första ritningsförslaget till Skogsö kyrkogård från 1916 med kapellet i centrum och t.v. krematoriet.

Ritning i Saltsjöbadens församlings arkiv.

har kapellet ett smalt rakavslutat kor, och i öster en symmetrisk utbyggnad med ingång för besökare. En stentrappa i granit leder upp till ingången. Fönstren är höga och rundbågiga. Yttertaket är format som en karnisvängd huv, krönt av en öppen lanternin. Konstnären Filip Månsson, som bodde i Saltsjöbaden under denna period, ansvarade för takmålningarna i gravkapellet.

Förnyelse inom trädgårdskonsten

1910-talet, då kyrkogården och kapellet på Skogsö skapades, var ett årtionde då flera nya tankar växte fram kring planeringen av begravningsplatser i

Sverige. Ifrågasättandet av kyrkogårdarnas utformning, och kremeringens växande betydelse som begravningskick, var några betydelsefulla frågor som diskuterades flitigt i både artiklar och utställningssammanhang.

1800-talets storstadskyrkogårdar hade vuxit och utvidgningen av dem blev allt svårare. Hygieniska problem uppstod och konkurrensen om markområden var hård. Kremeringen, ett relativt nytt och sällan använt begravningskick, lovade att lösa en del av dessa problem.

Ett bevis på aktualiteten av kyrkogårdsfrågan är att en av de första internationella arkitektäv-

lingarna i landet gällde en kyrkogård, nämligen tävlingen om utvidgningen av Stockholms södra begravningsplats, den s.k. Skogskyrkogården. De i mars 1915 inkomna tävlingsförslagen ställdes ut i Stockholm, Göteborg och Malmö, och möttes av stort intresse. Gunnar Asplund och Sigurd Lewerentz vann med förslaget ”Tallum”, vars genomgripande tema var skogen. En viktig influens till Skogskyrkogården m.fl skogskyrkogårdar i Sverige var den tyska skogskyrkogården Waldfriedhof i München, ritad av Hans Grässel år 1907.

Även om de tyska förebilderna utan tvekan spelade en betydande roll i utformandet av skogskyrkogårdar i Sverige var den inhemska naturen, redan under 1800-talets senare hälft och runt sekelskiftet, ett ofta förekommande estetiskt motiv inom trädgårdskonsten. Tydliga exempel på detta kan återfinnas i utformningen av offentliga parker, som exempelvis Djäkneberget i Västerås. Den skapades av språk- och gymnastikläraren Sam Lidman och påbörjades 1862. Av privata villaträdgårdar är Lars Israel Wahlmans villa Tallom (1904–1906) i Stocksund ett berömt exempel på hur byggnad och trädgård har integrerats i den omgivande naturen. Asplunds och Lewerentz vinnande tävlingsförslag med namnet ”Tallum” syftade på – förutom tallskogen som täckte området – namnet på just denna villa. Att den inhemska naturen som ett estetiskt motiv spred sig även till kyrkogårdskonsten, speciellt när ett behov för förnyelse inom detta område aktualiserades, kan anses som en logisk utveckling.

Skogsö – en tidig skogskyrkogård med nybarocka drag

När man idag tittar på anläggningen på Skogsö

framstår den som en målmedvetet gestaltad skogskyrkogård, dock med en tydlig nybarock framtoning. Då Bülow-Hübes kompetens inte bara innefattade husbyggnation utan även stadsplanering var det relevant för honom att noga följa dåtida händelser inom bägge dessa områden. Det förefaller som om han medvetet tog till sig de nya idéerna hur en skogskyrkogård skulle anläggas, om än i en egen version.

Även om ritningarna från 1916 respektive 1918 i stort sett överensstämmer med varandra finns dock en tydlig skillnad. I det första förslaget är hela tallbacken framför kapellet terrasserad till gravkvarter, men i den senare versionen utgör detta område en enda tallbacke, något som förstärker intrycket av en skogskyrkogård. Mycket av platsens vegetation har lämnats orörd, dock har träd- och buskbeståndet gallrats. Även om anledningen var delvis finansiell, kan ändringen också ha varit medveten från Bülow-Hübes sida för att uppnå en mer skogskyrkogårdslig gestaltning, enligt den senaste utvecklingen inom kyrkogårdsplaneringen.

Skogsöanläggningens nybarocka drag framkommer tydligt både i ritningarna, och när man besöker platsen. Det mest markanta är den tydliga axialiteten i anläggningen, som nämnts redan tidigare, men även den halvcirkelformade entréplanen vid ingången och trevägsklykan (en vägkorsning som leder till tre olika vägar eller stigar) är några ofta förekommande drag i barockens trädgårdskonst. Även kapellets stil anknyter till barocken med sina slätputsade väggytor och sitt karnisvängda tak med en taklanternin. En intressant likhet med kapellet kan ses i några lusthus ritade av Jean de la Vallée under 1600-talets andra hälft, dels lusthuset vid Venngarns slott och dels lusthuset Dianeberg vid Karlbergs

Det första
ritningsförslaget för
kapellet från 1918
med ett tydligt
medeltida uttryck.

*Ritning
i Saltsjöbadens
församlings arkiv.*

GRAVHAPELL
Å
SALTSJÖBADENS HYRNÖGÅRD.

PASAD ÅT HÖGER.

Den slutgiltiga ritningen för kapellet från 1920 med klockan placerad i lanterninen på taket.

Ritning i Saltsjöbadens församlings arkiv.

trädgård. Båda lusthusen finns avbildade av Erik Dahlbergh i verket "Suecia antiqua et hodierna".

Att skogsöanläggningen i sin utformning anknyter till just barocken var inget ovanligt under dess tillkomsttid. Vid tiden kring sekelskiftet 1900 var en agrarepok på väg att upphöra och en ny, modern och osäker tid bröt in. Unionsupplösningen från Norge 1905 ökade behovet att skapa en ny vision om Sverige. Nybarocken, den sista av nystilarna med arkitekturhistoriska förebilder, höll sig kvar in i 1900-talet och blev något av en brygga till 1920-talets nyklassicism. Stilarkitekturen ansågs av dåtida tongivande arkitekter förlegad, med undantag för just barocken. Stilen ansågs nämligen särskilt svensk, förknippad med stormaktstiden, kungliga slottets och Tessinarnas glansfulla epok.

Något som ytterligare kan ha bidragit till Bülow-Hübes val av nybarock som uttrycksform är att han velat referera till den militärhistoriskt intressanta händelse, som utspelades på platsen den 13 augusti 1719, då de svenska trupperna besegrade en anfallande rysk galärflotta på väg mot Stockholm. Platsens historia finns förevigad i det segermonument som kung Oscar II år 1905 lät avtäcka för att påminna om Slaget vid Stäket.

Återkommande teman

Erik Bülow-Hübes tankar kring villaträdgårdar är väldokumenterade genom artiklar som han själv, och även andra skribenter, skrev från 1910-talet och framåt. I artikelserien "En grön trädgård", som publicerades år 1954 i tidskriften "Hem i

En vacker och ovanlig form av gravsten förekommande på Skogsö kyrkogård med namnet på den avlidne är inhuggen direkt i urberget.

Foto Liisa Wihman, 2005.

Sverige”, ger Bülow-Hübe en informativ och retrospektiv inblick i sin utveckling. Från den första villaträdgården på Skyttevägen 25 på Solsidan, där han lät plantera ett stort antal stenpartiväxter, till de sista offentliga uppdragen i Malmö. Artiklarna med sitt bildmaterial visar ett tydligt tema i Bülow-Hübes gärning inom trädgårdskonsten, nämligen trädgårdens samt husets anpassning och integrering i naturen. Ett tema som vi ser redan i utformningen av Skogsö kyrkogård och kapell.

Ett annat återkommande tema, användningen av vintergröna och gärna skulpturalt formklippta växter, finns även dokumenterat i artiklar och bilder. Detta kan verka motsägelsefullt med tanke på det andra viktiga temat i Bülow-Hübes verk, trädgårdens anpassning till naturen och terräng-

en, men kan ses som ett sätt att åstadkomma kontraster.

I en av sina artiklar ställer Bülow-Hübe frågan: ”Hur skulle man få ett tydligt intryck av den mänskligt ordnande handen och inte bara en mer eller mindre naturalistisk efterbildning av en ängslund, ett stycke konstgjort natur i smått?” I svaret deklarerar han, att han hyser kärlek till: ”--- italienskt och engelskt topiary.” (Topiary: figurklippning av växter.)

Även här finns en anknytning till barocken, som Bülow-Hübe säger sig fullt förstå: ”--- mästarna i barockens trädgårdar, som skulpterade i grönt.” Denna konstart var enligt honom bortglömd och ofta föraktad som våld på naturen, något som han avfärdar med orden: ”--- som om inte all trädgårdskonst vore våld på naturen.” Ett uttryck för detta synsätt

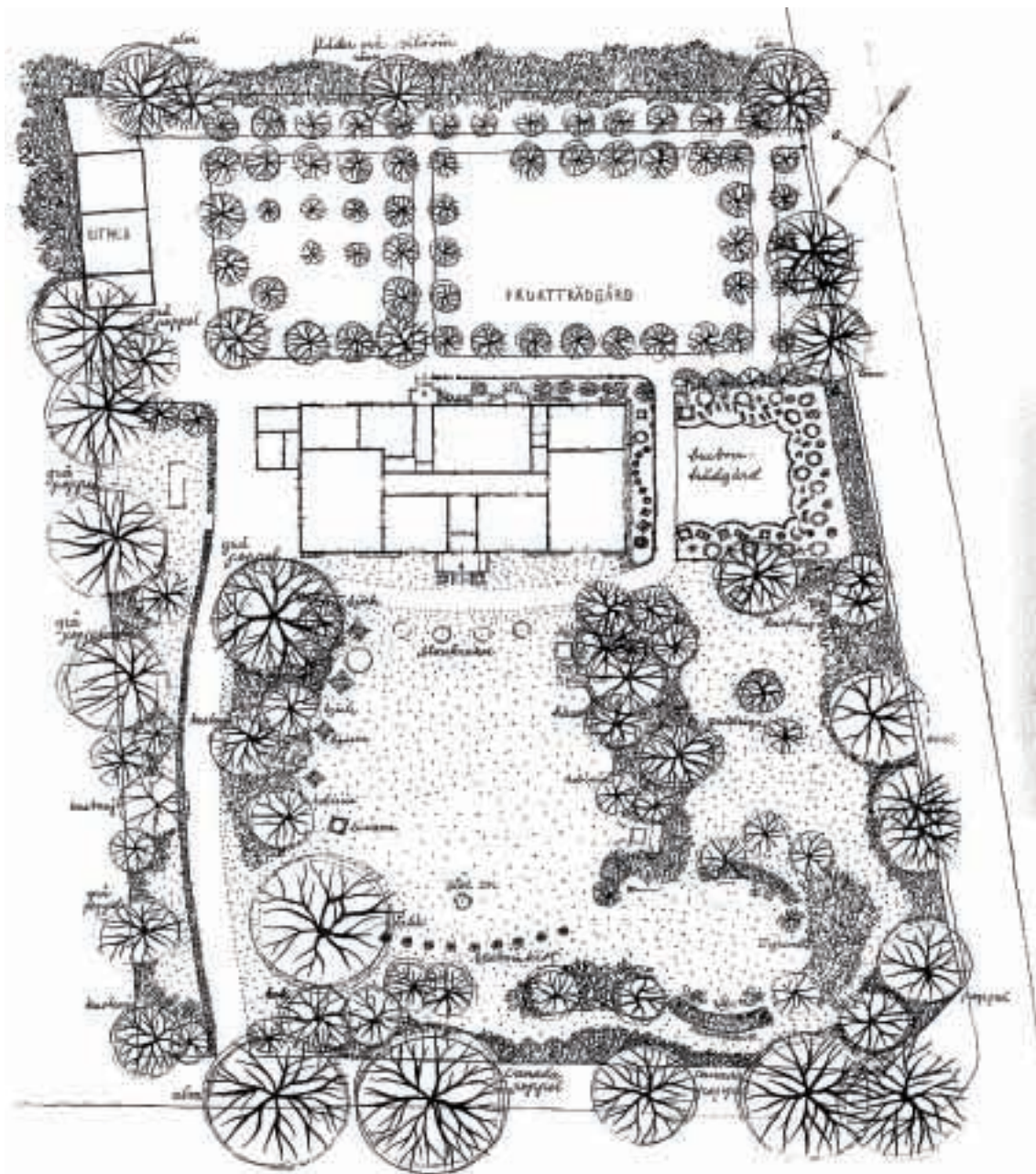
Kapellet på Skogsö, som sedan 1960-talet används även för gudstjänster, dop, vigsel och konserter.

Foto Liisa Wihman, 2005.

Erik Bülow-Hübes
egen trädgård
i villa Gränsen
nära Malmö. T.H.
om huset har han
anlagt sin speciella
buxbonträdgård
med skulpturalt
formade växter.

*Teckning av Lisa
Bauer i tidskriften
"Hem i Sverige"
(1954).*

Planritning för Pildammsparken från 1924. Utformningen har tydliga paralleller med Skogsöanläggningen.

Bild ur "Svensk trädgårdskonst – under 400 år" (2000).

går att återfinna i anläggningen på Skogsö där flera gravkvarter är omgivna av rumsbildande och tuktade häckar

Hans kanske mest berömda verk inom trädgårdskonsten, Pildammsparken, tillkom under åren 1923–1928. I planen finns influenser från både nybarocken och den begynnande nyklassicismen: placeringen av parken i gatunätet med entréer som direkt leder in i området, axelsystemet, trevägsklykan, som binder samman de viktigaste platserna i parken, samt den stora och runda festplatsen, vilken kan ses som en motsvarighet till barockens stjärnplatser. De tre förstnämnda har en direkt motsvarighet i anläggningen på Skogsö, vilket ger ett intressant perspektiv på begravningsplatsen som något av en föregångare till Pildammsparken. Speciellt tydlig blir sambandet vid en jämförelse av planritningarna till båda anläggningarna. I Pildammsparkens gestaltning återfinns ett formspråk

med teman, som Bülow-Hübe använde sig av då han skapade Skogsöanläggningen, om än i en mer storslagen och abstrakt form.

Under hela Bülow-Hübes verksamma liv var anpassningen till den lokala terrängen och naturen viktig, vilket även avspeglar sig i hans sista större offentliga uppdrag: Sibbarps badpark i Malmö från 1942. I utformningen av badparken skrev Bülow-Hübe om den estetiska målsättningen som ”att framhäva samspelet mellan land och vatten, att främja sådana anordningar som skapar ett växlande och rörligt liv på stranden och på sjön samt att giva parken en utformning med drag av naturlig löväng invid öppen strand.”

Därmed var cirkeln sluten i Erik Bülow-Hübes verksamhet inom trädgårdskonsten: från blandningen av nybarock och naturpark på Skogsö, via monumental och abstrakt nybarock i Pildammsparken till en renodlad naturpark vid Sibbarp.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Saltsjöbadens församlingsarkiv: Kyrkorådets protokoll och handlingar samt Kyrkostämme- och fullmäktigeprotokoll. 1913–1921

Tryckta källor och litteratur

Blennow, Anna-Maria. *Europas trädgårdar.* Lund 2002

Bülow-Hübe, Erik. ”En grön trädgård (i Skåne)” i *Hem i Sverige*, nr 3, 4, 5 och 6, 1954

Bülow-Hübe, Erik. ”Om planteringarna på jubileumsutställningen i Göteborg” i *Lustgården* nr 4-6, 1923–25

Bülow-Hübe, Erik. ”Skytteskogen och Trollsjöområdets ordnande” i *Skåningen Eslöfs tidning*. 1.12.1925

Cason, Sten Åke. *Skogsö kyrkogård och kapell – berättelsen om en skogskyrkogård.* Saltsjöbadens församling 1993

Constant, Caroline. *The Woodland Cemetery: Toward a Spiritual Landscape.* Stockholm 1994

Ericson, Lars, Hårdstedt, Martin, Iko, Per, Sjöblom, Ingvar och Åselius, Gunnar. *Svenska slagfält.* Värnamo 2003

Eriksson, Eva. *Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890-1920.* Stockholm 1990

Johansson O.H, Bengt. *Tallum – Gunnar Asplunds och Sigurd Lewerentz skogskyrkogård i Stockholm.* Stockholm 1996

Nolin, Catharina. *Till stadsbornas nytta och förlustelse. Den offentliga parken i Sverige under 1800-talet.* Stockholm 1999

Nolin, Catharina. *Trädgårdskonsten, Signums svenska konsthistoria, Konsten 1915–1950.* Lund 2002

Pehrsson, Per Jan. *Erik Bülow-Hübe (1879–1963) och Birger Myl- lenberg (1883–1974).* *Svensk trädgårdskonst – under 400 år.* Stockholm 2000

Rudberg, Eva. *The Stockholm Exhibition 1930. Modernism's Break- through in Swedish Architecture.* Stockholm 1999

SALTSJÖBADENS FRILUFTSBAD

Tulla Grünberger

Om "Det förlorade paradiset" skrev journalisten Lars Westman i tidningen Vi för några år sedan. Han tänkte på det gamla dambadet i Saltsjöbaden, som han hade upplevt under sin barndom. Då, på 1950-talet, var det sällsynt med bad där damerna kunde sola och bada nakna. Och det var rätt spännande för en pojke att smygtitta på alla "tanterna", unga som gamla. I dag kommer damerna fortfarande till badet varje sommar och herrarna badar vid herrbadet, precis som förr. Men lika attraktivt är det inte längre. Friluftsbadet har fått konkurrens. Man tar sig hellre ut till skärgårdsöarna där vattnet är ännu klarare. Men kärleken till badhusen är äkta och viljan att de skall finnas kvar är stark, vilket säkert har bidragit till att de räddats från förfall. Nu står de där, både dam- och herrbadet, och kan stoltsera med att vara de enda bevarade friluftsbaden på ostkusten.

Citatet ”Vandrare havet dig hälsar. Klippornas rike dig kallar.” står att läsa på entréns portal till Lysekils havsbad. Här skapades en anläggning i stor skala. Varm- och kallbadhus uppfördes 1864, därefter societetshus, badhotell och slutligen en restaurang, byggd 1898.

Främst var det professorn och badläkaren Carl Curmans visioner och närvaro, som gav kurorten i Lysekil dess status. Badet, som var stockholmarnas favoritbad, blev väldigt populärt och på 1890-talet kom årligen ett par tusen badgäster. Att bada kallt innebar hälsa och friskhet. I ”Om bad och badning” (1891) skriver Curman: ”Med sommarens västanfläkt blåsa allt, hvad sjukdomar heter, bort från den Bohusländska kusten.” Ju saltare bölja desto bättre terapeutisk verkan, ansåg man.

På 1860-talet fanns inte mindre än 18 havsbad i Bohuslän. Det första badhuset anlades i Marstrand 1822, som följdes av Strömstad 1827 och Särö 1839. Och snart etablerades kallbadhus även på andra orter, däribland Malmö, som fick två kallbadhus på 1840-talet.

Vid seklets mitt hade idéerna om badets hälsofrämjandets effekter nått fram till ostkusten, och kallbadhus uppfördes i Vaxholm 1851, Dalarö 1854 och Visby 1855. Mot slutet av 1800-talet var tilltron till bad- och luftkurer inom societeten närmast allomfattande. Bad kombinerades med brunnsdrickande, gymnastik och diet. Vi skulle härda oss till hälsa.

Kring sekelskiftet 1900 var badanläggningar

högsta mode och vackra kallbad byggdes utförade som antika tempel, vikingahus, kinesiska pagoder och 1700-talsliknande små lustlott, ofta ritade av dåtidens mest kända arkitekter. Så skulle det bli även i Saltsjöbaden, eftersom en modern skärgårdsstad fordrade en värdig badanläggning.

Premiär efter västkustens modell

I Saltsjöbaden fanns friskt och salt vatten, och också ambitionen att efter västkustens modell ge människor möjlighet att doppa sig i salta böljor, att umgås, leka och tävla i simning – med eller utan hopp.

År 1893 var det premiär! Det nyuppförda Grand Hotel välkomnade sina första gäster, och en bit därifrån, invid Badholmen och vid stranden, invigdes den 1 juli två kallbadhus – ett för herrar och ett för damer – av ingen mindre än kungen själv. Oscar II föredrog egentligen den karga Västkusten, men han lär ha blivit så förtjust i Saltsjöbadens natur, att han ägnade en dikt åt det ”--- blånande hav som mångtusende år mot Skandiens klippor har slagit.”

Så småningom försämrades vattnet vid Badholmen och ett nytt herrbadhus byggdes ute på Restaurangholmen. Damerna övertog då det gamla herrbadhuset och dambadhuset revs. Det nya badet Saltsjöbad ritades 1913 av arkitekten Elis Kjellin och invigdes 1916. I den imponerande anläggningen fanns en stor öppen badplats, plats för solbad, solterrass en trappa upp, trampolin, två bassänger, omklädningsrum samt rum för biljettgumma och båtkalle.

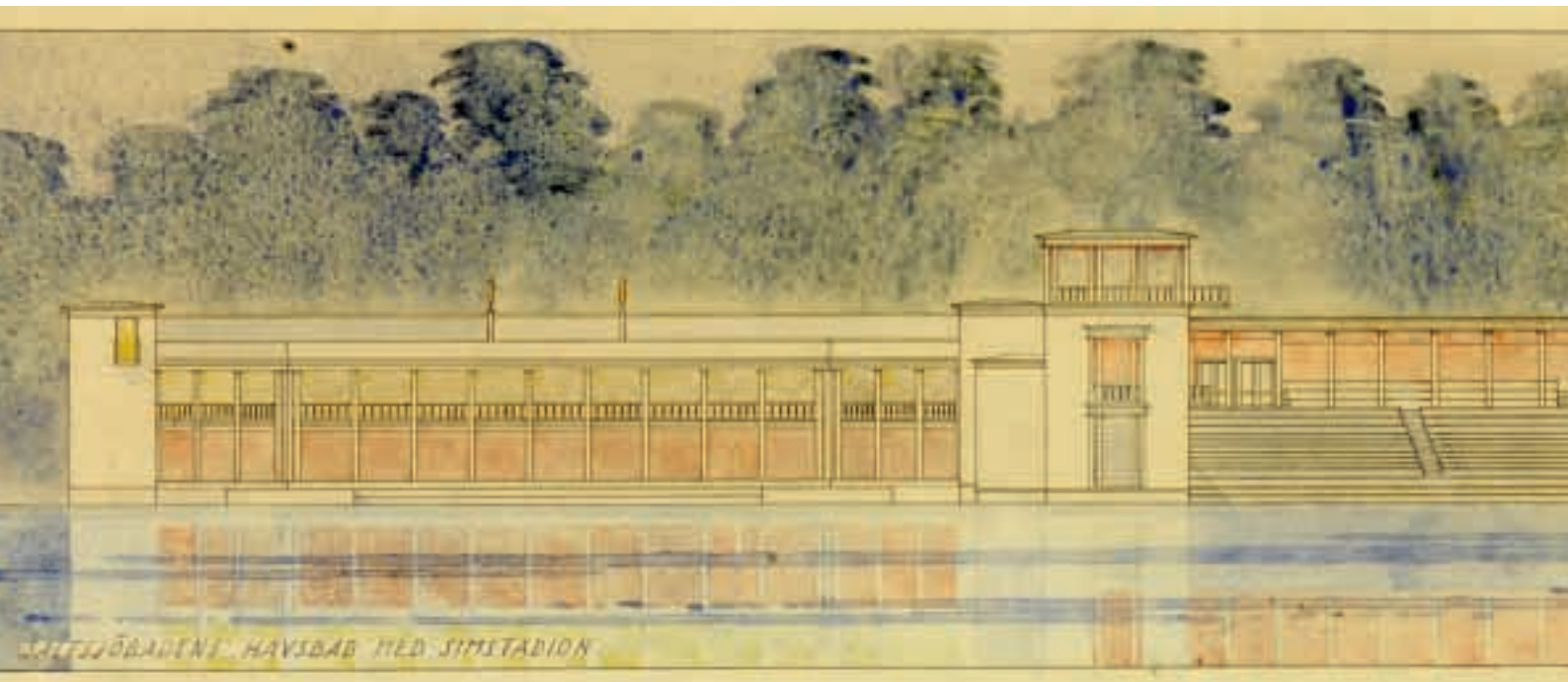
De två kallbadhusen uppförda 1893. Invid stranden syns dambadhuset och vid Badholmen, herrbadhuset. Ut till herrarnas badhus ledde en hängbro, som ännu finns kvar. I fonden ser vi Restaurangholmen med Grand Restaurant uppförd 1893. Restaurangen, som ritades av arkitekten Erik Josephson, brann ned till grunden 1968.

Vykort poststämplat 1908 i Nacka lokalhistoriska arkiv.

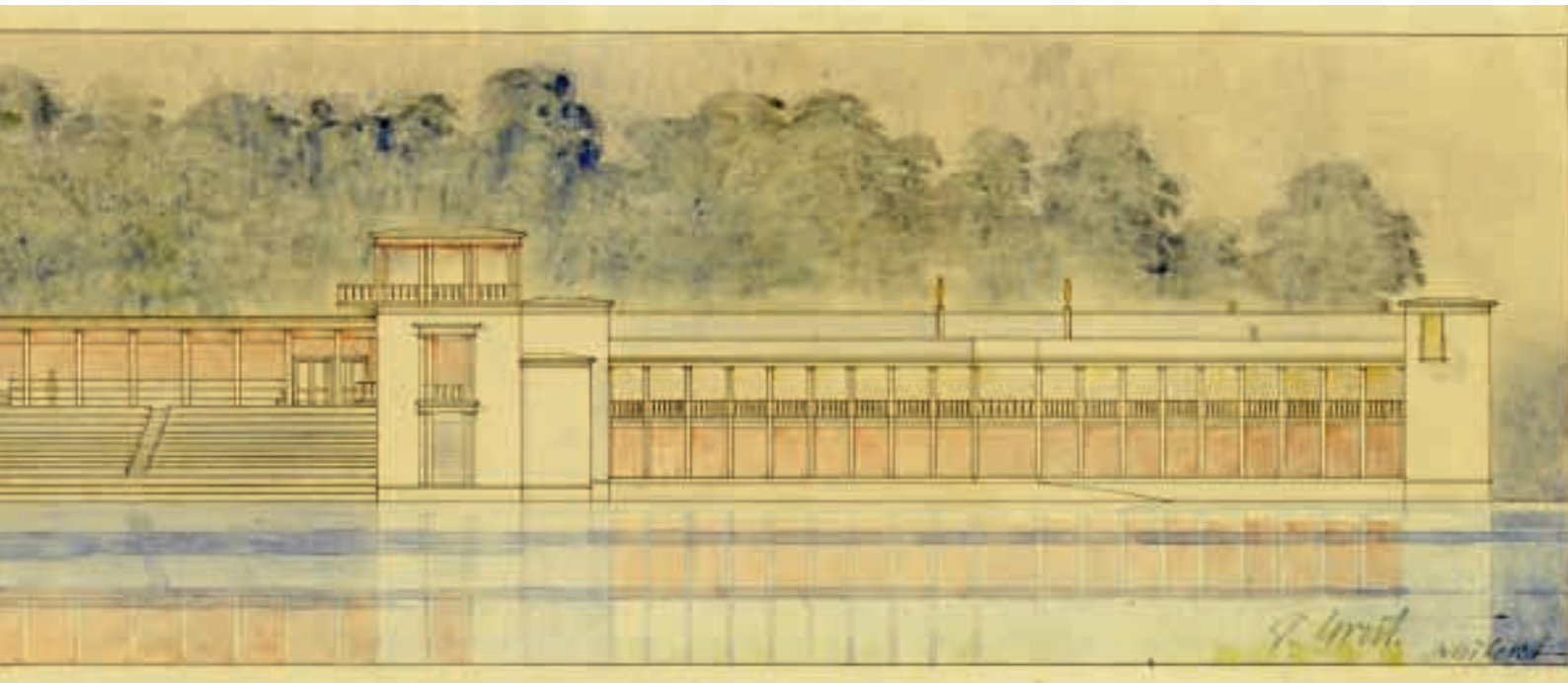
Simstadion på Restaurangholmen

De båda badhusen ansågs vid 1920-talets början ha blivit så föråldrade och gammalmodiga att man beslöt att uppföra ett nytt kallbadhus. År 1924 fick arkitekten Torben Grut i uppdrag av Jernvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön att rita den

nya ”simstadion” på Restaurangholmen. I artikeln ”Saltsjöbadens havsbad” beskriver Grut uppdraget: ”*Det gällde att anordna ett simstadion med åskådareläktare för simtävlingar, hopptävlingar och vattenpolo samt havsbad för herrar och havsbad för damer och en mellanliggande badplats för familjebad.*”

Torben Grut (1871–1945) hörde till de ledande arkitekterna under 1900-talets början. Han var verksam i en brytningstid där stilinfluenser från antiken blandades med nationalromantik. De idrottsanläggningar, som Grut ritade, visade att han noggrant satte sig in i byggnadernas funktion vad gällde luft, ljus och material, något som pekade fram mot 1930-talets funktionalism. Mest känd blev han för Stockholms stadion, som han ritade till Olympiska spelen 1912.

Förutom det stiliga herrbadet har Grut ritat flera byggnader i Saltsjöbaden, bl.a. en tennishall, som var belägen på berget väster om Grand Hotel.

Ritning på den "nya" simstadion. Arkitekturmuseets arkiv.

Mellanbadet blev aldrig den amfiteater med pelargalleri i fonden, som arkitekten Torben Grut tänkte sig. I stället för åskådarläktare till de tänkta simtävlingarna anlades ett familjebad med bevarad natur: berg, tallar, björkar samt en konstgjord sandstrand. T.h. i bilden syns dambadet.

Vykort poststämplat 1941 ur Lennart Krons samling. Nacka lokalhistoriska arkiv.

Gruts målsättning var att skapa en anläggning med ljus och lätt prägel som i valda delar anknöt till den antika arkitekturtraditionen, både vad det gällde formelement och färgsättning. Micael Ekberg, som skrivit en doktorsavhandling om arkitekten Torben Grut, citerar denne: ”Det hela

är afsedt att byggas af trä på betonggrund och hållas i ljusa, starka färger, exteriören hvit med smala röda och blå lister, interiörerna i cinnober, grått och guldgult med blekt korallröda ballustrader. Öfver hvardera ingångspergolan utföres tvenne helförgyllda träskulpturer enligt ritningar af arkitekten.”

Sommar Hotellet, Saltsjöbaden

58-740
SVENSK FLYGFOTO, STUVSTA
Godkänt av Försvarstaben

Restaurangholmen med kallbadhusen samt Grand Restaurant och Sommar Hotellet, ritat av arkitekten Carl Westman. Hotellet, som uppfördes 1904, revs 1984. Fr.v.: herrbadet, mellanbadet och dambadet.

Foto Svenskt Flygfoto 1960-tal. Foto i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Anläggningen blev emellertid aldrig uppförd i sin helhet enligt Torben Gruts intentioner. På platsen för det planerade dambadhuset fanns redan den badanläggning, som ritats av Kjellin, och därför lät man endast uppföra herrbadhuset. Damerna fick överta herrbadet, och mellan de

två baden anlades familjebadet, det s.k. mellanbadet. Det förefaller också som om Grut under byggtiden kom till insikt om att den väldiga fasaden mot landsidan skulle bli alltför påtaglig i landskapet.

Invigningen av herrbadet 1925.

Vykort i Nacka lokalhistoriska arkiv.

Invigningen

Simstadion invigdes sommaren 1925 av storsimmaren Arne Borg, som mellan åren 1921 och 1929 satte 32 världsrekord. I "Saltjöbadens historia" (1959) skriver Gunnar Lindberg: "I juli 1925 invigdes Simstadion under stora festligheter, hållande

regn men friskt humör hos deltagarna." Och efter invigningen skriver Dagens Nyheter om herrbadhuset: "En förstklassig badinrättning ur såväl bad- som idrottslig synpunkt. Anläggningen kan kort och gott beskrivas som olympisk."

Den nya anläggningen bidrog till att simklubbar

Herrbadet under renoveringsarbetet. Badhuset, som är byggt i suterräng med ingång på det övre planet, består av trevåningshopptorn, två våningar med badhytter samt solterrass på taket. På bilden ser vi de öppna gallerierna kantade av enkla doriska kolonner med en gles barriär av figursågade balustrar. Färgerna gräddvitt, rött och blått förstärker det teatraliska uttrycket. Det grekiskt klassiska förenas med svensk nationalromantik.

Foto Bo Beijer, 2006.

Herrbadet. Detalj av kolonn och balustrad. Originalfärgerna har i möjligaste mån bevarats och de partier som har varit övermålade under senare tid har fått tillbaka sin originalfärg.

Foto Bo Beijer, 2006.

Dambadet. Fasad mot väster. Badet byggdes från början som ett herrbad och ritades av arkitekten Elis Kjellin. Liksom det senare tillkomna herrbadet är det utfört i en klassicerande stil och har litet lekfulla inslag i form av svängda takformer, speciella listverk och krön. Fasaderna är klädda med liggande ohyvlad spontad panel, ursprungligen målad i en mörkare grön kulör än den nuvarande ljusst gröna. Lister, fönsteromfattningar och andra detaljer samt texten SALTSJÖBAD var tidigare ljusst grågröna.

Foto Bo Beijer, 2006.

Dambadet. Träöverbyggnaden är en våning hög, utom de båda trappornen som är två respektive tre våningar. Badhusets terrass nyttjas som solterrass.

Foto Ingemar Hansson, 2006.

Dambadet. "Som en prinsesstårta". Detalj av dambadets fasad i sina nuvarande ljusa och finstämda gröna samt vita färger.

Foto Bo Beijer, 2006.

startades, och 1927 anställdes Sigge Bergman som simlärare av Järnvägsbolaget. Man simmade och promoverades med märken av olika slag. År 1934 kom simborgarmärket. Nationella och internationella tävlingar gav simsporten medvind.

Tidens tand

Med tiden blev det omodernt med stora badanläggningar, och alltför få föredrog att bada på klippor längre ut i skärgården. Dessutom hade chartertrafiken kommit igång med erbjudanden om sol och bad i varmare länder. Badhusen förföll och 1972 var rivningshotet nära förestående.

Saltsjöbadsbon Åke Söderberg och några andra badentusiaster protesterade mot rivningen och startade en namninsamling, vilken resulterade i nästan 2 000 underskrifter. ”*Enda möjligheten är då att ni tar hand om det själva*”, sa ägaren Wallenbergsgruppen. Och så blev det. I 34 år tog Söderberg hand om badet, vilket inte är helt lätt i ett land där somrarna ibland regnar bort. Trots det gav han inte upp och badet fortsatte att vara en fantastisk tillgång för saltsjöbadsborna, som varje sommar kunnat njuta av

de salta baden och den fina miljön.

År 1986 bildades Vänföreningen Saltsjöbadens Friluftsbad vars främsta mål var att bevara herr- och dambadhusen samt främja bad- och kulturlivet i Saltsjöbaden.

Baden räddade

År 2003 förvärvade byggföretaget JM hela Restaurangholmen inklusive badhusen. JM tog på sig upprustningen av Saltsjöbadens båda kallbadhus mot att de fick bygga bostäder på holmen. Nyréns Arkitektkontor, som fick restaureringsuppdraget, genomförde en antikvarisk förundersökning i vilken man förordade, att i görligaste mån återställa baden i ursprungligt skick.

Baden är nu renoverade och idag är det Föreningen Saltsjöbadens Friluftsbad, som äger och ansvarar för de båda badhusen. Föreningen välkomnar badvännerna till ”*Saltsjöbadens vackraste sjötomt, på en i alla väderstreck soldränkt udde vid Baggensfjärden*.” Saltsjöbaden kan därmed stoltsera med ett unikt friluftsbad och kulturminne som binder ihop gammalt och nytt.

KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Nyréns Arkitektkontor. Saltsjöbadens friluftsbad på Restaurangholmen i Nacka. Antikvarisk förundersökning 2001-12-01

Tryckta källor och litteratur

Curman, Carl. *Om bad och badning.* Stockholm 1891

Ekberg, Micael. *Torben Grut – En arkitekt och hans ideal.* Göteborg 2000

Grut, Torben. *Saltsjöbadens havsbad* i Byggmästaren, inbunden årgång. Stockholm 1928

Lindberg, Gunnar. *Saltsjöbadens historia.* Uppsala 1959

Westman, Lars. *Det förlorade paradiset* i Tidningen Vi, nr 42. 1985

DRAKAR, UPPVÄRMDA STENAR OCH GEOMETRISKA FIGURER

- SKOLGÅRDEN I FOKUS

Marika Bogren

I artikeln behandlas de konstverk i Nacka kommun som i samband med projektet Skolgården i fokus tillkom åren 1998–2002. Syftet med projektet, att för utformningen av skolans utemiljöer sammanföra olika aktörer – med konstnärsrollen som tongivande – har resulterat i mångfasetterade samarbetsformer och ett vidgat konstbegrepp.

Projektet Skolgården i fokus, som initierades i Nacka kommun 1998, inleddes i form av en tävling, till vilken skolor och förskolor blev inbjudna. Tävlingen bestod av att leverera en projektbeskrivning med förslag på utformning av en konstnärlig och pedagogisk utemiljö, skapad tillsammans med en konstnär. Viktigt var att i tävlingsförslaget beskriva hur själva samarbetet – med fokus på samtliga inblandade parter insatser – skulle genomföras. Parterna i detta fall bestod av elever, skolpersonal, föräldraföreningar och konstnärer. *Processen* var således lika viktig som resultatet, det vill säga *konstverket*.

Att skolans aktörer får möjlighet till att under konstnärlig ledning själva påverka och gestalta sin skolgård bidrar till ett större engagemang för den egna närmiljön. Det är lättare att vara aktsam om något man själv varit med om att skapa. Dessutom finns en demokratisk aspekt i delaktigheten kring gestaltningen av en så viktig arbetsmiljö som skolan.

Skolgården i fokus-projektet innebar en utmaning för dels vår syn på den traditionella konstnärsrollen, det vill säga konstnären som en mästare och ett unikum, dels för hur vi uppfattar att den offentliga konsten ska användas. Den konstnärliga processen skedde nu i samarbete med en grupp förskolebarn/elever där konstnärens roll mer kom att liknas vid en undersökande projektledare. Synen på konstverk i skolmiljö med sina traditionellt didaktiska och uppfostrande syften fick lämna plats för andra syften där medinflytande, upplevelse, lek och ett lustfyllt lärande stod i fokus. Den praktiska användningen av verken blev också en annan – det är inte enbart genom synsinnets vi ska uppleva den offentliga konsten, vi uppmuntras även ta del av den mera handgripligt.

Att dagens barn och unga fått större möjlighet att påverka sin dagliga miljö kan delvis härröra från FN:s barnkonvention, som antogs 1989 och som bland annat behandlar barnens rätt till sin kultur. Läroplanen betonar bildens betydelse i alla så kallade kärnämnen och design har blivit allt mer populärt som ämne. Dagens barn och unga lever i en rik visuell kultur, där de främsta arenorna representeras av media och internet. Genom samarbeten med konstnärliga kompetenser ökar chansen att utveckla ett levande bildspråk och ett bildkritiskt förhållningssätt. Den individuella yttrandefriheten ska också kunna få uttryckas i konstnärlig form. Dock har detta medinflytande inte alltid gällt för utformningen och användandet av den offentliga konsten i skolan.

Den offentliga konsten och skolmiljön

Skolan som arena för den offentliga konsten har en historia på ungefär hundra år. Det dominerande budskapet i skolkonsten var nationalromantiskt och präglad av fosterlandsanda. Valet bestod av fasta utsmyckningar, som placerades i större skolor och läroverk främst avsedda för pojkar. Konstens roll var uppfostrande med syftet att skapa goda medborgare, och det konstnärliga motivets budskap blev ett redskap för såväl medveten som omedveten påverkan.

De anlitade konstnärerna var ofta kända historiemålare och folklivsskildrare, och verken – som gärna utfördes i stora format – placerades på strategiska platser i skolan. Motiven bestod till större delen av idealiserade framställningar, gärna med natur och friluftsliv i fokus. Här fyllde också skolplanschererna en viktig funktion med sina biologiska, mytologiska och historiska motiv. Ett annat

vanligt motiv var porträtten av ansedda viktiga personer, och då företrädesvis män. Dessa porträtt med sin idealiserade framtoning avsågs att inspirera eleverna till att efterlikna dessa personer.

Tongivande kring sekelskiftet 1900 var idéerna om vikten av god smak och god konst för alla, vilka kom att debatteras flitigt av representanter med skilda kulturpedagogiska ideal. En av dessa var författaren och debattören Ellen Key, som utifrån ett samhällskritiskt perspektiv opponerade sig gentemot de rådande borgerliga idealen. Barnen placerade hon i centrum vilket kommer till uttryck i till exempel skriften ”Barnets århundrade” (1900), och i ”Skönhet för alla” (1899) återger Key sina idéer om skönhet och smak.

Ellen Key hävdade rätten till god konst för folket och menade att även barn skulle kunna välja bland vissa, om än av vuxna föreslagna, konstverk för sin skolmiljö. De vuxnas moral och religiösa åskådningar fick ej styra valet av motiv utan fokus var skönhetsupplevelsen. Keys tankar var, att åtnjutandet av skön konst skulle rena människan från osunda vanor och därmed berika livet. Detta synsätt kritiserades, som alltför romantiserande, av andra samtida debattörer.

En annan viktig samtida debattör, som Ellen Key, var konsthistorikern Carl G Laurin. Han såg den offentliga konstens roll som ett redskap för att lära, att inhämta kunskap samt att öva seendet. Laurin önskade – i motsats till Key – gärna se konsthistoria som ämne, och bildade tillsammans med sin bror år 1897 ”Föreningen för skolornas prydande av konst”, senare kallad ”Konsten i skolan”. Ett av föreningens mål var att till skolor donera originalverk, helst av det monumentala slaget, men även reproduktioner av kända äldre

verk. I valet av konstnärer för de offentliga utsmäckningarna var Carl G Laurins nationalistiska idéer i hög grad styrande.

Utan att för mycket betona skillnaderna mellan Ellen Key och Carl G Laurin visar de återgivna exemplen på den tidiga konstpedagogikens utveckling i skolan. 1900-talets första årtionden präglades i hög grad av folkbildningsfrågor då studieförbund och andra bildningsorgan bidrog till att öka intresset för att göra konsten till en allmän angelägenhet. Såväl radikala som konservativa krafter engagerade sig i denna utveckling.

Statens konstråd och 1%-regeln

År 1937 bildades Statens konstråd och nästan samtidigt infördes den så kallade 1%-regeln, som innebär att en procent av byggnadskostnaderna vid ny- eller ombyggnad ska avsättas för offentlig konst eller utsmyckning. Under andra hälften av 1940-talet ökade byggandet i Sverige och konjunkturerna vände uppåt. Perioden brukar kallas ”de stora konsttävlingarnas tid”, och konstnärer konkurrerade om utsmyckningsuppdrag för offentliga miljöer, däribland skolorna. Fortfarande var motiven gärna historiska eller mytologiska, men så småningom bröt modernismens estetik fram.

Flera kommuner började praktisera 1%-regeln, och i Nacka infördes den 1976. Nacka kommun, med sin redan relativt omfattande samling offentlig konst, fick nu ett ganska betydande belopp att använda för utsmyckning vid varje nytt skolbygge. Dessutom har Nacka och Värmdö alltid lockat yrkesverksamma konstnärer, som på olika sätt präglat de offentliga rummen i de respektive kommunerna. Närheten till Gustavsbergs porslinsfabrik har också skapat materiella och tekniska

förutsättningar, som gynnat tillkomsten av större keramiska verk och emaljkonst. Ett exempel är en väggrelief, ”Minoisk morgon”, av Stig Lindberg i Nacka gymnasium.

Skolgården – rum för läroprocesser

Förutom synen på konst, formgivning och arkitektur har även vårt synsätt på barn förändrats radikalt sedan förra sekelskiftet. Reformeringen av skolan under 1960- och 70-talen, då ökad demokrati och elevinflytande var ledord, har – vid sidan av konstnärernas förändrade roller – påverkat var vi står idag. Eleverna uppmuntras till kritiskt tänkande och till att engagera sig i det egna lärandet. De ställer också andra krav på sin miljö än för bara några decennier sedan. Skolbyggnaderna är inte längre tempel för kunskap och fostran utan i hög grad präglade av ett arbetsplatstänkande, där funktion är lika viktig som estetik. Skolgårdarnas utformning bygger i första hand på elevernas behov, där *lek* och *rörelse* är det centrala.

De senaste årens pedagogiska forskning har dessutom visat att elevernas förmåga till inläring ökar om kroppen får röra sig samtidigt, och mycket i dagens undervisning bygger på denna pedagogik. Skolgården blir på detta sätt ett rum för olika läroprocesser och pedagogiska metoder. Här kommer också konsten in som en viktig del, och en inventering av Nacka kommuns satsningar på skolgårdarna åren 1998–2002 visar på ett spännande sätt hur konst, lek och kunskap kan förenas i goda samarbeten mellan de olika aktörerna.

Skolornas föräldraföreningar har, förutom att ofta bidra med ekonomiska medel till skolgårdsmiljön, även intagit en aktiv roll i flera av projekten.

I något fall slutfördes aldrig projektet, och i och med sammanslagningen till större skolenheter har verk flyttats eller monterats ned för att ställas undan. Dock har projektet som helhet medfört en väsentlig förbättring av elevernas – och personalens – skolmiljö, och kanske också en ökad medvetenhet kring konst och bild för de som medverkat i processen.

Skolgården i fokus

Järla skola (1998)

Strax utanför entrén till Järla skola, i en liten parkdunge med fruktträd, ålar sig en några meter lång grön betongdrake upp och ner på marken. Den ser inte särskilt skräckinjagande ut utan bjuder snarare in till lek. Drakens taggar bildar lagom stora trappsteg och de fyra delarna, som skulpturen består av, har olika funktioner: här kan man klättra, krypa, vila och åka rutschkana.

Vid mitt besök används lekskulpturen flitigt och på frågan vad de tycker om den svarar en flicka att hon leker att den är en snäll kompis, som hon tar hand om. Den är som en prinsdrake svarar en annan flicka och säger att hon helst sitter på trappstegen och tänker.

Skulpturen är resultatet av ett lyckat samarbete mellan konstnären och skulptören Ann Ahlbom Sundqvist och Järla skolas elever. Tillsammans med hantverkare skapades de röda, gula, blåa och gröna keramikplattorna, som draken är dekorerad med. Keramikplattorna är individuellt utformade med reliefmönster, bokstavsklotter och figurer. På några ställen har draken även dekorerats med spegelplattor, som effektfullt reflekterar det omgivande ljuset. Grundmaterialet i draken består av betong, som sponsrats av Cementa, och det syns att tidens

Drakdjuret
utanför Järla
skolas entré
(1998).
Ann Ahlbom
Sundqvist.

Tigrarna på
skolgården
till Stensö
skola (1999).
Karin Issef.

tand har satt sina spår då betongbitar lossnat lite här och var.

”Jag, som konstnär blev mer som en konstnärlig ledare och fick ta del av barnens konstnärliga ambitioner (i flera olika småprojekt) samt önskemål om sin skolgård”, beskriver Ann processen, och fortsätter: Draken slingrar sig upp och ned som ett förhistoriskt djur runt päronträdet, men också som en påminnelse av sagans och fantasins värld som ju också är en viktig del av vår uppväxt...”

Stensö skola (1999)

Samarbetet med Stensö skola leddes av skulptören Karin Issef. Hennes vilande gulvita betongtigrar med smala svarta ränder ligger vända mot varandra, som tre väktare på skolgården. De är ca 130 cm långa och passar klängande 10-åringar perfekt. Underlaget, som betongtigrarna vilar på, består av gatsten lagda i ett enkelt mönster. I blickpunkten finns även ett par trappor och en mindre trädunge. I arbetet med tigrarna fick barnen tillverka repliker av tigrar, och konstnärns syfte med motivet var att skapa totemdjur för att stärka barnens självkänsla.

Ektorps skola (1999)

Med vattentornet som vägvisare hittar man till Ektorps skola, som med

sin närhet till Nyckelviken har profilen ”Natur och Hälsa”. Skolgården är indelad i mindre gårdar där klasserna disponerar sin egen gård, men här - omgivna av träd och grönska - finns också gemensamma asfalterade ytor för lek och spel.

Den konstnärliga drivkraften var skulptören Barbro Hedström, som för en av gårdarna framställde en brännlackerad plåtreliëf med nackaanknytning. Hon skapade även planteringar och stenläggningar kring träd samt sittgrupper av timmerstockar. En av dessa, föreställande en gulgrön orm, är en populär lekskulptur för framför allt de yngre barnen.

Myrsjöskolan och Rödmyrans förskola (2000)

Redan från parkeringen till Myrsjöskolan och Rödmyrans förskola i Saltsjö-Boo skymtar på skolgården en blå kub och en röd pyramidtriangel, knappt två meter höga. Skulpturerna ingår i en utsmyckning, som vilar på en sand- och grusbacke med tallar, granar och lövträd. De fristående lekskulpturerna i storformat består utöver kuben och pyramidtriangeln även av en vinkelhake. Här kan man hänga, klättra och öva balans. Man kan också låta den blå kubens ramar skärma av motiv i olika vinklar och därigenom få möjlighet

Plåtreliëf på en av gårdarna till Ektorps skola (1999).
Barbro Hedström.

Labyrint vid
Myrsjöskolan
och Rödmyrans
förskola (2000).
Gun Lindblad.

Lekskulpturerna;
kub och pyramid-
triangel vid
Myrsjöskolan
och Rödmyrans
förskola (2000).
Fr.v. i kuben: Ellen
Bandman, Jessica
Niederhauser och
Emelie Kamping.
Skulpturen är
skapad av Gun
Lindblad.

Träskeppet på skolgården till Orminge skola. Skeppet skapat av Dag Malmberg år 2000 stod ursprungligen vid Nybackaskolan, men flyttades år 2006. Skulpturen förstördes vid en brand i september 2007.

att skapa sina egna tavlor av miljön runtomkring.

Leksulpturerna, skapade av konstnären Gun Lindblad, för tankarna till matematik och geometri: hur konkret kan matematiken inte bli om man till och med kan klättra i den? Utöver dessa skulpturer har hon även tillverkat en träscen för barnen att uppträda på, samt en labyrinth lagd av runda stenar, som leder in till mitten där en pelare med ett guldfärgat ägg är placerat.

Nybackaskolan (2000, flyttad 2006)

I Nybackaskolan valde man att lyfta fram båttemat, vilket i denna vattenrika del av kommunen verkar logiskt. En skylt deklarerar: ”*En vision om en scen där barnen kan framträda och ett skepp för lek.*”

Ett klurigt utformat träskepp ligger strandat på skolgården. Skeppet har en lätt vridning och består såväl av slutna rum som öppna ytor. En hel klass får med lätthet rum att leka sjörövare, kanske även spela teater eftersom det i skeppets mittdel

finns en scen. Här uppmuntras den fria leken med rollspel och äventyr. Man kan klättra och krypa, men också söka skydd för regn eller skapa sig en liten koja för hemligheter.

Upphovsmannen till skeppet är konstnären Dag Malmberg som tillsammans med sin assistent Klara Malmberg, elever, personal och föräldraföreningen skapade en samlade punkt för barnen. Skeppet, som är träfärgat och har utsatts för en del klotter, flyttades från sin ursprungliga plats på Nybackaskolan och står sedan 2006 på den nybildade *Ormingeskolans* gård.

Smörblomman: Pyslingförskola (2000)

Att små barn tycker om vattenlek är något som konstnären Renée Lord tog fasta på i samtalen med barn och personal på förskolan Smörblomman i Saltsjö-Boo. Detta resulterade i en svagt konformad fontän av corténplåt med tillhörande vattenränna, som slingrar sig fram på gårdens inre del. Corténplåt är ett material med egenskapen att den rostiga ytan bildar ett oxidskikt som hindrar den från att fortsätta rosta. Skulpturen upptar ett par kvadratmeter och är lagom stor för förskolebarnens vattenexperiment. En del av vattenrännan

Fontänen med tillhörande vattenränna på bakgården till Pyslingförskolan Smörblomman (2000). Fr.v.: Theodor Åbrink och Alice Rasmussen. Skulpturen är skapad av Renée Lord.

har utsmyckningar av mosaik, baserade på barnens egna skisser. Skulpturen är placerad på förskolans bakgård, där träd, gräs och stenar präglar miljön.

Bagarsjöns förskola (2001)

Bagarsjöns förskola ligger vackert placerad invid Bagarsjöns badplats i Saltsjö-Boo. På gården, som lutar ner mot sjön, finns ett antal lektytor med olika redskap för aktiviteter. Det finns även sedan tidigare

en skulptur, i form av en snäcka, utförd av Hans Bartos. Vi befinner oss mitt i naturen, och intrycket präglas av träd, sand, gräs och stenar. I utkanten av gården dyker tre lite större stenar upp i blickfånget. Stenarna, som är mörkgrå till färgen, både smälter in och avviker i förhållande till miljön.

Vid närmare betraktande ser man att stenarna är gjorda av betong, och i dessa konstgjorda stenar har konstnären och scenografen Karin Lind låtit montera in värmeslingor. För projektet Skolgården i fokus inventerade konstnären barnens fria lek. Vilka platser valde de? Vilka behov hade de? Hon förstärkte denna funktion med sin installation. Man kan lätt föreställa sig hur skönt det måste vara för barnen att få sätta sig på de uppvärmda stenarna efter att ha lekt i snön en kall vinterdag och vilken fin kontrast stenarna utgör i förhållandet till den vita snön.

Sickla skola (2001)

Vid Sickla skola har skulptören Liv Due skapat en 100 kvm stor amfiteater av granit, placerad invid en husgavel. Amfiteatern korresponderar på ett vackert sätt till skolans gula tegelvägg och miljön runt omkring. I teaterns pelare finns barnens egna bilder inhuggna. Bilder som skapats utifrån konstnärens samtal med barnen kring deras tankar och idéer. I amfiteatern kan barnen spela teater, gå

Betongstenarna i utkanten av gården till Bagarsjöns förskola (2001). På bilden figurerar Emelie Soläng. Skulpturen är skapad av Karin Lind.

Amfiteatern
invid Sickla
skolas gavel
(2001).
Liv Due.

balansgång, eller vara en del av publiken, på de i halvcirkel utplacerade bänkarna.

Gläntans förskola (2002)

Vid Gläntans förskola i Fisksätra centrum har konstnären Johan Ferner Ström arbetat utifrån förutsättningen att förskolan representerar en mängd olika nationaliteter. Resultatet blev en ligande flagga med helt ny utformning – en global flagga att delas av alla.

Lännersta skola (2002)

Lännerstaskolans gård är till stora delar en naturtomt där stockar, träd och kuperad mark inspirerar till att följa de målade fotspåren, som leder från

skolans ingång till gården. Här finns få traditionella redskap. Konstnären Tia Johanssons bidrag till skolgårdsprojektet är det solur i form av en bro placerad över en liten sänka. Soluret, med en stor sol och ett regnbågsspektrum, syftar till att på ett mycket konkret sätt hjälpa barnen i deras upplevelse av tid. Verket ”Timmarnas bro” hjälper barnen att visualisera när de ska bli hämtade – de springer till soluret, kollar var skuggan är och får då en uppfattning om hur länge det dröjer före hämtningen.

Nya utmaningar för konstnärer

Man kan konstatera att elevinflytandet varit stort i valet av de värdefulla tillskott av konstverk, som Nackas skolor erhållit de senaste åren. Att eleverna

Den globala flaggan
på gården till Gläntans
skola (2002).
Johan Ferner Ström.

"Timmarnas bro"
placerad över en liten
sänka på skolgården
till Lännersta skola
(2002).
Tia Johansson.

fått ökad möjlighet att påverka sin dagliga miljö kan delvis härröra från ett större efterlevande av FN:s barnkonvention, som antogs 1989 och som bland annat behandlar barnens rätt till inflytande över sin miljö.

Hur diskussionerna kring begreppet offentlig konst har förts mellan de inblandade parterna i Skolgården i fokus-projektet är svårare att följa, men ser man till resultatet har skolornas utsmyckningar blivit liktydiga med lekfunktionen, där material, tekniker och säkerhetsaspekter anpassats för brukarna, det vill säga barnen.

Den stora utmaningen för konstnärerna i gestaltningen av skolmiljön blev därför att förena lekfunktionen med de rent konstnärliga idéerna. Något som fortsättningsvis kommer att vara lika relevant. Var går gränserna för de konstnärliga uttrycken och arbetsformerna? Kanske är det så att just dessa förutsättningar är en del av den konstnärliga utmaningen. Förhoppningsvis kommer konstnärerna i framtiden att ses som en viktig tillgång i skolornas undervisning, inte bara i ämnet bild, utan även som en kompetens inom samtliga ämnen.

Foto Thomas Carlgren, 2007.

Skolgården i fokus (1998–2002):

Förteckning över placering och konstnärer:

- Bagarsjöns förskola (2001). Karin Lind.
- Brannhällsskolan (1998). Maria Brofelth Svalsten.
Skulpturen borttagen.
- Ektorps skola (1999). Barbro Hedström.
- Gläntans förskola (2002). Johan Ferner Ström.
- Granatens förskola (1999). Dina Hviid.
Skulpturen borttagen.
- Järila skola (1998). Ann Ahlbom Sundqvist.
- Källans förskola (1998). Marianne Jonsson. Skulpturen
borttagen.
- Lännerstaskolan (2002). Tia Johansson.
- Myrsjöskolan och Rödmyrans förskola (2000). Gun
Lindblad.
- Nybackaskolan (2000). Dag Malmberg. Skulpturen
flyttad till Orminge skola (2006).
- Sickla skola (2001). Liv Due.

Smörblomman: Pysslingförskola (2000).

Renée Lord.

Stensö skola (1999). Karin Issef.

Övriga offentliga utsmyckningar (1998–2005):

Förteckning över placering och konstnärer:

- Dieselverkstaden (2002). Bigert&Bergström.
- Järlahallen (2003). Siv Lexander.
- Järila skola (2002). Ulrika Florin.
- Myrsjöns festplats (1998). Torsten Renqvist.
- Ormingehallen (2004). Ingrid Andersson.
- Romanstorget (2002). Clara von Rettig.
- 2:ans fritidsgård (2002). Mikael Pauli.
- Velamsund (1998). Torsten Renqvist.
- Älta ishall (2005). Bigert&Bergström.
- Älta kulle (2000). Maria Ängquist Klyvare.

KÄLLFÖRECKNING

Otryckta källor

Intervju med

Burmeister, Hélène. *Konstsekreterare i Nacka kommun. 2007-03-19*

Elektronisk källa

<http://www.ann.se>

Tryckta källor och litteratur

Ekegren, Staffan. *Skolplanschernas värld. Stockholm 1988*

Hedström, Per. *Skönhet och skötsamhet. Konstnärliga utsmyckningar i svenska skolor 1870-1940. Doktorsavhandling. Konstvetenskapliga institutionen. Stockholms universitet 2004*

Key, Ellen. *Skönhet för alla. Uppsala 1899*

Key, Ellen. *Barnets århundrade. Stockholm 1900*

Lidman, Hans. *"Skulptur i Nacka" i Nackaboken 1979*

Lidman, Hans. *"Konsten i Nackas skolor" i Nackaboken 1997/1998*

Lindberg, Anna Lena. *Konstpedagogikens dilemma. Lund 1988*

Sjöholm Skrubbe, Jessica. *Skulptur i folkhemmet 1940-1975. Den offentliga skulpturens Internationalisering. Doktorsavhandling. Konstvetenskapliga institutionen. Stockholms universitet 2007*

NACKABOKENS FÖRFATTARE

Marika Bogren

Bosatt i Nacka. Intendent för Konstförmedlingen på Nationalmuseum. Fil.kand. i konstvetenskap samt etnologi med en påbörjad avhandling om konstnären Tyra Lundgren. Har arbetat som bildpedagog med kurser i Dieselverkstaden.

Tomas Englund

Bosatt i Uppsala. Fil.mag. i arkeologi vid Stockholms universitet. Verksam som arkeolog sedan 1993. Har deltagit vid arkeologiska undersökningar i Israel, Jordanien, Grekland och Sverige. Ingår i Riksantikvarieämbetets s.k. slagfältsteam sedan 2005.

Tulla Grünberger

Bosatt i Saltsjöbaden. Fil.dr och konstvetare. Ordförande i Föreningen Grünwaldvillans Vänner. Har tidigare medverkat i Nackaboken 2000.

Nils-Erik Landell

Bosatt i Årsta. Läkare samt författare till ett fyrtiotal böcker. Utgav 2006 "Vattenstaden" samt "Läkaren Linné – Medicinens dubbla nyckel", som 2007 översattes av IK Foundation&Company till engelska. Har tidigare medverkat i Nackaboken 2002, 2004 samt 2006.

Marianne Lundström

Tidigare bosatt i Saltsjö-Duvnäs, bor idag i Sickla. Fil. kand. och konstvetare. Har tidigare medverkat i Nackaboken 1990 och 1997/1998.

Mattias Pettersson

Uppvuxen intill Tyrestaskogen på östra Södertörn, idag bosatt i Bergslagen. Arkeolog och konstnär med landskap, natur och fåglar som främsta motiv. Har till dags dato ringmärkt över 20 000 fåglar på Landsort.

Monica Rönquist-Germanis

Bosatt i Nacka sedan 1975. Fil.mag. och konstvetare. Arbetar idag vid Folkuniversitetet som skrivarlärare och med kurser i konsthistoria. Har tidigare medverkat i Nackaboken 1990 och 1997/1998.

Liisa Wihman

Uppvuxen i Åbo och bosatt i Saltsjöbaden. Fil. mag. i konstvetenskap vid Stockholms universitet med inriktning på trädgårdskonsten. Studerat hortikultur och trädgårdsdesign vid Burnley College

of Horticulture vid Melbourne University samt vid English Gardening School i England. Driver företaget Villastadens Trädgårdar AB tillsammans med Yvonne Matsoms.

Roger Wikell

Uppvuxen i Haninge, och fältarkeolog på frilansbasis. Specialintresse för Södertörns natur och kultur i allmänhet, och dess stenålder i synnerhet. Bedriver ett projekt om den äldre stenåldern på Södertörn tillsammans med Mattias Pettersson.

ARTIKLAR I TIDIGARE ÅRGÅNGAR

1963

Ahlman, Gamla kartor över Nacka. – Krusenstjerna, Bland mossor och lavar i Nacka. – Ragnarsson, Nacka biologiska förening. – Nordström, Gravfältet vid Järla. – Munthe, Järla gård och dess ägare. – Ericsson, Den vackra kullan från Järla. – Linnerhjelm, En resa i Nacka år 1797. – Gestblom, Trafikleder och trafikproblem. – Hallbeck, Nacka i siffror. – Viktigare händelser i Nacka 1962. – Ny nackalitteratur.

1964

Fröman, Botaniska strövtåg i Nacka förr och nu. – Jansson, Till Nyckelvikens äldre historia. – Ahlberg, Vågar och krogar i gammal tid. – Andersson, Nykterhetsrörelsen i Nacka. – Munthe, de Lavals ångturbin: En världsbekant nackaindustri. – Jansson, Skolplanering för det framtida Nacka. – Lindberg, Minoisk morgon. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1963.

1965

Solbreck, Fåglar i Nacka. – Jansson, Kattunstryckeriet vid Stora Sickla. – Henschen, Familjen de Broen och kattunstryck från Sickla. – Collmar, Eric Philip Pladecius och hans nackaanteckningar. – af Petersens, Liv och arbete vid Erstavik när seklet var ungt. – Andersson, Arbetarrörelsen i Nacka. – Sandahl, Pendelvandringar till och från Nacka. – Ericsson, Nacka Stads bildarkiv. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1964.

1966

Calissendorff, Ortnamn i Nacka. – Ahnlund, Silverskatten från Finnaboda och andra skatter. – Hagberg, Vikingagravar vid Stora Sickla. – Jansson, Ur Sicklaöns historia. – Munthe, Atlas Copco: Ett industriellt epos. – Ericsson, Magister Hierta på Lugnet. – Andersson, Nacka kommunalförening: Glimtar från det kommunala livet vid seklets början. – Jenwald, Nacka stads kampanj i uppfostringsfrågor. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1965.

1967

Ambrosiani, Fornborgen på Henriksdalsberget. – Jansson, Industrierna vid Danviken i gammal tid. – Sjöberg, Vattnen kring Nacka: En studie

kring Nacka och innerskärgården som motiv i konsten fram till 1800-talets mitt. – Munthe, Carl Gustaf von Brinkman: Diplomaten och diktaren från Nacka gård. – Ahlberg, Skola och skolgång i Erstaviks kapellförsamling. – Beltzikoff, Glimtar från bildningslivet i Nacka före 1950. – Persson, Nacka bygger I. – Hallbeck, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1966.

1968

Jonsson, Till Stora Nyckelvikens byggnadshistoria. – Nisbeth, Möbler och tapeter på Stora Nyckelviken vid 1700-talets mitt. – Ericsson, Stora Nyckelvikens ägare. – Munthe, Jenny Lind och Nyckelviken. – Krusenstjerna, Nyckelvikens flora. – Nyhammar, En vårpromenad i Nyckelviksterrängen. – Sjöberg, Vattnen kring Nacka: Fortsatta studier kring Nacka och skärgården som motiv i konsten fram till omkring 1900. – Snellman, Planerna för Nacka centrum. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1967.

1969

Hedenstierna, Genom årmiljoner till nutid: Några drag i nackaområdets geologiska historia. – Nordström, Nackas forntida gravar. – Ahlberg, Äldre kyrkogårdar i Nackaområdet. – Martinsson/Huebner, Storkällans kyrkogård och kapellkrematorium. – Andersson, Varför Nacka blev stad. – Åkerfeldt, Ett festligt årsskifte: Nacka blir stad. – Otterstål, Två decenniers Nacka-statistik. – af Petersens, Ett 250-årigt krigsminne. – Sjöberg, Vattnen kring Nacka: Fortsatta studier kring skärgården i konsten från 1890-talet och framåt. – Axén, Minnen från gamla Älta. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1968.

1970

Munthe, Arvet efter Eric Ericsson: Skaparen av Nacka kultur nämnds arkiv och Nacka hembygds museum. – Schnell, Kyrkor och kapell i Nacka. – Collmar, Prästerna i Nacka och Erstaviks kapellförsamlingar. – Ahlberg, Nackaområdets kvarnar i gammal tid. – Sjöberg, Saltsjöqvarn. – Julin, Kvarnen Tre Kronor. – Jansson, Den gamla skolan i Danviken. – Andersson, I hård bedrövlighet. – Härén, Musiken i Nacka. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka 1969.

1971

Hallbeck, Hur tre kommuner blev en. – Karta över Nacka kommun. – Östling, Boo: Rundvandring och orientering. – Jenwald, Nacka: En historisk översikt. – Strandman, Saltsjöbaden: Den yngsta av delkommunerna. – Munthe, Skurubron och dess föregångare: En förbindelselänk mellan Södermanland och Uppland. – Sjögren, Djurlivet i våra vatten. – Nyhammar, En vandring i det äldsta Nacka: Nacka ström och Söderbysjö. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Litteraturanmälningar. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Boo, Nacka och Saltsjöbaden under år 1970.

1972

Rydh, Fornminnen i Boo och Saltsjöbaden. – Nisbeth, Björknäs glasbruk. – af Petersens, Till Nackahistorien under Tredje Gustavs tid. – Ahlberg, Bo och bohag i vår bygd på 1700-talet. – Sundin, Befolkningsutvecklingen i Nackaområdet under de senaste hundra åren. – Bökman, Saltsjöbanan: En 80-årig trafikled. – Bäcklund, Ett förtortssamhälle växer fram. – Jansson, Sveriges holme: Hur den blev naturminne. – Siik, Miljövärdsfrågor i Nackaområdet. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1971. – Litteraturanmälan.

1973

Coulianos, Insjöarna i nackaområdet: Naturresurser förr och nu. – Linde, Den urgamla segelleden genom Stäket. – Strandman, Neglinge by. – Nyhammar, Lilla Nyckelviken. – Ouchterlony, Finska jungfrun: En sjöfararsägen (ur Kalendern Norden 1852). – Sundström, Ångslupstrafiken till Nackanäs och Järlasjön. – Alexandersson, Skärgårdsbåten som samfärdsmedel på 1800-talet: Genom Skurusundet till Baggensfjärden. – Atmer, Gårdagens sommarnöje och framtiden: Om sommarbebyggelse utmed stora farleden. – Otterstål, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1972.

1974

Calissendorff, Ortnamn i Boo och Saltsjöbaden. – Sundström, Finnboda Varf 1874–1974. – Österberg, Episoder ur Boos äldsta skolhistoria. – Vinge, Ett utvecklingskede i Nackas skolorganisation. – Resare, Byggnadshistorisk dörrknackning. – Sinnerstad, Stockholms observatorium. – Ahlberg, Kulturhistoriskt allehanda. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1973.

1975

Coulianos/Lundberg, Natur i Nacka. – Guste/Guste/Guste, Danvikshemanet Duvnäs. – von Feilitzen, Familjen Casparsson och Villa Snäckan. – Ralf-Baroni, Liv i skärgårdsstaden. – Alexandersson, Småbåtsvarven. – Andersson, Buss på tjugotalet. – Améen/Lundin/Otterstål, Fritid på sjön. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1974.

1976

Ahlberg, Forna tiders fattigvård i våra bygder. – Sylvin, Där idyll och fattigdom möttes i sekelskiftets Nacka. – Hallbeck, Martin Andersson: Skomakarpojken som blev kommunalborgmästare. – Sundin, Tollare gård genom tiderna. – Winberg, Tollare pappersbruk. – Ahlman, Gatunamn i Nacka: Allmängiltiga och personliga synpunkter. – Lidman/Persson, Nacka bygger II. – Andersson, Bussarna erövrar skärgården: Ur Björknäsbus-sarnas historia 1929–1969. – Lindström, Årets Nacka-statistik. – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1975.

1977

Hellman, Snöromsmossen. – Zetterquist, När man byggde kyrka i Boo. – Atmer, Stora Sickla säteri: En gård i storstadens skugga. – Gavel, Manbyggnaden på Stora Sickla. – Sylvin, Sickla park: En ond saga. – Blohm, Original och andra i Saltsjöbaden. – Munthe, Barnens dag i Nacka. – Blomkvist, Barträdgårdar och daghem i gamla Nacka. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik. – Ahlberg, Vad finns att läsa från ditt grannskap i Nackabokens femton årgångar? – Viktigare händelser och fullmäktigebeslut i Nacka år 1976.

1978

Waern Bugge, I Duvnäs på 10-talet. – Ekbohm, Nacka socken och Tören. – Atmer, Velamsunds säteri under 300 år: Adelsgoods, spekulationsobjekt, sommarort. – Östling, Frikyrkorna i Nacka. – Alexandersson, J V Svensons motorfabrik. – de Vylder, Aktiva pensionärer. – Nyhammar, Vandring genom Ormossen längs "wattenledningen för klädesfabriqerna". – Marténg, Hel-lasgården. – Wallman, Orienteringsklubben Ravinen. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik.

1979

Lidman, Skulptur i Nacka. – Ekbohm, De medeltida jordvärderingshe-terna attung, markland, bol och hund. – Granström, Gäddviken: Då seklet var ungt. – Sylvin, Kring Sicklabergen och Svindersviken. – Blohm, Hur Saltsjöbaden blev kurort. – Ahlberg, Nackahus i Ekängen. – Karlsson, Bordtennis i Boo: En krönika. – Eriksson/Johansson, Fritidsgårdarna i Nacka. – Resare, Velamsund i framtiden: Synpunkter på kulturminnesvård och miljövärd på Velamsund. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik.

1980

Coulianos, Den röda skogssnigeln, eldusen och några andra smådjur i Nacka. – Gestblom, Fisksätra bostadsområde: Ett samhälle blir till. – Blohm, Världsmästerskap i skridsko 1894 på Neglingemaren. – Öst, Saltsjöbadens kyrka: Byggnadshistoria, utsmyckning. – Sundin, Folket i Boo 1881–1885. – Beltzkoﬀ, Den fortsatta historien om biblioteket. – Edberg, Från fattighjäl till socialhjälp. – Lundbäck, Årets Nacka-sta-tistik.

1981

Nyberg, Lokalpressen i Nacka: Tidningskavalkad från 1896 till 1981. – Broström, Stenåldersboplatz vid Strålsjön. – Klackenberglund, Bebyggelsen inom Nacka kommuns område vid 1500-talets mitt. – Drakenberg, Ängsbruket samt markanvändning och vegetation på Velamsund. – Swartling, Minnen från Hästholmen–Kvarnholmen. – Norenstedt, Bostadsbebyggelsen på Kvarnholmen. – Rosell/Lundsten, Frankenburg vid Skurusundet. – Röttorp, Från skolorna i Nacka under tidigt 1900-tal. – Lundbäck, Årets Nacka-statistik. – Bilder ur arkivet.

1982

Lindgren, I rampljuset: Nacka Orkesterförening 50 år. – Coulianos/Nyhammar, Vårvandringar i Velamsund. – Swartling, Idrottsrörelsen och Viking Harbom. – Blohm, Sjötäppan. – Henriksson, Krönikespelen i Boo. – Eriksson, 19 år med pensionärer och föreningar. – Dahlström, Kommunalt miljöplanering. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Bild ur arkivet.

1983

Flink, Ny forminnesinventering i Nacka. – Björner, Ormingeområdets tillkomsthistoria. – Svedberg, Att bo i Orminge: Hem eller bostad? – Svanström, Ett familjeföretag i Saltsjöbaden. – Blohm, Gamla Samskolan i Ringparken och skolhusets skiftande öden. – Nyhammar, Höstvandring i södra Erstavik. – Lindgren, I kulissen. – Eriksson, Årets Nacka-statistik. – Bilder ur arkivet.

1984/85

Jansson, Nacka kommuns bildande och omfattning. – Coulianos, Naturförhållanden. – Sundin, Några tidsbilder från fem sekel i Nackabygden. – Strandman, Kulturmiljöer i dagens Nacka. – Milles, Samhällsutvecklingen under 1900-talet. – Jansson, Nutida samhällsservice. – Schnell, Industrier. – Nyhammar, Rekreation och fritid. – Östling, Kyrkor.

1986

Östling, Bygden och folket: Tankar kring en trehundraårig karta över Boo. – Lindberg, Bilburen bergsbotanik. – Ahlman, Älta i förvandling. – Eriksson, Mitt liv med politiken. – Rosberg/Nyman, Sickla sluss: Räddad i tolfte timmen. – Grennberg, Scoutliv i Saltsjöbaden: En av Sveriges äldsta scoutkårer fyller 75 år.

1987

Appelbom/Gunnarsson, Bildkavalkad. – Nyhammar, Nacka kommun 100 år. – Andersson, Några framtidstankar: Ur Nacka 1887–1937. – Langby, Något om Nacka i framtiden. – Swenninger, Nacka församling 100 år. – Jenwald, Viktigare händelser och årtal i Nackas historia. – Baehrendtz, Hundra år på Kärrtorp. – Fahlman, Nackapolisen genom tiderna. – Östling, Båtsmän och båtmansorp i Nacka. – Lindberg, Cykla på Sickla: Botaniska irrfärder. – Rooth, Exkursion till en insjö: Lundsjön-Dammsjön.

1988

Hellenius, Ett porträtt av spelmannen Allan Manneberg. – Hammarlund-Larsson, Nacka kommun: Kulturhistoriska miljöer. – Klosterborg, Erstaviks arkiv. – Westman, Om det inte fanns eldsjälar som Anna Sjögren skulle allting slockna. – Sundin, Kristna Egnahemsföreningen i Kummelnäs och Gustavsvik. – Sjöman, Från mitt fönster. – Fahlman, Mitt liv med politiken. – Tännjö, Facklig kamp vid Atlas Diesel 1905–1922.

1989

Westman, Saltsjöbaden 100 år: Tänk om dom lagt Saltis på Tyresö! – Phil Atmer, Att göra hela världen till en trädgård: 1800-talets och det tidiga 1900-talets villaträdgårdar. – Nyberg, För 50 år sedan: Nacka i krigets skugga. – Widén, De branta klippornas folk: Framväxten av "utkantssamhället" Lilla Björknäs. – Bjernert, Med eleven i centrum: Om rektor Arthur Klum och det högre skolväsendets framväxt i Nacka. – Fogelberg, Björknäs glasbruk: Nackas första främlingskoloni. – Otterstål, Mitt liv i politiken. – Winberg, Saltsjöbadens Teaterklubb.

1990

Redelius, Setterwallska villan. – Setterwall, Jacob Gustaf Setterwall: Skeppsredare i Stockholm och jordägare i Nacka. – Östling/Didrichsen, Samhälle med nytt ansikte: En bildrapsodi från Björknäs. – Bergström/Eriksson, Nacka Sportklubb. – Lundström/Rönquist-Germanis, Saltsjö-Duvnäs: Ett villasamhälle med anor. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1991

Nyberg, Eneqvistkoncernen: En sannsaga. – Edberg, Från Nacka kommunalklubb till Moderata samlingspartiet i Nacka. – Gillberg, Jarlaberg: En gammal historia. – Kristoffersson, Nacka Husmodersförening Hem och Samhälle: Ett stycke kvinnohistoria. – Alexandersson, Sommarnöjen och bryggor kring Skurusundet 1860–1925. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1992

Olsson, När Nacka fick sin kyrka. – Siik, Erstavik: Räddat naturområde. – Alexandersson, Sommarnöjen kring Skurusundet 1860–1925: Från Lilla Björknäs till Duvnäs. – Otterstål, Villasamhället i Hästhagen. – Bosco, Erstagården. – Schmidt, Bebyggelsens framväxt på Älgö. – Hubendick, Åter till barndomens marker. – Jenwald, Folkskolan 150 år. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1993

Jenwald, Förord. – Sillén, Farväl till industrialismen. – Lindström, Kvarnholmen under 100 år. – Rosberg, En raskpassares berättelse. – Bäcklund, Fortidens Kungshamn. – Herrmann, Sandakällan. – Lisinski, Restaureringen av byggnaderna på Stora Nyckelviken 1989–93. – Stritzke, Parken vid Stora Nyckelviken. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1994

Siik, Från elverk till seglarcentrum. – Mörner, Nacka i geologiska perspektiv. – Jonshult, Liten katalog över lusthus i Nacka. – Eriksson/Kjellberg, Nacka pensionärsförening 50 år. – Alexandersson, Året runt på Skurusundet 1812 – 1915. – Tollet, Skuruparken och Solsunda. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

1995

Muhola, Förord. – Thyselius, Fritidsgården 199:an 5 år. – Jenwald, Nacka-barnens jultidning – Nackajul. – Johansson, Ektorps daghem – Nackas äldsta. – Setterquist, 11 unga ser Nacka. – Janson, Skuru Idrottsklubb satsar på ungdomen. – Enckell, Tänk om man föddes med skridskor på fötterna! – Eriksson, Nacka-statistik.

1996

Olsson, Konventiklarna på Stora Sickla. – Hallström, Min tid som kondis på Björknäs. – Jenwald, Nacka musikskola – en återblick. – Göransson/Lisinski, Restaureringen av huvudbyggnaden på Stora Nyckelviken. – Janson, Lokalpressen i Nacka. – Silvander, Två mackar i Nacka – en dag på bensinstationen. – Eriksson, Nacka-statistik

1997/98

Bergström/Wikström, Förord. – Westman, Om Ernest Thiel och konsten i Saltsjöbaden. – Lundström/Rönquist-Germanis, Saltsjö-Duvnäs – konstnärskoloni med många traditioner. – Olsson, Konsten i Nacka Strand. – Lindroos/Steinberg, Konstnärernas Kollektivverkstad. – Renqvist, Vi driver fortfarande mot nordost. – Stensman, Lars Kleen. – Törnblom, Mikael Pauli. – Ångquist Klyvare, Om mig själv. – Lidman, Konsten i Nackas skolor. – Tham, Bilder i barndomens rike. Eriksson, Nacka-statistik.

1999

Langby, Förord. – Brundin, Framtidens Sickla. – Vestlund, Folkrörelsema inför 2000-talet. – Lidman, Vattentornen i Nacka – vår tids landmärken. Olsson, Från kyrktorn till minareter – trossamfunden i Nacka inför 2000-talet. – Texter från gymnasieungdomar samt barnillustrationer, Jag tror att Nacka blir... – Gerdau, Individualismens sekel. – Wall, Kultur – ett sätt att vara! Eriksson, Årets Nacka-statistik.

2000

Söderqvist, Dags för K-märkning! – 1960-talet och miljonprogrammet i Nacka. – von Huth/Wiberg, Naturskolan i Velamsund. – Grünberger, Grünewaldvillan, Villa Lugnet, Stenkullen och Saltsjöklack – kärt barn med många namn. – Östling, En charmig ö i Nackas skärgård. – Jungstedt, Minnen från Nyckelviken. – Hollberg, Storängen – samhällsplanering under sekelskiftet. – Eriksson, Årets Nacka-statistik.

2001

Wikman, Velamsunds säteri. – Zethraeus, Glimtar ur Kummelnäs historia. – Palmqvist, Svindersvik. – Baugus, Kring Söderbysjön i Nacka friluftsområde. – Jenwald, Musikpedagogen, körledaren och kompositören Carl-Bertil Agnestig. – Sandström, Neglingevarvet. – Sjögren, Årets Nacka – statistik.

2002

Sandell, Från land till stad – om Stora Sicklas utveckling under modern tid. – Franzén, Olle Tandberg. – Jenwald/Wikström, Dieselveckstaden – från industrikultur till modernt kulturcentrum. – Landell, Bävra kring Kranglan. – Carlsson/Ytterberg, Gropkeramik i Erstavik – undersökning av en 5 000-årig stenåldersboplats. – Sjögren, Årets nackastatistik.

2003

Jenwald, Visborgs minne. – Rundkvist, Baggensstaket under vikingatiden. – Nyman, Nackas grod- och kräldjur fotograferade i fält. – Hallin, Sushi, pasta och salsa – omvärldens avtryck i Nacka. – Appelgren, Vinterkrigsbarn i Saltsjö-Duvnäs 1939-1940. Heyman/Zachrisson, Nacka Hembygds-gille – en glädjespridare i kommunen. – Sjögren, Årets nackastatistik.

2004

Jenwald/Wikström, Förord. – Frestadius, Åke von Matérn (red.), Ett kapitel ur "Ottos minnen". – Dixelius, Fjärdingsmannen Enock Albert Johansson. – Landell, Tegelön, tallar och trädgård. – Herder, Händelser i Vår gårds 100-åriga historia. – Clerbring Hellström, Lilla Nyckelviken – byggnads-vård av ett 1700-tals kulturhus. – Olsson, Kyrkogårdsvandringar i Nacka. – Carlsson, Tuppstugan – ödelagt kulturarv.

2005

Östling, Skurubron – en nittioårig skönhet – Rundkvist, Fisksätra före höghusen – Roeck Hansen, Järla – lantgård, industriområde och stadsdel – Westlund, Sjuttonhundrediplomati på Stora Nyckelviken – Hallin, Olle Nymans ateljé – en av Nackas oaser – Ribbing, Min högt värderade patronessa! Några brev åren 1863 – 1896 till Boo kapells patronus – Kistner/Lejoneke, Kungshamsvraket – lokalhistoria på djupet.

2006

Nilsson, Finnoda i förvandling. – Landell, Velamsund – skägglav och spillkråka, vallmo och vinberg. Carlsson, Huu, så hemskt! Skräror från torp och gårdar. – Ask/Fast/Philipson Jancke, Skogarna i Erstavik – ett levande historiskt arkiv. – Lundgren Jansson, Röda Korset. – Drakenberg, Tallnatskogen i Ramsmora.

SAKREGISTER

2:ans fritidsgård 119

AB Saltsjö-Duvnäs Villatomter 9, 11

Alvarpet 79

Arkitektvillan 28, 30

Badholmen 96f

Bagarsjöns förskola 116, 119

Baggensfjärden 66, 74, 80, 106

Baggensstaket 9, 72, 79ff, 84

Brannhällsskolan 119

Ceders affär 20

Dambadhuset 96f, 100f, 104f

Dieselverkstaden 119

Dufnäs-kamraterna 21

Duvnäs 8ff, 21

Duvnäs gård 8, 18

Duvnäs holme 8, 11, 14, 21, 41

Duvnäs nedre gård 8, 11

Duvnäs Studentnation 19

Duvnäs udde 8, 41

Duvnäs övre gård 9, 11, 40

Duvnäsbolaget 11f, 14ff, 18, 20ff, 24f, 31, 37f, 41, 43

Duvnästvätten 20

Duvnäsviken 8, 12f, 15, 20f, 33

Ektorps skola 112, 119

FFNS-arkitektgrupp AB 20, 23, 41

Fladen 78f

Forum Nacka 20

Gamla Allén 13, 21, 26

Gammeludden 73f, 79

Gläntans förskola 117f, 119

Gotlandsholmen 14, 19, 21

Granatens förskola 119

Grand Hotel 96, 99

Gropkeramiska kulturen 62

herrbadhuset 96f, 101ff

Herrgårdsvillan 25f

Himlaberg 66f

Ica Maxi 20

Jernvägsaktiebolaget Stockholm-Saltsjön 97

JM 106

Järla skola 110f, 119

Järlahallen 119

Knapens hål 73ff, 79

Kummelberget 66

Kvarnberget 66

Kyrkogårdsvägen 84f

Kyrkvillan 26, 28

Källans förskola 119

Lodéns bageri 20
 Långsjön 13, 15f, 41
 Långsjöns Vattenledningsaktiebolag 15f
 Lännersta skola 117f, 119
 Lännerstasundet 73

Majgården 38
 Mellanbadet 100f
 Myrsjöns festplats 119
 Myrsjöskolan 112f, 119
 Måsungeklubben 21

Nybackaskolan 114f, 119
 Nyréns Arkitektkontor 106

Ohlsson & Skarne AB 40
 Orminge 65ff
 Orminge skola 114f, 119
 Ormingehallen 119

Restaurangholmen 96f, 101, 106
 Ringparken 26
 Ringparksstugan 13, 16, 18ff
 Romanstorget 119
 Röda Raden 41f
 Rödmyrans förskola 112f, 119

Saltsjöbaden 10, 18, 20f, 24, 38, 84, 86, 96f, 99, 102,
 106
 Saltsjöbadens kyrkogård 84
 Saltsjöbanan 10ff, 15, 23
 Saltsjö-Boo 112, 115f
 Saltsjö-Duvnäs 8ff, 12ff, 18ff, 28, 31, 33ff, 37f, 40ff
 Saltsjö-Duvnäs Fastighetsägareförening 19
 Saltsjö-Duvnäs station 8, 11ff, 35, 42

Saltsjö-Duvnäs Tennisklubb 21
 Sickla skola 116f, 119
 Skogsö 72ff, 76, 81, 84, 86f, 91, 94
 Skogsö kapell 84ff, 91
 Skogsö kyrkogård 84ff, 90f
 Skogsöträsk 77
 Skurubron 15
 Skurusundet 12, 20, 26, 33, 41, 65
 Slaget vid Stäket 72, 90
 Smörblomman/Pysslingförskola 115, 119
 Stensö skola 111f, 119
 Stenvillan 26, 28f
 Stora Nyckelviken 52f, 56, 59f, 112
 Storängen 12, 15, 18, 21f, 24, 34, 99
 Storängens Tennisklubb 21
 Strandpromenaden 8, 14, 20, 38ff
 Strålsjöboplatzen 62
 Stäkesund 73f, 79f
 Svindersvik 46f, 52f
 Södra Stäket 72f

Timmerskansar 75, 79
 Tippens affärscentrum 20

Velamsund 119
 Wetterviks speceriaffär 18, 20
 Villa Cajanus 26ff
 Villa Nicou 33, 38
 Villa Sjögren 39
 Villa Öhman 38, 40
 Vita Raden 41
 Vänföreningen Saltsjöbadens Friluftsbad 106

Älta ishall 119
 Älta kulle 119

PERSONREGISTER

Ahlbom Sundqvist, Ann 110ff, 119
Andersson, Ingrid 119

Bartos, Hans 116
Benckert, Elis 38
Bigert&Bergström 119
Boberg, Ferdinand 12, 14
Brag, Albin 34f, 37
Brofelth Svalsten, Maria 119
Broström, Sven-Gunnar 62
Bülow-Hübe, Erik 84f, 87, 90ff, 94

von Dalheim, Baltzar 73f, 79
Dubbe, Jakob 9
Due, Liv 116f, 119
Dückers, Carl Gustaf 74

Erskine, Ralph 33, 40f
von Essen, Henrik Johan 74

Ferner Ström, Johan 117ff
Finlay, Robert 8f
Florin, Ulrika 119
Fornander, Gustaf 38
Fuchs, Rutger 74

Grill, Claes 46f
Grut, Torben 31, 97, 99ff

Hallman, Per Olof 12ff, 20f
Hedström, Barbro 112, 119
Hviid, Dina 119
Höög och Morssing 38f
Höög, Anders 38f

Issef, Karin 111f, 119

J:son Gate, Jacob 25, 31ff,

Johansson, Tia 117ff

Jonsson, Marianne 119

Josephson, Erik 97

Juhlin-Dannfelt, G. 11

Kempendahl, Carl 20, 24ff, 38

Kjellin, Elis 96, 101, 104

Küsel, Robert 9, 11

Landén, Alf 31

Lexander, Siv 119

Lind, Karin 116, 119

Lindblad, Gun 113f, 119

von Linné, Carl 46f, 52, 56, 59f

Lodén, O. bagare 20

Lord, Renée 115, 119

Lundström, B. E. 11

Malmberg, Dag 114f, 119

Malmberg, Klara 115

Markelius, Sven 38, 40

Morssing, Gunnar 38f

Månsson, Filip 86

Nyman, Olle 9f, 43

Palmstierna, Nils 76

Pauli, Mikael 119

Perno, Knut 36f

Petersen, Herman 52

Peterson, Knut Fredrik (Perno) 37

Renqvist, Torsten 119

von Rettig, Clara 119

Ringmar, Carl-Ivar 13

Sager, Peder 41

Sjögren, Alf 38

Stangenberg, Knut 10, 17, 19

Söderberg, Åke 106

Tessin, Filip, 74

Tham, K. 41f

Thiel, Ragnar 38

Törneman, A. 41f

Wachtmeister, Fritz 74

Wallenberg, Gustaf 10

Wallenberg, Knut Agathon 10, 84

Wiman, Jan 41

Ängquist Klyvare, Maria 119

Öhman, Claes 25

Öhman, Emric 11

Öhman, Torgny 38, 43

Östberg, Ragnar 38

Nackaboken 2007 innehåller sju intressanta artiklar för dig som är intresserad av Nackas historia och nu-tid. Läs om slagfältsarkeologi vid Södra Stäket, om stenåldersjägarna och om de nyrenoverade kallbadhusen på Restaurangholmen i Saltsjöbaden. I ytterligare ett bidrag presenteras de konstverk, som i samband med projektet Skolgården i fokus tillkom åren 1998–2002. Vidare ingår en artikel om Skogsö kapell och kyrkogård samt dess upphovsman Erik Bülow-Hübe, och Linnéåret uppmärksammas genom bidraget ”Linné i Nacka”. Med anledning av Saltsjö-Duvnäs 100-årsjubileum publiceras åter en artikel om villasamhället, som ingick i Nackaboken 1990.

